

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2023 **2**

---

(735)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Гж.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифорок* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папава* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПРН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПП від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustyimenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПП of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЦЯ
ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 1958 р.
КИЇВ

2023 ²
(735)

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

КІСТЕРСЬКИЙ Л.Л. Стратегічні принципи повоєнного відновлення України 3

НОВІКОВА О.Ф., ШАМІЛЕВА Л.Л., ХАНДІЙ О.О. Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання 17

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

FARENIUK Y., CHORNOUS G. Principles of effective planning of advertising activity in the 21st century 55

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

БЛИЗНЮК В.В., ЯЦЕНКО Л.Д. Підвищення трудової мобільності як фактор розвитку людського капіталу 73

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ШЕВЧЕНКО Г.М. Екосистемні активи територіальних громад: основи та інституціоналізація оцінювання. Рецензія на книгу: Веклич О.О., Бойко Є.О., Колмакова В.М., Патока І.В. Прикладна теорія оцінювання екосистемних активів територіальних громад. За ред. О.О. Веклич 96

Редакційна політика та етика 101

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE FOR ECONOMICS
AND FORECASTING OF THE NAS OF UKRAINE

ECONOMY OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED MONTHLY
FOUNDED
IN SEPTEMBER 1958
KYIV

2023 ²
_____
(735)

CONTENTS

UKRAINIAN ECONOMY DURING THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AND IN THE PERIOD OF POST-WAR RECONSTRUCTION

KISTERSKY Leonid. Strategic principles of Ukraine's post-war recovery 3

NOVIKOVA Olga, SHAMILEVA Larysa, KHANDII Olena. Assessment of imbalance in the labor sphere under the conditions of martial law and the possibilities to overcome it 17

ECONOMIC MANAGEMENT: THEORY AND PRACTICE

FARENIUK Yana, CHORNOUS Galyna. Principles of effective planning of advertising activity in the 21st century 55

SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT PRACTICE

BLYZNIUK Viktoriia, YATSENKO Liubov. Labor mobility enhancement as a factor of human capital development 73

CRITIQUE AND BIBLIOGRAPHY

SHEVCHENKO Hanna. Ecosystem assets of territorial communities: basis and institutionalization of assessment. Review of the book: Veklych O.O., Boyko Ye.O., Kolmakova V.M., Patoka I.V. Applied theory of territorial communities' ecosystem assets assessment. O.O.Veklych (Ed.) 96

Editorial policy and ethics 101

УКРАЇНЬСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

UKRAINIAN ECONOMY DURING THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AND IN THE PERIOD OF POST-WAR RECONSTRUCTION

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.003>

УДК 339.96

JEL: F15

Л.Л. КІСТЕРСЬКИЙ, д-р. екон. наук, проф.,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, 21027, Вінниця, Україна
Директор Інституту міжнародного ділового співробітництва
вул. Лютеранська 21/12, оф. 25, 01024, Київ, Україна
e-mail: l.kistersky@iprgroup.info
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5993-763X>

СТРАТЕГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Розглянуто три стратегічних принципи повоєнної відбудови України: управління ресурсами відновлення; ціннісний підхід до процесів реформування і відновлення; освіта в контексті підготовки фахівців з високими етичними цінностями. Показано, що наслідування стратегічних принципів у процесі повоєнного високотехнологічного відновлення і тісна взаємодія з партнерами дозволять Україні якомога швидше досягти відповідності високим нормам ринкових демократій і стати повноправною частиною євроатлантичних інституцій.

Ключові слова: управління ресурсами; «план Маршалла»; ціннісний підхід; освіта; Південна Корея; євроінтеграція; підготовка кадрів; реформування; відновлення.

Сьогодні Європа, як і після Другої світової війни, переживає майже повномасштабну економічну кризу, оскільки війна, розв'язана РФ проти України, загрожує дефіцитом енергії, продовольства, міграційною кризою і важко контрольованими інфляційними процесами. Наразі економічні потрясіння не обмежуються Європою, а мають глобальний характер.

Ц и т у в а н н я: Кістерський Л.Л. Стратегічні принципи повоєнного відновлення України. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 03—16. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Кожного разу, коли потрібна значна реконструкція руйнівних економічних наслідків (одразу після війни, техногенних чи природних катастроф), світові лідери часто заявляють про необхідність нового «плану Маршалла». І нині, через більш як 70 років після його розробки, в Європі знову склались умови для використання його принципів й підходів для відновлення економіки України, що страждає в результаті руйнівної воєнної агресії РФ. Аналогів з економічними та іншими наслідками Другої світової війни більше ніж достатньо, тільки відновлювати треба не 16, а одну країну, і донором виступатимуть не одні США, а, сподіваюсь, десятки країн, міжнародні організації, багато окремих громад, міста, підприємства й заможні особистості.

Отже, **мета статті** — визначити й проаналізувати стратегічні принципи повоєнного відновлення України, дослідити найбільш ефективні методи управління різноманітними ресурсами відновлення, аксіологічний (ціннісний) підхід до процесів реформування і відбудови країни.

Для подолання поточної кризи в Україні необхідними є не тільки нові економічні механізми, а й нові підходи в доборі кадрів, які враховуватимуть духовні, моральні та інші людські цінності в підготовці через освіту фахівців з високими етичними цінностями, оскільки повоєнним відновленням не завершується, а лише розпочинається тривалий рух України на шляху високотехнологічного розвитку. В системі державного управління вже розпочався процес переходу до верховенства морально-етичних принципів, наслідування яких може істотно скоротити шлях країни до переможного миру і членства в клубі розвинутих демократій.

Аксіомою системи міжнародних економічних відносин є той факт, що «план Маршалла» став найбільшою вдачею американської дипломатії у післявоєнні роки, і є всі ознаки того, що США, ЄС і окремі його члени, Канада, Австралія й багато інших країн докладуть фінансових, управлінських та інших зусиль для повоєнної відбудови України. Але ми, як і свого часу реципієнти «плану Маршалла», повинні зробити вирішальні дії для власної відбудови і реалізації стратегії високотехнологічного розвитку. Ефективність цього підходу довела повоєнна Європа, а Південна Корея протягом життя одного покоління з бідної аграрної країни змогла вийти на лідерські позиції за всіма основними індикаторами серед найбільш розвинутих країн світу.

Джерел і каналів передання ресурсів Україні на цілі відновлення очікується багато, але координувати їх ефективне застосування доцільно саме за принципами «плану Маршалла». Цей процес є досить складним, але одночасно і дієвим: у 1948 р., після майже року напружених дебатів, Конгрес США підтримав пропозицію генерала Дж. Маршалла і ухвалив Акт про економічне співробітництво (Economic Cooperation Act) — законодавчу основу «плану Маршалла», згідно з яким до 1952 р. до 16 країн Європи надійшло близько 13 млрд дол. (у сьогоднішньому обчисленні це близько 225 млрд дол.) у вигляді економічної і технічної допомоги.

Серед багатьох позитивних економічних і політичних результатів «плану Маршалла» виокремимо дієвість і ефективність значних переміщень капіталу від сильніших до слабкіших економічних структур заради спільної вигоди обох. За оцінкою прем'єр-міністра України Д.А. Шмигала, на середину грудня 2022 р. втрати України склали 600 млрд дол., і нині неможливо навіть уявити, якою буде потреба в зовнішньому фінансуванні відбудови України після переможного миру. Наразі є і більш значні оцінки, які сягають трільйона доларів, але сьогодні процес відбудови і потрібні суми оцінюються здебільшого такими індикаторами: 8—10 років з щорічним фінансуванням 75—80 млрд дол.

Таким чином, уже нині розпочинається складна, довгострокова робота з реформування і відновлення України на ринкових демократичних засадах. Ці процеси, по суті, стосуються всіх секторів економіки і сфер життя країни. Отже, потрібна узгоджена з донорами, досить детальна і конкретна програма, яка дозволить Україні відбудуватися на європейських засадах і дістати членство в євроатлантичних структурах.

Наразі для цього основний акцент у процесі реформування і відновлення України має бути зроблено на трьох основних напрямках: управління ресурсами на основі «плану Маршалла»; запровадження ціннісного підходу; реформування освітніх принципів.

УПРАВЛІННЯ РЕСУРСАМИ

«План Маршалла» був спрямований у першу чергу на активізацію внутрішніх ресурсів країн-учасниць. Генерал Дж. Маршалл та інші офіційні особи, які були пов'язані з його реалізацією, від самого початку наполягали на тому, щоб, відповідно до принципів самодопомоги, взаємної допомоги й розподілу відповідальності, країни-реципієнтки взяли ініціативу у свої руки і самі відігравали головну роль у власному відтворенні.

Для управління процесом виконання «плану Маршалла» Конгрес США організував Адміністрацію з економічного співробітництва (АЕС) (Economic Cooperation Administration), яка мала адміністратора у Вашингтоні, спеціального представника в Парижі й місцеві місії у всіх країнах-учасницях. АЕС здійснювала повний контроль над поточною діяльністю, а питання формування політики вирішувала спільно з Державним департаментом США. Делегування таких повноважень АЕС мало під собою переконання Вашингтона в тому, що вирішення проблем відновлення Європи вимагало високих бізнесових навичок, яких не мали і не могли мати співробітники Державного департаменту.

Згідно з цим принципом, Президент США Г. Трумен призначив П. Хоффмана, президента автомобільної компанії Studebaker, адміністратором АЕС у Вашингтоні, а відомого в бізнесових і банкірських колах А. Харрімана — спеціальним представником у Парижі. Вони залучили до роботи в АЕС провідних представників академічних кіл і бізнесу. Майже

всі головні позиції були віддані випускникам відомих коледжів і університетів. Видатні бізнесмени зайняли ключові позиції у адміністраціях у Вашингтоні й Парижі, а також очолили місії АЕС у країнах-учасниках. Також активну участь у роботі АЕС брали представники професійних спілок і асоціацій. Таким чином, АЕС опинилась у центрі розгалуженої мережі співробітництва політиків і представників приватного сектору, чия кваліфікація дозволяла зробити програму відтворення ефективною.

Згідно з «планом Маршалла» було розроблено механізми співробітництва різних організацій, які створювали умови для успіху приватного підприємництва. (Ці механізми довели свою ефективність, отже, їх можна використовувати і сьогодні.) АЕС, що мала міждержавний характер, фактично функціонувала як напівприватне агентство, у якому працювали кращі професіонали, у тому числі з приватних бізнесових кіл.

Кожна країна-учасниця створила у своєму уряді агентство з національного відновлення, багато з яких, як і центральна комісія в Парижі, активно залучали до своєї діяльності приватний сектор, профспілки, асоціації фермерів і неурядові організації. Таким чином, американським і європейським лідерам вдалося створити могутній альянс приватних груп і організацій для досягнення економічного процвітання, який і став основою «плану Маршалла» [1].

Важливим провідником реалізації «плану Маршалла» в кожній країні повинен стати уряд, у якому урядовці мають відповідні освіту і підготовку, а також отримують достатню винагороду. Крім того, в країні мають бути чітке, стабільне законодавство і прозора регуляторна система, вестися безжалісна боротьба з корупцією; функціонувати ефективна правова і судова система; бути сформована загальнодоступна система соціального забезпечення. З огляду на це, на сучасному етапі Україні потрібна нова архітектура міжнародного розвитку, яка б являла собою коаліцію, засновану на співробітництві багатьох сторін. Крім відновлення країни це дозволить стимулювати її інтеграцію до ЄС, оскільки створить умови для усунення головних перешкод на шляху розвитку. По суті, з огляду на євроатлантичні цілі, відбудова України стане найбільшим проектом у світі, оскільки всі її сфери потребують відновлення і перебудови. Зважаючи ж на чисельність майбутніх донорів і розгалуженість об'єктів відбудови на території України, у першу чергу необхідно буде налагодити ефективну взаємодію всіх зацікавлених сторін.

Крім вдалого структурного дизайну була ще одна важлива обставина, яка вирішальною мірою сприяла успіхові «плану Маршалла». Ідеться про залучення надзвичайно талановитих фахівців для його реалізації. Адміністратор АЕС П. Хоффман, якого пізніше журнал *Fortune* назвав «батьком іноземної допомоги», розумів, що успіх проекту залежить від якості людей, які його виконують.

Координація діяльності донорів і взаємодія з реципієнтом — один з найважливіших і найскладніших елементів реалізації «плану Маршал-

ла» в повоєнній відбудові України. Вибір «координаційних» варіантів зводиться до двох основних: долучитися до вже існуючої координувальної інституції або створити спеціальну. Так, наприклад, поширеною є точка зору, що країни G7 повинні очолити координацію донорів у партнерстві з Урядом України, водночас дозволяючи гнучкі можливості для участі всіх бажаючих країн, що не входять до G7, та інших партнерів. Європейський Союз міг би виконувати функції секретаріату й організувати Цільову групу з реконструкції і відновлення України. Кожен член G7 може призначити старшого спеціального представника в цільовій групі, так само як й інші країни, які бажають брати участь у відновленні України. Будь-які міжнародні інституції і керівники великих компаній з приватного сектору також можуть подати заявку на членство в робочій групі. У подальшому донори могли б сформувати галузеві робочі групи високого рівня, спочатку поставивши пріоритетами відродження аграрного сектору, розвиток інфраструктури, відновлення житла, енергетики, води і каналізації, промислових потужностей. Кожну галузеву робочу групу могли б спільно очолювати високопосадові особи з країн G7 і України, включаючи представництво українських фахівців на муніципальному й місцевому рівнях, а також участь керівників приватного сектору, багатосторонніх банків розвитку, представників українських неурядових організацій. Механізм координації донорів повинен мати чіткі й обмежені в часі цілі щодо відновлення економічного зростання України¹. Але за будь-якого варіанта механізму координації Україна повинна очолити власний процес реформування і відновлення, узгоджуючи з донорами деталі плану, й спільно контролювати його. Увесь процес реформ і відновлення має бути гранично прозорим — починаючи від гуманітарної допомоги й макроекономічної підтримки і завершуючи реконструкцією і довгостроковою модернізацією.

Підготовчий період до початку втілення «плану Маршала» зайняв чимало часу для дотримання всіх законодавчих процедур, і ефективну передачу ресурсів було розпочато лише через два роки після закінчення Другої світової війни. Втілення «плану Маршалла для України» не має очікувати переможного миру у війні з РФ, він має розпочати функціонувати якомога швидше й обов'язково мати спільну з оригінальним «планом Маршалла» важливу основну мету — інтеграцію реципієнта до Європейського Союзу. Об'єднання Європи було обов'язковою умовою США для реалізації «плану Маршалла», і сьогодні саме ця умова має стати основоположною для України. Важке, але важливе рішення ЄС надати Україні статус кандидата в члени в червні 2022 р. створило політичне підґрунтя для повнішої переорієнтації української економіки на Європу і США. Статус країни — кандидатки в члени ЄС передбачає, серед іншого,

¹ Heather A.C. A Modern Marshall Plan for Ukraine. Seven Lessons from History to Deliver. *GMF*. 2022. Oct 03. URL: <https://www.gmfus.org/news/modern-marshall-plan-ukraine> (дата звернення: 30.01.2023).

встановлення пріоритетів фінансування й використання коштів, що політично дає Брюсселю і Вашингтону підстави забезпечити процес припливу фінансових ресурсів до України. Ще у червні 2022 р. канцлер Німеччини О. Шольц закликав розробити «план Маршалла для України» і підкреслив: «Щоб втілити таке гігантське зусилля, нам потрібно розробити ще кращі шляхи для залучення публічних та приватних інвесторів у стає майбутнє України з усього світу. Нам потрібно обговорювати, як може виглядати прозора, ефективна та інклюзивна форма урядування». Також він зауважив, що обсяг допомоги Україні має бути більшим, ніж свого часу передбачалося «планом Маршалла»².

Створення чіткого й ефективного механізму на високому рівні для координації «плану Маршалла для України», реформування повоєнного відновлення української економіки на європейських засадах залежать від багатьох чинників, таких як:

- всебічна програма реформ і демократичного розвитку країни (з визначеними заходами, механізмами і строками реалізації);
- здатність запропонувати донорам і міжнародним фінансовим установам чітко сформульовані політику, стратегію й пріоритети реформ;
- зацікавленість і спроможність співпрацювати з донорами, здатність ефективно використовувати наявні ресурси;
- спроможність донорів вчасно відповісти на потреби і пріоритети країни-бенефіціарки.

Основна відповідальність за отримання й використання призначених для відновлення ресурсів повинна лежати на самій країні-реципієнці, яка власноруч плануватиме потреби в зовнішній допомозі й розроблятиме плани залучення і використання фінансових ресурсів, узгоджуючи ці процеси з донорами виходячи з власних стратегічних і тактичних цілей розвитку. Для цього потрібно прийняти Спеціальний стратегічний план розвитку України, де було б визначено пріоритети розвитку на найближчі роки, основні сфери застосування й обсяги підтримки з боку країн-донорів.

Побудова системи ефективного управління ресурсами для реформування і повоєнного відновлення України повинна базуватися на законодавчій основі високого рівня — Законі України. Для ефективного управління залученими ресурсами доцільно створити спеціальну державну установу (СДУ) з високим статусом і широкими повноваженнями, з персоналом належної кваліфікації, реальними можливостями програмувати і координувати ресурси і залучати, нарівні з урядовцями високої кваліфікації, провідних економістів-міжнародників, представників академічних і бізнесових кіл. Ця установа на чолі, як мінімум, з

---

² Шольц оголосив про «план Маршалла XXI століття» для відбудови України. *Укрінформ*. 2022. 25 жов. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3600552-solc-ogolosiv-pro-plan-marsalla-xxi-stolitta-dla-vidbudovi-ukraini.html> (дата звернення: 27.01.2023).

віцепрем'єр-міністром повинна діяти за основними принципами «плану Маршалла» з урахуванням специфіки України і сучасного контексту глобального середовища. До основних функцій СДУ мають увійти:

- розробка принципів державної політики у сфері залучення і використання ресурсів для відбудови;
- створення електронної бази даних з аналітичними можливостями;
- налагодження співпраці з ЄС, США та іншими донорами;
- розробка проектів через відповідні міністерства і регіональні адміністрації;
- проведення попередньої оцінки і відбору проектів;
- спрямування проектів на досягнення кінцевих результатів із запровадженням дієвих механізмів моніторингу й оцінки виконання;
- перевірка проектів на відповідність вимогам ЄС і Національній програмі реформ та відновлення тощо.

У процесі проектного управління велике значення мають механізми контролю, що дозволяє відстежувати використання ресурсів й здійснювати в разі потреби вчасне коригування дій. З цією метою необхідно суттєво посилити роль Міністерства фінансів України³ у економічному і фінансовому управлінні ресурсами для відновлення, підготувати бюджетну систему України до ефективного використання нових форм і методів співробітництва з донорами. Забезпечення стабільного макроекономічного розвитку, ефективне реформування сфери державних фінансів України відкриють можливості для широкого доступу до нових фінансових важелів підтримки демократичних перетворень, прискорять реформування і повоєнне відновлення економіки, активізують процес набуття членства в ЄС.

ЦІННІСНИЙ ПІДХІД

Світовий досвід показує, що суто прагматичний підхід до економічного розвитку, хоча й забезпечує прийнятні темпи зростання, не вирішує багатьох фундаментальних проблем суспільства, таких як зростання екстремізму і потрясінь, посилення криз і соціальної нерівності. У сучасному світі ці проблеми загострюються як у окремих країнах, так і в міжнародній системі в цілому. Видатний польський економіст і державний діяч

³ Доцільно суттєво розширити повноваження Міністерства фінансів України, передавши йому частину функцій Міністерства економіки, і сформувати Міністерство економіки і фінансів. Функцію прогнозування слід узагалі прибрати з міністерства, передавши її до ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Це одна із стратегічних функцій Інституту, в якому працюють найкращі в Україні фахівці з прогнозування. Більше того, у багатьох розвинутих країнах узагалі немає окремого міністерства економіки. Найчастіше ці функції передано міністерству фінансів: наприклад, у Великій Британії (His Majesty's Treasury), Італії (Ministero dell'Economia e delle Finanze), Франції (Ministère de l'Économie et des Finances), США (United States Department of the Treasury).

Гж. Колодко вважає, що нинішня економічна криза показала, що ми вже живемо в новому світі, який у широкому розумінні економічної перспективи можна визначити як постВВП-реальність. На його думку, сучасне людство стикається з епохальними викликами, які спричиняють зміни способу життя, що призводить до необхідності визначення нової мети і нових цілей в економіці. Ці виклики виникають через збіг таких мегатенденцій, як демографічні й екологічні зміни, науково-технічна революція і нерівність доходів. Отже, виходячи лише з динаміки ВВП економіка не здатна відповісти на багато важливих для людини запитань, якщо нехтувати такими категоріями, як наявність вільного часу, вартість свіжого повітря, соціальна згуртованість, комфорт життя тощо [2].

Ключовим елементом необхідної зміни економічної парадигми є відхід від диктату максимізації прибутку і кількісного збільшення виробництва як економічної мети, а також його нове формулювання з урахуванням імперативу підпорядкування короткострокових інтересів приватного капіталу довгостроковим соціальним інтересам. Трапляється, що паралельно із зростанням реальних доходів панують протестні настрої, що призводить до погіршення ситуації в економіці. На думку експертів, головною причиною подібних соціальних протестів є те, що суто економічне зростання плюс соціальний захист недостатньо відповідають цілям стійкого розвитку. Тому ідея соціальної солідарної економіки дедалі частіше стає складовою економічної парадигми публікацій у багатьох країнах і набуває популярності серед розвинутих ринкових демократій. І хоча досі немає загальноприйнятої теорії чи моделі солідарної економіки, усі згодні в одному: в досягненні соціальної справедливості на перше місце виходять морально-етичні принципи, система цінностей конкретних людей — суб'єктів взаємодії політичної, економічної та інших сфер усіх рівнів [3].

Щоб подолати нинішню системну кризу в Україні, необхідно консолідовано використовувати тактичні й стратегічні заходи реформування. Невідкладні тактичні заходи включають реформування системи управління і боротьбу з корупцією, а стратегічні — відновлення верховенства права і морально-етичних норм у економіці, тобто християнських цінностей. Протягом 30 років незалежності в Україні тривають численні спроби реформувати систему управління. Крім іншого, проблема в тому, що формування програм здебільшого доручається урядовцям, яким доведеться і впроваджувати ці програми. Однак практика «самореформ», як показали реалії країни, не приводить до реальних змін, оскільки урядовці налаштовані на збереження власного комфорту, а не на досягнення позитивного результату.

У своєму привітанні IX Національному молитовному сніданку України, що відбувся 8 вересня 2021 р. в Києві, Президент України В. Зеленський зазначив: «Сьогодні ми не маємо права забувати чи нехтувати християнськими цінностями, вони мають панувати як у наших словах, так і в наших вчинках. Без них неможливий рух на шляху до процвітан-

ня та бажаного миру»⁴. Практика України та інших країн цілком відповідає залежності успіхів у реформуванні або відбудові економіки від наявності високих етичних цінностей у тих, хто управляють процесом.

Нинішня глобальна економічна криза показала, що розрив між матеріальною сферою і моральними принципами може бути дуже глибоким. Однак ця криза є глобальною не тільки в географічному сенсі, а й у змістовому і системному відношеннях, оскільки вона не тільки і не стільки є економічною, скільки економічно-духовною. «Розвиток теоретичних засад політики соціальної якості обґрунтовує необхідність і доцільність використання такого перспективного чинника, як соціальна справедливість у рівнях життя різних прошарків суспільства. Забезпечення справедливого розподілу соціальних та економічних благ є досить важливим для повоєнного часу. Тільки так можна не допустити поглиблення диференціації в рівнях життя, як це мало місце в довоєнній Україні...» [4, с. 13]. Таким чином, для подолання поточної кризи необхідні не тільки нові економічні механізми, а й нові підходи, які враховуватимуть духовні, моральні та інші людські цінності.

А. Сміт визначав головні риси справді добродісної людини, такі як розсудливість, справедливість, доброзичливість і самовладання. Без такої священної поваги до загальних правил неможливо розраховувати на чиясь адекватну поведінку. Ця можливість зумовлює істотну відмінність між моральною, чесною людиною й аморальною, безчесною [5].

У цьому контексті Україна має нарешті вирішити проблему тієї ролі, яку відіграють олігархи в політиці, економіці, судовій владі й уряді. Це багаті й впливові люди, і без них не вдасться запровадити порядок у країні, але також не вдасться запровадити порядок в Україні, якщо вони продовжуватимуть контролювати систему, як це роблять нині. Отже, існує нагальна потреба в чіткому антимонопольному законодавстві, яке б обмежувало те, що може контролюватись окремою особою чи компанією. При цьому слід одночасно запровадити сильну систему контролю за її втіленням, щоб гарантувати чесну конкуренцію в країні.

Ще однією ключовою проблемою в Україні є повсюдна корупція, підкріплена надмірним регулюванням, що перешкоджає функціонуванню як окремих фірм, так і бізнесу в цілому. Фактично, в українській економіці склалася парадоксальна ситуація: корупція стала сполучною ланкою між розвитком ринкових відносин у економіці й людьми, які хочуть отримати доступ до ринків. На боротьбу з корупцією на політичному рівні сьогодні спрямовано спільні зусилля керівництва країни й європейських партнерів. Посли країн G7 звернулися із закликом зміцнити антикорупційні інститути і порадили якнайшвидше ухвалити державну антикорупційну програму, розроблену за підтримки ЄС. Цей крок украй важливий для Української держави, оскільки виклика-

⁴ Привітання Президента України Володимира Зеленського IX Національному молитовному сніданку України, що відбувся 8 вересня 2021 р. в Києві.

тиме довіру до Києва й суттєво підтримуватиме європейські устремління України в очах ЄС. Посли також зазначили, що для України важливим є зміцнення антикорупційних інституцій шляхом запровадження державної антикорупційної програми, яка буде черговим кроком до її європейського майбутнього. У січні 2023 р. ЄС закликав Україну в якнайкоротші терміни прийняти Державну антикорупційну програму і висловив сподівання, що цей важливий документ буде швидко затверджений українським урядом, що дозволить розпочати його реалізацію і прискорити євроінтеграційні реформи в Україні⁵.

Таким чином, успішне становлення України на європейських засадах значною мірою залежить від формування нового, заснованого на системі християнських цінностей менталітету громадян, що буде активно підтримане державними діями. Як і свого часу в Європі, система цінностей в Україні стає одним з головних факторів на шляху наближення до відповідності нормам НАТО і ЄС.

Сьогодні початкова воєнна і макроекономічна допомога США Україні знову покликана забезпечити виживання держави. Однак її також слід розглядати як прокладання шляху для майбутніх фондів і заходів для реконструкції і відновлення, віддаючи пріоритет промислового й сільськогосподарському секторам. Постійні зусилля з надання допомоги також мають бути наповнені прозорими й підзвітними рамками.

ОСВІТА

Вирішальне значення освіти в суспільстві беззаперечно визнавалося в усі часи. Важлива роль якісної освіти займає чільне місце в основних філософських і релігійних течіях, а досвід країн Центральної Європи в період їх підготовки до вступу в Європейський Союз продемонстрував основоположне значення вищої освіти для розвитку країни саме європейським шляхом. Ще один яскравий приклад ефективного розвитку країни — Південна Корея. Отже, не буде зайвим ще раз підкреслити той очевидний факт, що її економічний розвиток був одним з найшвидших і найстійкіших у світі. Саме накопичення людського капіталу через освіту стало важливим елементом успішного економічного розвитку Республіки Корея. Освіта розглядалась як важливе джерело висхідної мобільності, як можливість для створення нових робочих місць. Поважне ставлення до освіти та її ролі в суспільстві є характерним для всього Конфуціанського регіону. «Азійські тигри» першої і другої хвиль на практиці довели, що наука і освіта можуть принести визначні досягнення в економіці.

---

⁵ Ліпич О. Зміцнить стійкість України на шляху до ЄС: послы G7 закликали схвалити державну антикорупційну програму. *Obozrevatel*. 2023. 31 січ. URL: <https://www.obozrevatel.com/politics-news/ukrepi-ustojchivost-ukrainyi-na-puti-k-es-poslyi-g7-prizvali-prinyat-gosudarstvennyu-antikorrupsionnyu-programmu.htm> (дата звернення: 31.01.2023).

Індустріалізація Конфуціанського регіону почалася з економічних реформ і паралельно з масовою освітою, головним завданням якої було створення таких умов, щоб людський капітал відповідав процесам модернізації виробництва. Сьогодні людський капітал відіграє дедалі вагомішу роль у економічному виробництві. Освіта і навчання стали ключовими елементами у визначенні якісних аспектів робочої сили. Не дивно, що економічний успіх Японії та чотирьох бідних на ресурси «азійських тигрів» (Південної Кореї, Гонконгу, Сінгапуру, Тайваню) тісно пов'язаний з акцентуванням на розвитку людського капіталу через освіту. Багаторічний прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю неодноразово наголошував на важливості освіти для розвитку демократії і економіки будь-якої країни [6, р. 94].

Щодо моделей промислових процесів Конфуціанського регіону, то всі п'ять «азійських тигрів» дотримувалися схожих моделей економічного прогресу. Цікаво, що політична свобода не ставилася на перше місце, а наголошувалося на забезпеченні життя громадян шляхом навчання людей науки й техніки на всіх етапах розвитку. В конфуціанській традиції накопичення знань спрямовано не тільки на саме навчання, а й на економічні та соціальні вигоди, але лише людина з високими морально-етичними цінностями здатна присвятити себе виключно чесноті й служінню суспільству. В практиці Конфуція особливо важливу роль відігравало моральне виховання. Згідно зі свідченнями його учнів, Конфуцій особисто викладав такі чотири курси: культура, моральна поведінка, щирість, правдивість. Останні три стосуються саме морального виховання. Конфуцій і його послідовники справили величезний вплив на розвиток не тільки китайського суспільства в цілому. Цей вплив також поширився на багато країн Східної і Південно-Східної Азії, які досягли неабияких економічних успіхів. У конфуціанській традиції повага до знань і вміння застосовувати їх на практиці є фундаментальними обов'язками людини. Знання завжди мають поєднуватися з дією і передувати їй, а освіта взагалі не повинна служити якось абстрактному принципу. Систематичне здобуття знань для досягнення високого рівня життя вважається загально визнаною метою освіти.

У провідних університетах світу вже досить давно існує практика надання студентам конкретних знань, що відповідають поточним і навіть майбутнім викликам ринку праці, щоб випускники могли знайти *gainful employment*, тобто роботу, яка дозволяє утримувати себе і родину на достойному рівні. Наприклад, у Польщі на офіційному сайті одного з провідних університетів країни Вища школа бізнесу — Національний університет Луїса (HSB — NLU) у Новому Сончі (Nowy Sącz) спеціально означено: «Наші заняття зосереджено на методах навчання, які дозволяють учням практикувати свої навички і розширювати свій досвід. Тому ми використовуємо такі академічні методики, як вправи, майстер-класи, кейси і проекти — як групові, так й індивідуальні. Ми орієнтуємося на практику не тільки у сфері методів навчання, а й у випадку з самим ви-

кладацьким складом»⁶. Отже, сучасний ринок праці вимагає від фахівців з вищою освітою поглиблених практичних знань зі спеціальності, а викладачів з досвідом роботи щодо курсу, який викладають, охоче залучають до роботи в престижних приватних університетах.

Таким чином, ці фундаментальні стратегічні принципи повоєнного відновлення і реформування України можуть стати «об'єднуювальним стрижнем» усіх інших секторів і сфер на шляху до членства в євроатлантичних структурах і подальшого високотехнологічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, наразі перед Україною стоїть навіть складніше і масштабніше завдання, ніж перед Європою після Другої світової війни. Крім того, Україна, як і свого часу реципієнти «плану Маршалла», повинна докласти зусиль не тільки для власної відбудови, а й одночасно для продовження реформ, що наблизять країну до членства в Європейському Союзі.

Повоєнне відновлення економіки має базуватися не просто на відбудові зруйнованих економічних потужностей, а й на сучасних високих технологіях, як свого часу успішно здійснили «азійські тигри».

Процеси реформування і відновлення можуть бути успішними тільки в разі опори на ефективну систему значних переміщень ресурсів від багатосторонніх та індивідуальних міжнародних й іноземних донорів до спеціальної державної установи в Україні, що координуватиме безпрецедентний глобальний проєкт. Дієвість такого підходу довела не тільки повоєнна Європа, а й Південна Корея, яка в стислі історичні строки не тільки відбудувала повоєнну економіку, а і спромоглася подолати аграрну монокультурність і зайняти лідируючі позиції серед найрозвинутіших ринкових демократій за всіма основними показниками. Невиправдана агресія РФ проти України і всього світового порядку показала, що наразі існує нагальна потреба в побудові нової архітектури міжнародного співробітництва і безпеки. У цій архітектурі, заснованій на співробітництві багатьох сторін і міжнародних інституцій, Україні буде належати законне чільне місце. Повоєнне відновлення України дозволить стимулювати і прискорити її інтеграцію до ЄС. Наразі в Україні працюють над консолідованою програмою реформ і відбудови, яка узгоджується з міжнародними донорами і постійно спільно моніториться й коригується в разі потреби. Саме реформування і відбудова за європейськими процедурами дозволять Україні отримати повноправне членство в євроатлантичних інститутах.

Підпорядкування тактичних цілей приватного капіталу стратегічним соціальним інтересам країни повинно стати сучасною економічною парадигмою в Україні. Для виходу з сучасної кризи Україні доцільно одночасно і системно застосовувати як тактичні, так і стратегічні методи

---

⁶ Wyższa Szkoła Biznesu. *National Louis University*. 2022. Jul 26. URL: <https://www.wsb-nlu.edu.pl/>

реформування і відновлення, тобто реформування системи державного управління і боротьбу з корупцією, з одного боку, і забезпечення верховенства права та християнських цінностей — з іншого.

У сучасній світовій економіці є загально визнаним, що саме людський капітал відіграє провідну роль у високотехнологічному розвитку країни. Інклюзивне навчання і практична орієнтація освіти стали визначальними чинниками у формуванні економічних успіхів багатьох країн. Відновлення Європи після Другої світової війни і повоєнної Південної Кореї було здійснено завдяки не тільки оптимальній архітектоніці системи проектного управління процесами, але й залученню надзвичайно талановитих людей на всіх етапах їх реалізації. Економічні успіхи Південної Кореї довели, що формування людського капіталу через освіту на основі ціннісного підходу — один з вирішальних чинників безпрецедентно успішного економічного і соціального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кістерський Л.Л., Бурляй А.Б., Липова Т.В. План Маршалла для України. *Стратегічна панорама*. 2000. № 3-4. С. 90—97.
2. Колодко Г.В. Економіка Нового прагматизму: тотожність, мета, методи. *Економіка України*. 2020. № 2. С. 3—23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003>
3. A Social and Solidarity Economy: The Ukrainian Choice. Filipenko A.S. (Ed.). Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2017. 207 p. URL: <https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-4438-9522-4>
4. Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорок О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>
5. Smith A. *The Theory of Moral Sentiments*. São Paulo, 2006. 144 p.
6. Kistersky L., Marmazov V., Piliaiev I. Prospects for the East-West Civilizational convergence: Confucian Tradition Democracy in the Republic of Korea. Prague, 2021. 246 p. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2339>

Надійшла 16.01.2023

Прорецензована 30.01.2023

Доопрацьована 07.02.2023

Підписана до друку 13.02.2023

REFERENCES

1. Kistersky L.L., Burlyai A.B., Lypova T.V. Marshall Plan for Ukraine. *Strategic Panorama*, 2000, No. 3-4, pp. 90-97 [in Ukrainian].
2. Kolodko G.W. Economy of new pragmatism: definition, purpose, methods. *Economy of Ukraine*, 2020, No. 2, pp. 3-23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003> [in Ukrainian].
3. A Social and Solidarity Economy: The Ukrainian Choice. Filipenko A.S. (Ed.). Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2017. URL: <https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-4438-9522-4>
4. Heyets V., Blyzniuk V., Nykyforuk O. Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 6, pp. 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> [in Ukrainian].

5. Smith A. The Theory of Moral Sentiments. São Paulo, 2006.
6. Kistersky L., Marmazov V., Piliaiev I. Prospects for the East-West Civilizational convergence: Confucian Tradition Democracy in the Republic of Korea. Prague, 2021. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2339>

Received on January 16, 2023

Reviewed on January 30, 2023

Revised on February 7, 2023

Signed for printing on February 13, 2023

Leonid Kistersky, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Professor of the Department of International Economic Relations
Vasyl' Stus Donetsk National University
21, 600-richchya St., Vinnytsya, 21027, Ukraine
Director of the Institute of International Business Cooperation
21/12, Lyuteranska St., office 25, Kyiv, 01024, Ukraine

STRATEGIC PRINCIPLES OF UKRAINE'S POST-WAR RECOVERY

The main strategic principles of Ukraine's post-war reconstruction are defined and analyzed: recovery resources management, a value-oriented approach to reformation and recovery processes, and education with an emphasis on the training of specialists with high ethical values. Post-war recovery is just the beginning of Ukraine's long-term movement toward high-tech development.

The need to create a concrete recovery program agreed with the donor countries is substantiated, which will allow Ukraine not only to rebuild on European principles, but also to gain membership in Euro-Atlantic institutions. The contours of such a program and ways of its implementation are defined. At the current stage, a new architecture of international development is needed. It may be a coalition based on the interaction of many parties, which, in parallel with Ukraine's recovery, will stimulate its integration into the EU. The process of establishing the coordination of donor activities with the recipient is analyzed in detail as one of the most important and most difficult elements of the «Marshall plan» implementation in the post-war reconstruction of Ukraine.

The main variants of coordination possibilities are considered and a specific variant of coordination mechanism for today's Ukraine is proposed. To overcome the existing systemic crisis, it is expedient to use tactical and strategic reform measures in a consolidated manner. Urgent tactical measures are the management system reform and the fight against corruption, and strategic measures are restoring the rule of law and ethical norms in the economy, that is, Christian values. It is substantiated that today human capital plays an increasingly important role in the global environment, and education and science have become key elements in determining the quality aspects of the labor force. It is shown that the success of the «Marshall plan» and South Korea's reconstruction based on the development of high technologies are due not only to a high-quality project management structure, but also to the fostering of talented individuals and engaging them in the implementation of projects.

Keywords: *resource management; «Marshall plan»; value-oriented approach; education; South Korea; European integration; personnel training; reformation; recovery.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>

УДК 331.5.024.52

JEL: E17, E24, E27, E61, J60

О.Ф. НОВІКОВА, д-р екон. наук, проф., заступниця директора

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. М. Капніст, 2, 03057, Київ, Україна

e-mail: novikovaof9@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8263-1054>

Л.Л. ШАМІЛЕВА, канд. екон. наук, доц., провідний науковий співробітник

відділу економічних проблем соціальної політики

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. М. Капніст, 2, 03057, Київ, Україна

e-mail: Larisashamileva2017@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4738-0728>

О.О. ХАНДІЙ, д-р екон. наук, проф., провідний науковий співробітник

відділу економічних проблем соціальної політики

Інститут економіки промисловості НАН України

вул. М. Капніст, 2, 03057, Київ, Україна

завідувачка кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

вул. Іоанна Павла II, 17, 01042, Київ, Україна

e-mail: alkhandiy@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7926-9007>

ОЦІНЮВАННЯ РОЗБАЛАНСОВАНOSTІ ТРУДОВОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ І МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Викладено результати наукових досліджень щодо розробки науково-методичного забезпечення оцінки рівня розбалансованості трудової сфери в Україні. Встановлено вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на стан трудової сфери. Розроблено й апробовано методика визначення інтегрального показника розбалансованості трудової сфери з оцінкою втрат на ринку праці й зайнятості

Ц и т у в а н н я: Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л., Хандій О.О. Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 17—54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

через руйнівні наслідки війни. Обґрунтовано стратегічні напрями управління трудовою сферою в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення України.

Ключові слова: розбалансованість; трудова сфера; воєнний стан; інтегральний показник; соціальні ризики; ринок праці; трудовий і освітній потенціали; стратегії повоєнного відновлення й розвитку.

Воєнний стан в Україні спричиняє поглиблення розбалансованості трудової сфери, інтенсифікує прояви соціальних ризиків, розширює контингент населення, який підпадає під небезпеки. Це призводить до посилення дисбалансів у всіх сферах господарювання і поширюється на трудову сферу, стан справ у якій впливає на всю систему суспільних відносин — зайнятість і безробіття, продуктивність і ефективність праці, рівень і якість трудового життя. Дисбаланси і втрати в трудовій сфері ініціюють соціальне напруження, економічні й політичні кризи, знижують рівень безпеки і конкурентоспроможність працівника, підприємства, країни. Трудова сфера — це суспільно-виробниче середовище, у якому відбуваються залучення трудового потенціалу до праці, формування соціально-економічних і соціально-трудових відносин (СТВ). Основними суб'єктами трудової сфери є людина-працівник, трудовий колектив, підприємство, бізнес-організація, роботодавець, держава, громадські об'єднання колективного представництва інтересів сторін соціально-трудових відносин (від працівників — усеукраїнські об'єднання професійних спілок: Федерація профспілок України (ФПУ), Федерація незалежних профспілок України (ФНПУ); від роботодавців — усеукраїнські об'єднання організацій роботодавців та їх об'єднання: Об'єднання організацій роботодавців України (ООРУ), Український союз промисловців і підприємців (УСПП); від держави — Кабінет Міністрів України і/або центральні органи виконавчої влади). У нинішніх умовах суб'єкти трудової сфери зазнають дедалі сильнішого впливу зовнішнього середовища, отже, повинні відповідно реагувати на його запити й виклики.

Трудова сфера є соціальним інститутом у системі національної економіки, у межах якого забезпечуються реалізація права громадян на працю і зайнятість, одержання доходів від участі в суспільному виробництві, формування умов для розвитку трудового потенціалу. Інституційний напрям сутності трудової сфери включає простір, у якому реалізуються трудовий потенціал і право громадян на працю шляхом забезпечення зайнятості. Організаційна складова інституту зайнятості представляє ринок праці, другою її складовою як соціального інституту є простір, у межах якого формуються і відтворюються соціально-трудова відносини, пов'язані з реалізацією прав громадян на винагороду за працю, забезпечення гідних і безпечних умов праці, продуктивну й ефективну зайнятість, колективно-договірне регулювання трудових відносин з роботодавцем, соціальний діалог і партнерство. До функцій трудової сфери належать: регулювання ринку праці, реформування оплати праці в бік підвищення вартості робочої сили, відстеження рів-

ня безробіття, сприяння створенню робочих місць, стимулювання підвищення продуктивності й безпеки праці, орієнтація на гідну працю і високу якість трудового життя, формування умов соціального діалогу, розвиток виробничої демократії, підтримка громадських об'єднань та їх поширення в трудовій сфері тощо. Реалізація цих функцій забезпечує адаптацію трудового середовища України до європейських вимог. Розвиток трудової сфери — це процес прогресивних змін, спрямованих на її гідне функціонування і перспективу. Управління розвитком трудової сфери — це процес цілеспрямованого впливу на її суб'єкти і об'єкти з метою досягнення конкурентоспроможності персоналу, виробництва і продукції, а також створення умов для економічного зростання.

Перешкодою розвитку трудової сфери стала повномасштабна війна. Для подолання виниклих проблем система управління трудовою сферою повинна мати якісне інформаційне забезпечення для прийняття ефективних управлінських рішень стратегічного і тактичного характеру. Для цього необхідно здійснити причинно-наслідковий аналіз розбалансування трудової сфери.

Умови формування дисбалансів трудової сфери поділяються на зовнішні й внутрішні. Зовнішні умови розбалансованості трудової сфери виникли перш за все через воєнну агресію РФ, що виявилось в спаді економіки країни внаслідок повної або часткової втрати виробничих активів та інфраструктури, перешкод вільному руху факторів виробництва, у тому числі й на ринку праці. Скорочення чи припинення діяльності підприємств у місцях ведення активних бойових дій, повне або часткове їх знищення, а також переміщення значної частини підприємств до безпечніших районів країни супроводжуються значною втратою робочих місць.

Спад національної економіки призвів до фінансової нестабільності, яка обумовила значне зростання рівня інфляції, зміну обмінного курсу, що негативно вплинуло на купівельну спроможність населення і реальні доходи. Суттєво знизилися фінансові можливості підприємств, більшість малого і середнього бізнесу втратила або обмежила можливості фінансової підтримки свого штату працівників. Скоротилася ділова й виробнича активність багатьох підприємств. Значні внутрішні переміщення населення, вимушені міграція і релокація бізнесу спричинили зміни структури і потенціалу ринку праці, порушили пропорції і насиченість регіонів фахівцями.

Внутрішні умови розбалансованості трудової сфери є наслідками впливу зовнішніх умов, які виявляються у сфері зайнятості й системі соціально-трудоких відносин і супроводжуються руйнуванням інститутів ринку праці та їх неефективним функціонуванням, масштабними втратами трудового потенціалу і можливостей для працевлаштування, зростанням безробіття тощо. Падіння рівня заробітних плат, втрата доходів у значній частині населення активізують поширення бідності за всіма її критеріями. Створення умов для посилення тінізації ринку праці, зростання неформальної, неповної або часткової зайнятості супроводжуються розширенням прихо-

ваного безробіття, прекаризацією зайнятості. Як наслідок, посилюється соціальна напруженість, створюються умови для дискримінації на робочому місці, гендерної та вікової нерівності. Отже, і зовнішні, і внутрішні умови визначають у цілому несприятливий стан трудової сфери, поглиблення дисбалансів і прояв негативних наслідків їх дій (табл. 1).

Розбалансованість трудової сфери супроводжується посиленням прояву соціальних ризиків, розширенням контингенту осіб, які підпадають під дію цих ризиків і небезпек. Негативні соціально-економічні наслідки виявляються як на особистому рівні, так і на рівні суспільства в цілому. На особистому рівні, поряд із зростанням ризиків незайнятості, висока імовірність їх дії, пов'язана з можливістю стати безробітним чи мати неповну зайнятість, супроводжується падінням доходів і втратою можливості збереження базових умов життєдіяльності. Розширення рівнів неформальної чи тіньової зайнятості супроводжується зростанням соціальної незахищеності, обмеженням або скороченням соціально-трудова прав і соціальних гарантій. Невідповідність реального освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня працівника вимогам роботодавців і характеру робочих місць, які репрезентуються для пошукачів роботи, формує втрати мотиваційних настанов для особистого розвитку, обмежує можливості капіталізації особистого потенціалу і людського капіталу. За умови соціально-економічної незатребуваності людини розриваються її соціальні зв'язки, формуються умови для соціальної ізоляції та дезадаптації в суспільстві.

Прояв усіх цих ризиків на рівні суспільства і на макрорівні супроводжується поглибленням негативних соціальних і соціально-економічних наслідків. Ідеться про зростання безробіття, у тому числі й тривалого, розширення контингенту прекаріїв, тінізацію ринку праці та ін., що супроводжується зниженням рівня соціальної захищеності, обмеженням соціальних гарантій працівників. Падіння рівнів оплати праці, поряд із зростанням безробіття і неповної зайнятості, обумовлює істотне скорочення матеріального забезпечення населення і його купівельної спроможності.

Значні незворотні воєнні втрати і втрати цивільного населення, вимушене переміщення українців за кордон супроводжуються значними втратами робочої сили і, як наслідок, скороченням трудового, освітнього і людського капіталів країни. Одночасно звужуються можливості навіть для простого відтворення робочої сили за трьома його складовими, тобто внаслідок природного, міграційного і соціального руху. Втрата доходів, відплив населення за межі країни, значні втрати людських життів як військового, так і цивільного контингенту звужують обсяги купівельного попиту, що відчутно гальмує можливості для економічної стабілізації і зростання національної економіки.

З огляду на це, виникає гостра потреба в розробці методичних засад і науково-методичного забезпечення оцінювання рівнів розбалансованості трудової сфери й обґрунтування пріоритетів державної політики з їх подолання, для чого необхідним є якісне і кількісне інформаційне й

Таблиця 1. Систематизація основних дисбалансів трудової сфери та їх соціально-економічних наслідків в умовах воєнного стану

Дисбаланси на ринку праці й у системі соціально-трудових відносин	Соціально-економічні наслідки: ризики, небезпеки, втрати
<p>Дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили</p> <p>Посилення розбалансованості між попитом і пропозицією робочої сили в регіональному розрізі й за рівнями поселень</p> <p>Диспропорції між наявністю робочих місць і потребою в них для забезпечення процесу виробництва і зайнятості</p> <p>Розбалансованість інтересів роботодавців і працівників:</p> <ul style="list-style-type: none"> між вимогами до рівнів кваліфікації працівників, яких вимагають робочі місця, і їхніми фактичними рівнями освіти і кваліфікації; щодо рівня оплати праці <p>Посилення дисбалансів за гендерними і віковими ознаками</p> <p>Поглиблення дисбалансів щодо соціальної захищеності, можливості реалізації трудових прав і соціальних гарантій працевдатного населення</p> <p>Розбалансованість між мотиваційними настановами і умовами розвитку людини й суспільства</p> <p>Дисбаланс між потребами соціального включення і можливостями їх реалізації</p> <p>Поглиблення дисбалансів серед структурних складових відтворення робочої сили (природного, міграційного та соціального відтворювальних процесів)</p>	<p>Зменшення (падіння) рівня зайнятості</p> <p>Зростання кількості безробітних і рівня безробіття, у тому числі прихованого і тривалого</p> <p>Значне поширення неповної, часткової і сезонної зайнятості</p> <p>Активізація тіньової і неформальної зайнятості</p> <p>Прекаризація зайнятості, інтенсифікація прекарної зайнятості</p> <p>Втрата доходу і базових умов життєзабезпечення значної частини населення, у тому числі й працевдатного</p> <p>Зростання рівня бідності, розширення контингенту населення, яке перебуває в межах бідності за всіма критеріями їх визначення</p> <p>Зниження рівня соціальної захищеності населення</p> <p>Формування ринку роботодавців</p> <p>Обмеження соціально-трудових прав працівників, падіння соціальних стандартів у трудовій сфері</p> <p>Втрата мотиваційних настанов для особистого розвитку</p> <p>Обмеження можливостей капіталізації людського і освітнього потенціалів</p> <p>Розрив соціальних зв'язків, соціальні ізоляція і дезадаптація значної частини населення внаслідок соціально-економічної незатребуваності</p> <p>Поглиблення розриву між освітніми й професійно-кваліфікаційними рівнями працівників і працевдатного населення і вимогами роботодавців, якісними характеристиками робочих місць</p> <p>Відплив населення за межі країни</p> <p>Падіння загальних параметрів відтворення робочої сили внаслідок незворотних втрат чисельності населення, збільшення міграції населення за межі країни</p> <p>Незворотні, тривалі, тимчасові втрати людського, трудового й освітнього потенціалів унаслідок воєнної агресії</p> <p>Падіння купівельної спроможності населення, звуження можливостей економічного зростання через втрати людського капіталу і обмеження споживчого попиту населення</p>

Джерело. Розроблено авторками.

науково-методичне забезпечення щодо встановлення причинно-наслідкових зв'язків прояву негативних явищ у соціально-трудовому розвитку і формування підґрунтя для їх подолання.

Отже, **мета статті** — розробити й апробувати методика оцінювання зміни рівня збалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану, обґрунтувати можливості вдосконалення стратегічних напрямів її розвитку в період післявоєнного відновлення.

Новизна запропонованої методики оцінювання розбалансованості трудової сфери полягає у визначенні системи інтегральних оцінок зміни рівня збалансованості на ринку праці й у сфері зайнятості, зміни умов забезпечення збалансованості трудової сфери з урахуванням кількісних і якісних показників за період воєнного стану, що дозволяє встановити причинно-наслідкові зв'язки дисбалансів у трудовій сфері й негативні наслідки їх прояву. Тематика наукових публікацій, присвячених оцінюванню соціального, економічного, трудового, людського, промислового, інноваційного, екологічного, інформаційного, цифрового розвитку тощо і констатації втрат у цих сферах, обумовлених негативними наслідками воєнних дій у період за лютий — грудень 2022 р., присутня на сторінках наукових журналів України. Протягом минулого року вона постійно розширювалась і набирала високої активності, аргументованості та інноваційності щодо ступеня відстеженості причинно-наслідкових зв'язків виникнення і подолання негативних наслідків війни. На особливу увагу заслуговують наукові статті Л.В. Дейнеко, О.М. Кушніренко, О.О. Ципліцької, Н.Г. Гахович [1], О.Г. Осташко [2], І.М. Бобух [3], І.С. Піляєва [4], О.В. Шубравської і О.К. Прокопенко [5], М.І. Зверякова [6], В.П. Антонюк [7], В.В. Гуменюка [8], З.С. Варналія, Т.Г. Васильцева, О.О. Левицької [9], Б.М. Данилишина [10], В.В. Козюка [11], Є.О. Бублика [12], Р.Я. Левіна і Г.Я. Яценко [13], С.В. Сіденко [14]. Незважаючи на обмеженість публікацій, пов'язаних з трудовою тематикою під час війни, їх цінність і вагомість значно посилюються з огляду на значущість цих проблем у розвитку України. Більш глибоко і детально цю тему розкрито в працях Е.М. Лібанової [15], А.М. Колота і О.О. Герасименко [16], В.М. Гейця, В.В. Близнюк і О.І. Никифорок [17], Ю.С. Залозної, Н.А. Азьмук [18], О.Ф. Новікової, І.М. Новак, Я.В. Остафійчук [19], О.О. Хандій, Л.Л. Шамілевої [20], О.В. Панькової [21] і Л.С. Лісогор [22].

Проте тематика інтегральної оцінки втрат при розбалансованості трудової сфери через війну залишається в методичному плані нерозробленою, хоча й украй необхідною для прийняття якісних і науково обґрунтованих рішень у системі управління сферою праці для відновлення країни та її людського, трудового і освітнього потенціалів. Проблему оцінювання соціальної вразливості певною мірою порушує О.Т. Риндзак [23], яка визначає теоретико-методологічні засади її виникнення і ставить питання доцільності їх використання в практиці управління оцінюванням соціальної вразливості. При цьому авторка здебільшого роз-

криває зміст соціальної і економічної вразливості, але не окреслює можливих практичних дій з її подолання.

Розбалансованість трудової сфери вимагає адресних і дієвих управлінських рішень (перш за все, на державному рівні) щодо її пом'якшення і подолання з урахуванням трудоресурсних, матеріальних, фінансових і виробничих можливостей. У свою чергу, обґрунтування ефективних управлінських рішень потребує якісного і достовірного інформаційного й науково-методичного забезпечення для оцінювання рівня розбалансованості трудової сфери, формування напрямів подолання ризиків і небезпек, створення умов її стійкості у воєнний і повоєнний періоди.

Інформаційна цінність науково-методичного забезпечення оцінювання ступеня розбалансованості соціально-трудої сфери полягає в одночасному використанні порівнянної статистичної та соціологічної інформації. Це забезпечує комплексність, всебічність, системність і унікальність його результатів, а також високу міру довіри до них. На основі розробленої методики оцінювання рівня розбалансованості трудової сфери та її практичної апробації в умовах воєнного стану з'являється можливість для своєчасного і вдалого вибору (серед безлічі пропонованих) рішень щодо попередження й мінімізації ризиків розбалансованості трудової сфери, стабілізації на ринку праці й у системі СТВ.

Вибір завжди пов'язаний з процедурою аналітичних оцінок ситуації, критеріями оцінок рішень і вибору. Не принижуючи ролі диференційованих оцінок, на нашу думку, більш привабливим є вибір, який завжди спирається на узагальнюючі інтегральні оцінки, здатні охопити явище в цілому й порівняти інтегральні параметри з іншими характеристиками трудової сфери. Основне завдання побудови інтегральних соціальних показників — це не реалізація абстрактної статистико-математичної моделі, а насамперед змістовний пошук моделі, яка буде адекватна розумінню природи й особливостям окремих складових у системі соціально-трудої відносин і на ринку праці, що дозволить продемонструвати їх унікальність і динамічні зміни у сфері зайнятості.

Виходячи з авторського розуміння концептуальних засад збалансованого розвитку трудової сфери, до основних складових його забезпечення віднесено: зовнішні умови забезпечення збалансованості та збалансованого розвитку; ринок праці та зайнятість; соціально-трудої відносини; соціально-економічні наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери. Перші три складові безпосередньо оцінюють зміну рівня збалансованості трудової сфери і можливі перешкоди для її збалансованого розвитку; четверта складова визначає наслідки (соціальні та соціально-економічні), пов'язані з поглибленням дисбалансів. Загальну схему визначення відповідних узагальнюючих оцінок зміни збалансованості трудової сфери зображено на рис.

Під час воєнної агресії сформувались умови для поглиблення розбалансованості трудової сфери, пов'язані з деструктивними процесами

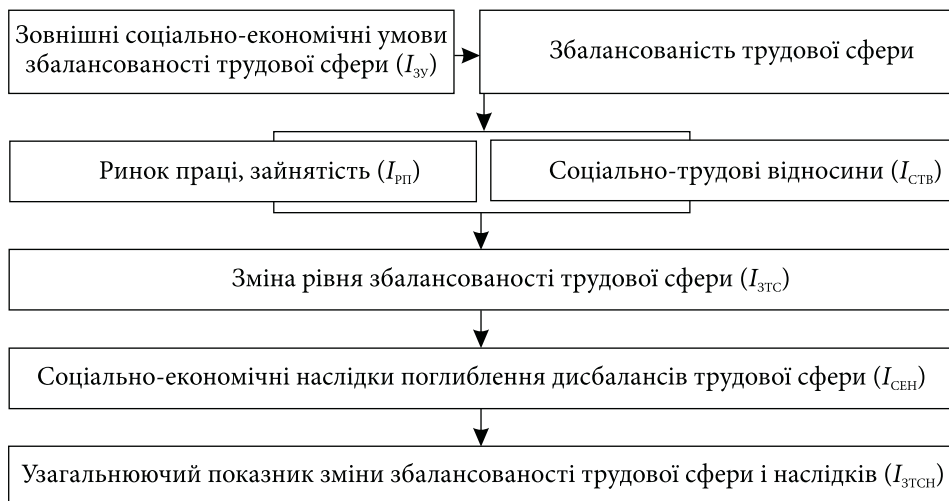

Схема формування узагальнюючих оцінок зміни рівнів збалансованості трудової сфери і соціально-економічних наслідків

Джерело. Розроблено і побудовано авторками.

за всіма наведеними складовими забезпечення її збалансованості й збалансованого розвитку. У цьому зв'язку інтегральний показник доцільно розраховувати за двома різноспрямованими векторами: 1) з точки зору забезпечення збалансованості; 2) з позиції зворотної спрямованості для оцінки рівня розбалансованості трудової сфери. Методики їх визначення розрізняються лише цілеспрямованістю внутрішніх показників та індикаторів виміру, які виступають стимуляторами чи дестимуляторами зміни відповідної складової.

Формальний алгоритм побудови і визначення як субіндексів, так й інтегрального показника базується на методиці оцінювання ризиків економічної незахищеності. Ця методика використовується в структурі європейської системи соціальних показників (ЄССП), зокрема, при визначенні рівнів соціально-економічного благополуччя населення [24—26].

Інтегральний показник зміни рівня збалансованості трудової сфери ($I_{зтс}$) складається, відповідно до встановленого концептуального підходу, з субіндексів окремих складових, які визначають рівень збалансованості й забезпечення збалансованого розвитку за кожною з них: субіндекс зовнішніх умов (I_{zy}); субіндекс ринку праці й зайнятості (I_{pp}); субіндекс соціально-трудова відносин ($I_{ств}$).

Кожний субіндекс (I_i) розраховується на основі порівняння показників або індикаторів виміру відповідної i -ї складової за окремі періоди з урахуванням напрямів впливу і відповідних вагових коефіцієнтів:

$$I_i = \sum_{j=1}^m w_j \sqrt[k_{li}^{w1} \cdot k_{2i}^{w2} \cdot \dots \cdot k_{mi}^{wm}]}, \quad (1)$$

де k_{ji}^{wj} — коефіцієнт зміни j -го показника (індикатора) визначення i -го субіндексу; i — номер субіндексу; $i = 1, 3$.

Для кожного i -го субіндексу коефіцієнти (k_i) розраховуються так: для стимуляторів:

$$k_j^{\text{ст.}} = \frac{X_{jt}}{X_{j,t-1}}; \quad (2)$$

для дестимуляторів:

$$k_j^{\text{дест.}} = \frac{X_{j,t-1}}{X_{j,t}}, \quad (3)$$

де $X_{j,t}$; $X_{j,t-1}$ — значення j -го показника (індикатора) за t і $t-1$ періоди; W_j — вагові коефіцієнти j -го індикатора, які визначають частку населення, на яку поширюється вплив індикатора:

$$W_j = \frac{S_j}{\sum_{j=1}^m S_j}, \quad (4)$$

де S_j — чисельність населення, на яку поширюється вплив j -го індикатора; m — кількість індикаторів виміру відповідного субіндексу; $j = 1, m$.

Агрегування субіндексів у інтегральну оцінку за аналогією також базується на алгоритмі середньгеометричної зваженої:

$$I_{\text{ЗТС}} = \sum_{i=1}^3 w_i \sqrt[k_{\text{ЗВ}}^{w_1} \cdot k_{\text{РП}}^{w_2} \cdot k_{\text{СТВ}}^{w_m}]. \quad (5)$$

Внутрішня структура, показники та індикатори визначення кожного з наведених трьох субіндексів відповідають змістовій характеристиці кожної складової забезпечення відповідного рівня збалансованості трудової сфери. Система показників і окремих індикаторів їх виміру базується на принципах достатності, адекватності й здатності об'єктивно презентувати відповідну складову.

Субіндекс за складовою «Соціально-економічні наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери» ($I_{\text{СЕН}}$) визначається співвідношенням (1), а внутрішні індикатори виміру оцінюють зміни втрат чи наслідків за умов розбалансованості трудової сфери. З урахуванням усіх чотирьох складових, які визначають зміну умов забезпечення збалансованості трудової сфери, безпосередньо зміну рівнів збалансованості на ринку праці й у системі СТВ, а також соціально-економічні наслідки розбалансованості, можна розрахувати узагальнюючий показник зміни рівнів збалансованості трудової сфери за період воєнної агресії та воєнного стану:

$$I_{\text{ЗТСН}} = \sum_{i=1}^4 w_i \sqrt[k_{\text{ЗВЗ}}^{w_1} \cdot k_{\text{РП}}^{w_2} \cdot k_{\text{СТВ}}^{w_3} \cdot k_{\text{СЕН}}^{w_4}]. \quad (6)$$

Мультиплікативна форма агрегування за кожним субіндексом у інтегральну оцінку дає можливість визначити вплив кожного внутрішнього індикатора (субіндексу) і відносну зміну рівнів збалансованості як за кожною складовою, так і для всієї трудової сфери в цілому. Пере-

Таблиця 2. Індикатори визначення субіндексу «Умови забезпечення збалансованості й збалансованого розвитку трудової сфери» в період воєнного стану

Показники та індикатори виміру	Напрям виміру	Зміни за січень—вересень 2022 р.		Вагові коефіцієнти	
		% (+, -)	коефіцієнт зміни з урахуванням напряму впливу	чисельність населення, млн осіб (S _p)	$W_i = \frac{S_i}{\sum S_i} \cdot 100\%$, %
Темпи зміни реального ВВП, % до попереднього року	Стимулятор	-33,4	0,666	41,13	32,9
Стан бізнесу, % до загальної кількості працюючих станом на 01.01.2022 р.: працюють у повному обсязі; працюють з обмеженнями; повністю зупинилися або майже зупинилися	» Дестимулятор »	28,0 37,0 13,8	1,28 0,73 0,862	2,5 3,3 1,43	2,0 2,64 1,16
Індекс ділової активності малого і середнього бізнесу, в. п.	Стимулятор	-22,7	0,773	4,26	3,4
Індекс споживчих цін, % приросту	Дестимулятор	35,1	0,74	41,13	32,9
Рівень тіньової економіки, % приросту до відповідного показника попереднього року	»	32,3	0,756	15,7	12,5
Стагфляція (одночасно спад виробництва і зростання цін), приріст за I півріччя 2022 р., %	»	21,5	0,823	15,7	12,5

Джерело. Розраховано авторками за: Інфляційний звіт. Липень 2022 року. Національний банк України. 55 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4 (дата звернення: 05.10.2022); Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4 (дата звернення: 05.10.2022).

ваги запропонованої методики визначення зміни рівнів збалансованості трудової сфери визначаються при її апробації.

Зовнішні умови забезпечення збалансованості трудової сфери за період воєнного стану в Україні визначаються на основі макроекономічних показників, які оцінюють розвиток (спад) економіки. За оцінками НБУ^{1,2}, темпи зниження реального ВВП за січень — серпень 2022 р. склали близько 33,4%, тобто обсяги виробництва скоротилися майже на третину. Така ситуація супроводжується істотним спадом ділової та виробничої активності. За період воєнної агресії близько 37% підприємств стали працювати з обмеженнями, а 40% — повністю зупинили або майже зупинили діяльність. Водночас мають місце суттєве зростання індексів споживчих цін і прискорення інфляції, що в цілому супроводжується досить високим рівнем стагфляції з одночасним зростанням тіньової економіки. За оцінками НБУ, рівень тіньової економіки за I півріччя 2022 р. зріс з 31% станом на кінець 2021 р. до 41%.

Відповідно до визначених напрямів впливу індикаторів на зміну умов забезпечення збалансованості трудової сфери за січень — вересень минулого року порівняно з 2021 р. їх значення містяться в табл. 2. На основі наведених змін індикаторів субіндекс зміни умов забезпечення збалансованості трудової сфери буде таким:

$$I_{\text{звз}} = 0,666^{0,329} \cdot 1,28^{0,02} \cdot 0,73^{0,0264} \cdot 0,862^{0,0116} \cdot 0,773^{0,034} \cdot 0,74^{0,329} \times \\ \times 0,756^{0,125} \cdot 0,823^{0,125} = 0,875 \cdot 1,0049 \cdot 0,9917 \cdot 0,9983 \cdot 0,9913 \times \\ \times 0,9057 \cdot 0,9656 \cdot 0,976 = 0,737, \text{ або } 73,7\%.$$

Розраховане значення субіндексу свідчить, що лише за сім-вісім місяців воєнної агресії загальні умови забезпечення збалансованості й можливості збалансованого розвитку знизилися на 26,3%, тобто майже на третину, порівняно з тими умовами, які були на початку року.

За внутрішньою структурою субіндексу видно, що найбільший вплив на зниження можливостей забезпечення збалансованості трудової сфери має падіння національної економіки, скорочення ж ВВП у цілому обумовлює майже половину зниження субіндексу. Друге місце за рівнем погіршення умов для збалансованості — за істотним зростанням індексу споживчих цін. Лише один індикатор, який оцінює частку підприємств, що працюють у повному обсязі, досить незначною мірою (лише на 0,4 в. п.) створює стимулюючі умови для збалансованості трудової сфери.

Ринок праці й зайнятість. Активні бойові дії на чималій території країни, запровадження воєнного стану супроводжуються значними

¹ Інфляційний звіт. Липень 2022 року. Національний банк України. 55 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4

² Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4

негативними і дестабілізуючими процесами на ринку праці й у сфері зайнятості. За оцінками МОП³, в умовах поточних воєнних дій було втрачено близько 4,8 млн робочих місць. Майже 40% підприємств малого і середнього бізнесу або повністю призупинили свою роботу, або були зруйновані чи знищені; 44,9% суттєво зменшили обсяги виробництва. За результатами звіту НБУ⁴, малий і середній бізнес скоротив чисельність працівників більш як на 1070,0 тис. осіб. У цілому за цей період близько 30—40% працівників втратили роботу, значна частина персоналу відправлена у вимушені відпустки із збереженням 2/3 заробітної плати^{5; 6; 7; 8}. За оцінками експертів, зайнятість знизилася на третину (–30,2%), і за умови ескалації конфлікту цей показник може сягнути 43,4%. Значна частина персоналу за період воєнної агресії була скорочена або переведена на часткову чи неповну зайнятість.

Посилюється тінізація ринку праці, тобто зростає кількість вакансій без офіційного оформлення та офіційної заробітної плати. Як наслідок, відсутність соціальних гарантій, час роботи не включається в трудовий стаж тощо. За експертними оцінками, неформальна і тіньова зайнятість зросли від 1000 тис. до 2000 тис. осіб, що супроводжується поглибленням прекарізації зайнятості. Якщо станом на 2021 р. рівень прекарізації складав близько 48,8% від загальної кількості зайнятого населення, то на сьогодні, з урахуванням як падіння загальної кількості зайнятих, так і значного зростання контингенту прекаріїв, він може сягати 60—70%.

Значна розбалансованість між попитом і пропозицією робочої сили склалась і за територіальною ознакою, тобто між окремими регіонами і типами поселень. Унаслідок активних бойових дій на сході й півдні країни, внутрішнього переміщення населення і релокації бізнесу до безпечніших регіонів істотно зростають як кількість вакансій, так і обсяги попиту на робочу силу в західних областях. При цьому особливо

³ Влияние украинского кризиса на сферу труда. Международная организация труда. 2022. 11 мая. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844525.pdf

⁴ Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/ММ-2022-09.pdf?v=4

⁵ Білоус О. Мінфін спрогнозував зменшення кількості працюючих українців у 2022 році. *РБК-Україна*. 2022. 16 вер. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minfin-sprognoziroval-sokrashchenie-kolichestva-1663329025.html> (дата звернення: 15.11.2022).

⁶ Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К. та ін. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова. 2022. 01 сер. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

⁷ Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в Україні після війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналіт. записка. Центр Разумкова. 2022. 18 лип. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

⁸ Ринок праці воєнного часу у цифрах та фактах. *Європейська Бізнес Асоціація*. 2022. 06 трав. URL: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-voyennogo-chasu-u-tsyfrah-ta-faktah/> (дата звернення: 25.11.2022).

затребуваними стають професії, які не вимагають високого рівня освіти і кваліфікації: робітники на виробництво, швачки, сільгосппрацівники, сезонні робітники в аграрний сектор і торгівлю. Одночасно відчутно просів ринок офісної зайнятості. У зв'язку з тим, що значна частина підприємств працює з неповним завантаженням, у першу чергу скорочуються посади економістів, бухгалтерів і юристів. Зміни зайнятості, зменшення можливості знайти роботу, значне скорочення пропозиції робочих місць супроводжуються помітним зростанням безробіття в країні. Якщо у 2021 р. рівень безробіття, за методологією МОП, був близько 10,6%, то вже за I півріччя 2022 р. — близько 31,3%, а загальна кількість безробітного населення зросла майже на 3,6 млн осіб.

Перевищення попиту над пропозицією робочої сили як один з основних дисбалансів на ринку праці характеризується значним скороченням вакансій. Так, за I півріччя 2022 р. кількість пропонованих посад становила лише 48,6% від довоєнного рівня, а кількість претендентів на одну вакансію зросла в 1,7 разу. Значних змін зазнає і цифровий ринок праці: близько 42% підприємств ІТ-сфери перенесли бізнес за межі країни, одночасно зменшивши на 47,6% кількість дистанційних вакансій. При цьому позитивним моментом на даному сегменті ринку праці є зростання на третину чисельності працівників, переведених на цифровий формат роботи, що згладжує ситуацію на ринку праці. Визначення субіндексу за складовою збалансованості трудової сфери «Ринок праці й зайнятість» базується на основних показниках та індикаторах, наведених у табл. 3.

За наведеними в табл. 3 даними субіндекс зміни рівня збалансованості та збалансованого розвитку на ринку праці й у сфері зайнятості буде таким:

$$I_{\text{рп}} = 0,698^{0,118} \cdot 0,65^{0,062} \cdot 0,339^{0,062} \cdot 0,583^{0,047} \cdot 0,514^{0,006} \cdot 0,698^{0,191} \times \\ \times 0,8^{0,092} \cdot 0,8^{0,092} \cdot 0,706^{0,062} \cdot 0,524^{0,0002} \cdot 1,32^{0,088} \cdot 0,58^{0,0002} \cdot 0,63^{0,088} \cdot 0,61^{0,088} = \\ = 0,9585 \cdot 0,9736 \cdot 0,9351 \cdot 0,975 \cdot 0,996 \cdot 0,9336 \cdot 0,98 \cdot 0,98 \cdot 0,9786 \times \\ \times 0,9987 \cdot 1,0247 \cdot 0,9989 \cdot 0,96 \cdot 0,9574 = 0,699, \text{ або } 69,9\%.$$

Значення субіндексу свідчить, що загальний рівень збалансованості на ринку праці за лютий — вересень 2022 р. знизився на 30,1%. Найбільшим чинником розбалансованості є значне зростання безробіття: у загальному обсязі падіння збалансованості п'ята частина обумовлена безпосередньо цим чинником. Друге місце за рівнем впливу на розбалансованість посідає падіння зайнятості. У загальній оцінці падіння (на 30,1%) рівня збалансованості на ринку праці близько половини обумовлено саме цими процесами, на їх частку припадає близько 12,7%. Третю і четверту позиції у зміні рівня збалансованості об'єктивно посідають показники, які оцінюють, відповідно, частку ВПО, які не працюють, і втрату робочих місць.

Соціально-трудова відносина. Розбалансованість у системі соціально-трудова відносин у першу чергу пов'язана із зміною доходів населення, що обумовлено падінням рівня оплати праці, повністю або частковим

Таблиця 3. Індикатори визначення субіндексу збалансованості й збалансованого розвитку на ринку праці (I_{PI}) в умовах воєнного стану

Показники та індикатори виміру	Напрямок виміру	Зміни за лютий — вересень 2022 р.		Вагові коефіцієнти	
		% (+, -)	коефіцієнт зміни з урахуванням напрямку впливу	чисельність населення, млн осіб (S)	$W_i = \frac{S_i}{\sum S_i} 100\%$, %
Втрата робочих місць, %	Дестимулятор	30,2	0,698	8,93	11,8
Втратили роботу за I півріччя 2022 р., % до всіх працівників	»	35,0	0,65	5,0	6,2
Рівень безробіття (за методологією МОП), % до попереднього року	»	295,0	0,339	5,0	6,2
Зміна кількості претендентів на одну вакансію порівняно з 2021 р., %	»	171,4	0,583	3,6	4,7
Кількість вакансій, % від попереднього періоду	Стимулятор	51,4	0,514	0,484	0,6
Зміна рівня зайнятості, % до попереднього року	»	-30,2	0,698	15,4	19,1
Зміна персоналу малого та середнього бізнесу, % до попереднього року	»	-20,0	0,8	7,35	9,2
Неповна зайнятість (вдправлено у вимушену відпустку, інші форми), % від загальної кількості працівників	Дестимулятор	20,0	0,8	7,35	9,2
Зайнятість у неформальному і тіньовому секторі, млн осіб до попереднього року	»	Зростання на 1—2	0,706	5,04	6,2

Цифровий ринок праці: зміна кількості дистанційних вакансій, % до попереднього року; частка ВПО та інших працівників, які переведені на цифровий формат роботи, %;	Стимулятор	-47,6	0,524	0,2	0,2
релокація IT-бізнесу до інших країн, %	»	32,0	1,32	7,1	8,8
Частка ВПО, які визначили як най-більшу потребу «Доступ до роботи», %	Дестимулятор	42,0	0,58	0,2	0,2
Частка ВПО, які не працюють, %	»	37	0,63	7,1	8,8
	»	39,0	0,61	7,1	8,8

Джерело. Розраховано авторками за: Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4; Влияние украинского кризиса на сферу труда. Международная организация труда. 2022. 11 мая. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-europe/-ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844525.pdf; Білоус О. Мінфін спрогнозував скорочення кількості працюючих українців у 2022 році. РБК-Україна. 2022. 16 вер. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minfin-sprognoziroval-sokrashchenie-kolichestva-1663329025.html> (дата звернення: 25.11.2022); Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К. та ін. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова. 2022. 01 сер. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf; Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в Україні після війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналіт. записка. Центр Разумкова. 2022. 18 лип. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>; Ринок праці воєнного часу у цифрах та фактах. Європейська Бізнес Асоціація. 2022. 06 трав. URL: <https://eba.com.ua/grupok-pratsi-voynennogo-chasu-u-tsyfrah-ta-fakтах/> (дата звернення: 25.11.2022).

припиненням її виплат. Так, за даними НБУ^{9; 10}, близько половини працюючих зазнали зниження заробітних плат у різних обсягах — від 10 до 50%. Серед підприємств малого і середнього бізнесу близько третини скоротили заробітні плати, а кожне п'яте (21% від усіх підприємств) зовсім її не виплачують. Близько третини (27%) працівників малого і середнього бізнесу працюють в умовах скороченої зарплати, п'яту частину — відправлено у вимушені відпустки із збереженням 2/3 заробітної плати. За прогнозними оцінками, до кінця 2022 р. номінальна середня заробітна плата мала зменшитися на 12%, що в реальному вимірі є падінням майже на третину (27%). Значна частка населення, яке сьогодні не має роботи, готові працювати за меншу заробітну плату. Наприклад, серед активних пошукачів роботи таких близько 65%, при цьому 61% з них мають матеріальну мотивацію до активного пошуку роботи. Досить складна ситуація з матеріальним становищем склалася серед ВПО. Так, за оцінками Світового банку, близько 90% з цього контингенту можуть зіткнутися з ризиками бідності.

Істотне зниження доходів населення внаслідок скорочення і втрати заробітної плати супроводжується поглибленням бідності населення за всіма критеріями. За результатами п'ятого — дев'ятого раундів експрес-опитування МОМ, середньомісячні доходи в розрахунку на одне домогосподарство серед вимушено переміщених осіб становлять близько 5505,3 грн, а з урахуванням середнього розміру домогосподарства (чотири особи) дохід на одну особу складає лише 1376,3 грн^{11; 12; 13; 14; 15}. До

⁹ Інфляційний звіт. Липень 2022 року. Національний банк України. 55 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4

¹⁰ Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4

¹¹ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 2. 1 квітня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-2-1> (дата звернення: 19.11.2022).

¹² Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 5. 23 травня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-5-23> (дата звернення: 17.11.2022).

¹³ Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022 р.). Соціологічна група «Рейтинг». 2022. 08 квіт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoiy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.11.2022).

¹⁴ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 8. 17—23 серпня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23> (дата звернення: 19.11.2022).

¹⁵ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України за 9 тур. DTM. 2022. 17—26 вер. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-zagalnonacionalne-opituvannya-naselennya-raund?close=true> (дата звернення: 19.11.2022).

війни цей показник був на рівні 12 401,6 грн на одне домогосподарство і, відповідно, 3100 грн на одну особу, тобто у 2,25 разу вищим. Серед опитаних переселенців 57% зовсім нічого не заробляють, 19% — менше, ніж до війни, і лише 8% вказали, що їх заробіток не змінився.

Значні дисбаланси в системі соціально-трудова відносин склались і за поглибленням невідповідності професійно-освітнього рівня працівника тим вимогам, які від нього вимагають характер робочого місця і роботодавці. В умовах високого рівня конкуренції і низької кількості вакансій спеціалісти пропонують свої кандидатури на посади, які є нижчими від їхнього рівня кваліфікації. За період воєнного стану в Україні простежуються відчутне падіння рівня соціальної захищеності працівників, зниження рівня соціальних прав і гарантій у трудовій сфері.

На основі наведених експертних оцінок, представлених у табл. 4, узагальнено найбільш важливі індикатори визначення рівня зміни збалансованості в системі соціально-трудова відносин, що склалися за поточний період.

На основі наведених у табл. 4 індикаторів субіндекс зміни рівня збалансованості в системі соціально-трудова відносин буде таким:

$$I_{\text{СТВ}} = 0,5^{0,124} \cdot 0,68^{0,066} \cdot 0,79^{0,043} \cdot 0,73^{0,055} \cdot 0,8^{0,434} \cdot 0,35^{0,078} \cdot 0,61^{0,078} \times \\ \times 0,365^{0,122} = 0,917 \cdot 0,975 \cdot 0,99 \cdot 0,983 \cdot 0,908 \cdot 0,921 \cdot 0,9622 \cdot 0,884 = 0,64.$$

Отже, можна дійти висновку, що за період російської воєнної агресії і воєнного стану в Україні рівень збалансованості в системі СТВ знизився на 36%, тобто більш як на третину порівняно з довоєнним періодом. Найбільша частка в такому падінні рівня збалансованості пов'язана з високою питомою вагою внутрішньо переміщених осіб, які відчувають потребу в грошах, — 11,6% із загального рівня падіння (тобто з 36%) обумовлено саме цим чинником. Значне (на 9,2%) зниження реальної заробітної плати в структурі ІСТВ обумовлює загальний рівень його падіння і посідає друге місце за впливом на можливості забезпечення збалансованості в системі соціально-трудова відносин.

Розбалансованість між фактичним освітнім і професійно-кваліфікаційними рівнями пошукачів роботи і фактичними можливостями їхньої реалізації за гідну заробітну плату посідає третє місце за впливом на зниження рівня збалансованості в системі соціально-трудова відносин. На основі визначених субіндексів зміни рівнів збалансованості окремих складових трудової сфери інтегральний показник збалансованості трудової сфери буде таким:

$$I_{\text{ЗТС}} = I_{\text{ЗУ}}^{\text{wЗУ}} \cdot I_{\text{РП}}^{\text{wРП}} \cdot I_{\text{СТВ}}^{\text{wСТВ}} = 0,722^{0,5194} \cdot 0,699^{0,3314} \cdot 0,64^{0,1492} = \\ = 0,844 \cdot 0,888 \cdot 0,936 = 0,702, \text{ або } 70,2\%.$$

Загальний рівень збалансованості трудової сфери за період воєнної збройної агресії і воєнного стану знизився майже на 30% (точніше — на 29,8%), при цьому основні дестабілізуючі зрушення обумовлено

Таблиця 4. Індикатори зміни рівня збалансованості в системі соціально-грудових відносин за період воєнного стану

Індикатори	Напрямок впливу	Зміни за лютий — вересень 2022 р.		Вагові коефіцієнти	
		% (+, -)	коефіцієнт з урахуванням напрямку впливу	населення, млн осіб (S _i)	$W_i = \frac{S_i}{\sum S_i} \cdot 100\%$, %
Частка працюючих, які зазнали зниження заробітних плат, %	Дестимулятор	50,0	0,5	4,45	12,4
Частка підприємств малого та середнього бізнесу, у яких:	»	32,0	0,68	2,36	6,6
скорочується заробітна плата, %;	»	21,0	0,79	1,55	4,3
не виплачують зарплату, % до всіх підприємств малого та середнього бізнесу	»	27,0	0,73	1,99	5,5
Частка працівників, які працюють в умовах скороченої заробітної плати, % до всіх працівників	Стимулятор	-20,0	0,8	15,6	43,4
Зміна реальної заробітної плати, % до попереднього року	Дестимулятор	65,0	0,35	2,8	7,8
Частка населення, яке готове працювати за меншу зарплату і за іншою професією, % від активних пошукачів роботи	Стимулятор	61,0	0,61	2,8	7,8
Частка ВПО, які мають матеріальну мотивацію до активного пошуку роботи, % від активних пошукачів роботи	Дестимулятор	63,5	0,365	4,4	12,2
Частка ВПО, які найбільше відчувають потребу в грошах, % до всіх ВПО					

Джерело. Розроблена авторками за: Інфляційний звіт. Липень 2022 року. Національний банк України. 55 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4; Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4; Влияние украинского кризиса на сферу труда. Международная организация труда. 2022. 11 мая. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-europa/-to-geneva/documents/briefingnote/wcms_844525.pdf; Білоус О. Мінфін спрогнозував скорочення кількості працюючих українців у 2022 році. РБК-Україна. 2022. 16 вер. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minfin-sprognozuival-sokrashchenie-kolichestva-1663329025.html> (дата звернення: 25.11.2022).

значним погіршенням зовнішніх умов забезпечення збалансованості. У цілому в загальному рівні зниження збалансованості трудової сфери більш як половину (15,6% від 30%) обумовлено безпосередньо зміною зовнішніх умов, і в першу чергу це різке падіння національної економіки країни. Друге місце за впливом посідає рівень розбалансованості на ринку праці й у сфері зайнятості (-11,2%), а посилення дисбалансів у системі соціально-трудова відносин формує падіння загального рівня збалансованості на 6,4%.

Соціально-економічні наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери. Повномасштабна війна призвела до глибокої кризи на ринку праці й у системі соціально-трудова відносин, що спричинило негативні соціально-економічні наслідки на тривалий період. Незворотні втрати військового і цивільного населення, значні потоки мігрантів, які вимушені були через небезпеку залишити країну, мільйонні переміщення населення територією країни з регіонів активних бойових дій у безпечніші області, незаконна депортація населення до РФ, у тому числі й дитячого контингенту, незайнятість, втрата робочих місць, матеріального забезпечення і базових умов життєдіяльності значної частки населення — усе це обумовило значні негативні соціально-економічні наслідки. На макроекономічному рівні загальні втрати виявляються в такому: втраті трудового й освітнього потенціалів; звуженні параметрів відтворення робочої сили; зниженні рівня матеріального добробуту населення й зростанні бідності; падінні купівельної спроможності населення й зменшенні його споживчого попиту; гальмуванні можливостей економічного зростання.

Загальні втрати трудового потенціалу (ВТП) складаються з незворотних повних або часткових втрат протягом певного періоду. Незворотні ВТП обумовлено насамперед незворотними людськими втратами через загибель військових і цивільного населення. За останніми даними Управління Верховного комісара з прав людини при ООН, станом на 18 вересня 2022 р. кількість убитого цивільного населення досягла 5916 осіб і не менше 8616 поранених, серед яких 362 дитини; серед убитих цивільних 54% жінок і 46% чоловіків^{16; 17; 18}. На сьогодні не відомо точну чисельність загиблого і страченого населення в Маріуполі, Волновасі, Ізюмі, Сєвєродонецьку та інших містах і поселеннях. За експертни-

¹⁶ Україна: обновленные данные по числу жертв среди мирных жителей 22 августа 2022 г. *The Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://ohchr.org/ru/news/2022/08/Ukraine-civilian-casualty-update-22-august-2022> (дата звернення: 02.12.2022).

¹⁷ Бойко Ю. Успіхи ЗСУ, мінус 56 тисяч окупантів та спішна мобілізація в РФ: підсумки 7 місяців війни. *РБК-Україна*. 2022. 24 вер. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/viyna-rosiyi-proti-ukrayini-promizhni-pidsumki-1663955009.html> (дата звернення: 02.12.2022).

¹⁸ Білоус О. Мінфін спрогнозував скорочення кількості працюючих українців у 2022 році. *РБК-Україна*. 2022. 16 вер. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minfin-sprognoziroval-sokrashchenie-kolichestva-1663329025.html> (дата звернення: 25.11.2022).

ми оцінками, вона може сягати не менш як 25—30 тис. осіб. Не відомо дотепер і загальну кількість військових втрат. За останніми оцінками Генштабу ЗСУ, станом на кінець серпня — початок вересня 2022 р. вони склали близько 9—10 тис. осіб. Звичайно, з продовженням активних бойових дій ця цифра постійно зростає.

Часткові або повні незворотні втрати трудового потенціалу формуються також через значний вплив населення за межі країни. Протягом усіх місяців війни обсяги мігрантів постійно змінюються, відрізняються також і їх оцінки. За даними УВКБ при ООН, станом на 13 вересня 2022 р. до європейських країн прибули 7,3 млн осіб, з них 4,03 млн одержали статус тимчасового захисту. Приблизно так само оцінюють чисельність осіб, які виїхали за межі країни, у Центрі Разумкова^{19; 20; 21; 22}: за лютий — травень минулого року вона склала 7,363 млн осіб. Загальна оцінка незаконно депортованого до РФ населення сягнула близько 1,5 млн осіб, з них 250 тис. дітей.

Серед біженців 83% становлять жінки, при цьому понад 63% — віком від 30 до 49 років. Біженці мають досить високий освітній рівень: наприклад, у 66,2% — вища і незакінчена вища освіта, у 18,5% — середня спеціальна і у 15,3% — загальна середня. За професійними групами близько 26% — це висококваліфіковані фахівці, 20% — підприємці, 17% — кваліфіковані робітники. За результатами опитувань, значна (від 10 до 15%) частина осіб, які виїхали до європейських країн, не планують повертатися на Батьківщину навіть за умови повного припинення воєнних дій і скасування воєнного стану; 10—11% ще не можуть однозначно визначитися^{23; 24; 25} [15]. За умов зняття обмежень на виїзд чоловіків загальні

¹⁹ Там само.

²⁰ Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К. та ін. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова. 2022. 01 сер. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

²¹ Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в Україні після війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналіт. записка. Центр Разумкова. 2022. 18 лип. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

²² Ринок праці воєнного часу у цифрах та фактах. *Європейська Бізнес Асоціація*. 2022. 06 трав. URL: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-voyennogo-chasu-u-tsyfrah-ta-faktah/> (дата звернення: 25.11.2022).

²³ Рудомський Р. У ЄС прийняли 5,3 млн українських біженців: стало відомо, скільки людей повернулися додому. *OBOZREVATEL*. 2022. 03 чер. URL: <https://war.obozrevatel.com/ukr/u-es-prijnyali-53-mln-ukrainskih-bizhentsiv-stalo-vidomskilki-lyudej-povernulisya-dodomu.htm> (дата звернення: 25.11.2022).

²⁴ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 5. 23 травня 2022. *DTM*. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-5-23> (дата звернення: 17.11.2022).

²⁵ Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К. та ін. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова. 2022. 01 сер. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

обсяги виїзду населення можуть ще суттєвіше зрости. За експертними оцінками, ця цифра може сягнути 8,3 млн осіб.

Оцінка безповоротних втрат трудового потенціалу заснована на базових концепціях потенціальної демографії [20; 27], що повністю відповідає змістовій характеристиці його незворотних втрат. Трудовий потенціал розглядається як сукупна здатність суспільства до праці, що характеризується як ресурс праці, яким володіє суспільство на конкретному етапі розвитку. В демоекономічному вимірі трудовий потенціал (ТП) — це потенційно можлива сукупність часу трудового життя, а його безповоротні втрати розглядаються як максимально можлива міра праці, якою володіло суспільство і яка безповоротно втрачена. Узагальнений алгоритм визначення ТП базується на показниках середньої тривалості життя в межах працездатного віку (демографічний вимір) і повікових коефіцієнтах економічної активності (економічний вимір).

Оцінка незворотних втрат трудового потенціалу ($V_{\text{ТПнев.}}$) базується на попередніх оцінках кількості загиблих військових і цивільного населення. Додатково враховуються можливі безповоротні втрати трудового потенціалу біженців і примусово депортованих до РФ, які не планують повертатися на Батьківщину.

$$V_{\text{ТПнев.}} = \sum_{x=16}^{60} S_x \cdot (e_x - e_{60}) \cdot k_{\text{хе.а.}}, \quad (7)$$

де S_x — чисельність населення, яке загинуло або виїхало за межі країни без наміру повернутися; x — вік у межах працездатного віку, $x \in [16-60]$; e_x — середня тривалість майбутнього життя для особи віком x років; e_{60} — середня тривалість майбутнього життя для особи, яка дожила до 60 років; $k_{\text{хе.а.}}$ — коефіцієнт економічної активності людини віком x років.

У табл. 5—7 наведено проміжні розрахунки обсягів безповоротних втрат трудового потенціалу за період воєнної агресії РФ і воєнного стану в Україні станом з лютого по вересень 2022 р.

Так, безповоротні втрати трудового потенціалу внаслідок загибелі цивільного населення складають близько 388,2 тис. людино-років. За попередніми оцінками, загальна кількість військових, які загинули, станом на серпень 2022 р. коливалося в межах 9—10 тис. осіб, тому при оцінюванні втрат трудового потенціалу за базову оцінку взято 10 тис. осіб. Здебільшого це чоловіки віком від 20 до 50 років. У зв'язку з відсутністю даних про їх віковий розподіл як середній вік узято 27 років і як рівень економічної активності, що склався для чоловіків віком від 20 до 64 років станом на 2021 р., тобто 0,782. За цих умов незворотні втрати ТП унаслідок загибелі військових за співвідношенням (7) складуть:

$$\text{ТП}_{\text{заг.війс.}} = 10,0 \cdot (39,46 - 13,66) \cdot 0,782 = 201,8 \text{ тис. людино-років.}$$

Незворотні втрати ТП формуються також за рахунок виїзду значної кількості населення за межі країни, яке не має наміру повернутися

Таблиця 5. Безповоротні втрати трудового потенціалу внаслідок загибелі цивільного населення в умовах воєнного стану за лютий — вересень 2022 р.

Вік, років (x)	Чисельність, осіб (S_x)	Середня тривалість життя до закінчення працездатного віку, років ($e_x - e_{60}$)	Коефіцієнт економічної активності ($k_{x.e.a.}$)	Трудовий потенціал, тис. людино-років (ТП)
0—14	4 825,0	44,46	0,546*	117,13
15—19	4 625,0	37,11	0,32	54,92
20—29	4 327,0	29,46	0,71	90,51
30—39	6 653,0	20,17	0,825	110,71
40—49	5 977,0	11,57	0,844	58,4
50—59	5 463,0	3,65	0,746	14,9
Р а з о м	31 870,0	—		388,17

* Для дитячого контингенту віком 0—14 років об'єктивно коефіцієнт економічної активності відсутній, а для визначення безповоротних втрат ТП унаслідок загибелі дітей береться показник на рівні середнього значення для всього населення, тобто $k_{x.e.a.0-14} = 0,546$.

Джерело. Розраховано авторками на основі експертних оцінок кількості загиблих серед цивільного населення з урахуванням втрат по Маріуполю, Ізюму та інших містах на рівні 25 тис. осіб, при цьому розподіл населення за віковими групами відповідає структури постійного населення станом на 2021 р.

на Батьківщину. Зроблено багато різних оцінок їхньої загальної чисельності, але ми віддаємо перевагу оцінкам УВКБ при ООН і Центру Разумкова, згідно з якими це близько 7 млн біженців, з яких 4,03 млн одержали статус тимчасового захисту^{26; 27} [15]. Виходячи з оцінки, що близько 15% з них не мають намірів повернутися на Батьківщину, розраховано обсяг незворотних втрат ТП за цим контингентом (табл. 6).

Отже, частка біженців, які не мають намірів повертатися, у середньому становить близько 15%, а незворотні втрати трудового потенціалу за рахунок цього контингенту можуть скласти 5054,5 тис. людино-років.

Значні втрати трудового потенціалу населення обумовлено також незаконною депортацією населення до РФ. За оцінками УВКБ при ООН, до РФ виїхало близько 2,6 млн осіб, при цьому, за експертними оцінками, 1,5 млн були депортовані незаконно, у тому числі 250 тис. дітей віком до 15 років. На основі цих даних розраховано поточні обсяги втрат трудового потенціалу за цим контингентом (табл. 7).

²⁶ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 5. 23 травня 2022. ДТМ. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-5-23> (дата звернення: 17.11.2022).

²⁷ ООН: число беженцев из Украины с начала войны превысило 5,4 миллиона человек. RFI. 2022. 29 квіт. URL: <https://cutt.ly/53mQRfi> (дата звернення: 24.11.2022).

Таблиця 6. Втрати трудового потенціалу дорослого контингенту біженців з України, які отримали статус тимчасового захисту під час війни у 2022 р.

Вік, років (x)	Чисельність біженців, тис. осіб (S_x)	Середня тривалість життя до верхньої межі працездатного віку ($e_x - e_{60}$)	Коефіцієнт економічної активності ($k_{x.e.a.}$)	Трудовий потенціал, тис. людино-років (ТП)
18—24	486,5	36,62	0,32	5 701,0
25—34	706,6	28,05	0,692	13 715,5
35—44	658,4	19,09	0,844	10 608,1
45—59	496,6	9,27	0,786	3 618,3
60+	212,0	1,96	0,13	54
Р а з о м	2 560,2	—	—	33 696,9

Джерело. Розраховано авторками за: Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4; Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 5. 23 травня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naseleння-razund-5-23> (дата звернення: 17.11.2022); Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К. та ін. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова, 2022. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf; Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в Україні після війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналіт. записка. Центр Разумкова, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>; Робоча сила України 2021. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України, 2022. 216 с.; Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя 2021. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України, 2022. 68 с.

За умови неповернення з РФ близько 10% переміщених осіб незворотні втрати трудового потенціалу складуть 2840,5 тис. людино-років, у том числі в працездатному віці — 2224,0 тис. людино-років.

Отже, за рахунок наведених джерел за перші сім місяців війни незворотні втрати трудового потенціалу становлять 8485,0 тис. людино-років, або 3% від загального обсягу трудового потенціалу працездатного населення, який сформувався на початок 2022 р.²⁸ У наведених оцінках відсутні показники втрат трудового потенціалу внаслідок повної або часткової втрати працездатності, санітарних втрат військових і цивільного населення, немає також інформації про безвісті зниклих, постійно змінюється контингент біженців та їхні наміри щодо повернення тощо. Але зазначимо, що за умови продовження воєнної агресії і ескалації воєнних дій наведені

²⁸ Необхідно взяти до уваги, що це тільки попередні оцінки, адже дотепер з об'єктивних причин відсутня офіційна оцінка безповоротних втрат військових і цивільного населення, реальні оцінки кількості депортованих та ймовірності неповернення біженців.

Таблиця 7. Поточні обсяги втрат трудового потенціалу за рахунок переміщення і незаконної депортації населення до РФ за воєнний період у 2022 р.

Вік, років (x)	Чисельність, тис. осіб (S_x)	Середня тривалість життя до кінця працездатного віку, років ($e_x - e_{60}$)	Коефіцієнт економічної активності ($k_{x.e.a.}$)	Трудовий потенціал, тис. людино-років (ТП)
0—14	250,0	44,46	0,546	6 068,8
15—19	147,6	37,11	0,32	1 752,8
20—29	322,4	29,46	0,71	6 743,5
30—39	496,6	20,17	0,825	8 263,5
40—49	448,0	11,57	0,844	4 374,8
50—59	406,0	3,65	0,746	1 105,5
60—64	370,7	1,96	0,132	95,9
65+	158,7	—	0,132	—
Р а з о м	2 600,0			28 404,8
у тому числі працездатного віку	1 820,6			22 240,1

Джерело: Розраховано авторками на основі оцінок УВКБ при ООН про кількість біженців до РФ, експертних оцінок незаконно депортованих і оцінок імовірності їх повернення на Батьківщину на рівні 0,1. Розподіл за віковою структурою відповідає аналогічним показникам розподілу постійного населення України станом за 2021 р.

оцінки безповоротних втрат трудового потенціалу можуть зрости в кратному обсязі. За експертними оцінками, за цих умов країна може втратити десяту частину свого загального трудового потенціалу. Об'єктивність і реальність такого висновку підтверджуються і експертною оцінкою загальної чисельності населення на 2023 р., наведеною в проекті Державного бюджету на 2023 рік²⁹, — 34,5 млн осіб, що є на 16,2% меншою, ніж на початок 2022 р. (41,17 млн осіб). Виходячи з вікової структури населення втрати ТП до кінця 2022 р. можуть сягнути 10% від його загальних обсягів.

Тимчасові або часткові втрати трудового потенціалу за період воєнних дій обумовлено тривалістю незайнятості переміщеного населення всередині країни, виїздом населення за її межі, можливостями працевлаштування на новому місці або ймовірністю повернення за умови припинення війни і відкриття можливостей для працевлаштування. Основні складові, які визначають обсяги часткових втрат ТП, є такими:

- втрати внаслідок переміщення значної частини населення з районів активних бойових дій, які пов'язані з частковою або повною втратою роботи на певний строк;

²⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Інформація про економічне становище держави та основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України. *Щотижневик АПТЕКА*. 2022. 23 вер. URL: <https://www.apteka.ua/article/646822> (дата звернення: 17.11.2022).

- втрати, які можуть виникати навіть після закінчення бойових дій і скасування воєнного стану й пов'язані з втратою роботи в місцях постійного проживання;
- втрати трудового потенціалу біженців, які можуть бути тимчасовими і частковими протягом терміну їх перебування за межами країни або незворотними за умови неповернення;
- зростання тривалого і прихованого безробіття, тимчасової або часткової зайнятості.

Кількісна оцінка тимчасових втрат ТП розглядається як втрачений протягом певного часу потенціал економічно активної частини працездатного населення і пов'язана з сукупним працівником, тобто з можливим контингентом зайнятого населення, яке тимчасово втратило роботу.

Виходячи із загальної чисельності ВПО, біженців і примусово депортованих осіб, з урахуванням їх статево-вікової структури і рівнів зайнятості, що склалися станом на 2021 р., а також на підставі результатів опитувань^{30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37} [15], обсяги втрат трудового потенціалу в середньорічному вимірі можуть скласти:

за рахунок біженців (ВТП_{біж.}):

$$\begin{aligned} \text{ВТП}_{\text{біж.}} &= 4030 \cdot 0,63 \cdot 0,429 + 4030 \cdot 0,37 \cdot 0,569 = \\ &= 1937,64 \text{ тис. людино-років;} \end{aligned}$$

³⁰ Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд. Вересень 2022 року. Національний банк України. 38 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4

³¹ Влияние украинского кризиса на сферу труда: первоначальные оценки. Международная организация труда. 2022. 11 мая. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844525.pdf

³² Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К. та ін. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова, 2022. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

³³ Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в Україні після війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналіт. записка. Центр Разумкова, 2022. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

³⁴ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 2. 1 квітня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-2-1> (дата звернення: 19.11.2022).

³⁵ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 5. 23 травня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-5-23> (дата звернення: 17.11.2022).

³⁶ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 8. 17—23 серпня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23> (дата звернення: 19.11.2022).

³⁷ ООН: число беженцев из Украины с начала войны превысило 5,4 миллиона человек. RFI. 2022. 29 квіт. URL: <https://cutt.ly/53mQRfi> (дата звернення: 24.11.2022).

за рахунок незайнятості працездатного контингенту ВПО (ВТП_{ВПО}):

$$\text{ВТП}_{\text{ВПО}} = 7134 \cdot 0,5926 \cdot 0,39 = 1648,8 \text{ тис. людино-років};$$

за рахунок зростання тривалого безробіття (за оцінками, на 25—30% від загальної кількості безробітних, ВТП_{без.}):

$$\text{ВТП}_{\text{без.}} = 5400 \cdot 0,32 = 1728,0 \text{ тис. людино-років};$$

за рахунок переміщеного і депортованого до РФ населення (ВТП_{деп.}):

$$\text{ВТП}_{\text{деп.}} = 1820,6 \cdot 0,557 = 1014,1 \text{ тис. людино-років}.$$

Таким чином, загальні тимчасові річні обсяги втрат трудового потенціалу становлять 6328,54 тис. людино-років, або 40,5% від загального річного обсягу трудового потенціалу зайнятого населення станом на кінець 2021 р.

Освітній потенціал (ОП) також зазнає суттєвих втрат унаслідок поглиблення розбалансованості трудової сфери в умовах війни і воєнного стану. Основні причини цього мають ті самі витoki, що й втрати трудового потенціалу, але за одним винятком: досить істотні втрати ОП пов'язано з невідповідністю якісних характеристик робочих місць і вакансій освітньо-кваліфікаційному рівню пошукачів роботи. За цих умов практично виключено або суттєво обмежено можливості капіталізації і розвитку людського капіталу [20].

Освітній потенціал визначається як загальна кількість років навчання населення або окремих груп з урахуванням імовірності його втрати під час воєнних дій в Україні. Визначення втрат освітнього потенціалу (Воп) базується на розподілі окремих категорій населення за освітніми рівнями. Розподіл біженців за освітою представлено в статистичному Додатку до довідки МОП³⁸, у звітах МОМ про внутрішнє переміщення в Україні^{39; 40} і за результатами спеціального соціологічного опитування^{41; 42; 43; 44}. На підставі

³⁸ Влияние украинского кризиса на сферу труда. *Международная организация труда*. 2022. 11 мая. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844525.pdf

³⁹ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 2. 1 квітня 2022. *DTM*. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselelnnya-raund-2-1> (дата звернення: 19.11.2022).

⁴⁰ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 5. 23 травня 2022. *DTM*. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselelnnya-raund-5-23> (дата звернення: 17.11.2022).

⁴¹ Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К. та ін. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова, 2022. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

⁴² Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в Україні після війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналіт. записка. Центр Разумкова, 2022. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

Таблиця 8. Освітній потенціал біженців віком 16 років і старших

Освіта	Кількість біженців віком 16 років і старших		Середній термін навчання, років	Освітній потенціал, тис. людино-років навчання
	%	тис. осіб		
Вища, незакінчена вища	66,2	1 695,0	15,5	26 272,5
Середня спеціальна	18,5	473,6	12,5	5 920
Загальна середня	15,3	391,6	11,0	4 307,6
Р а з о м	100,0	2 560,2	—	36 500,1

Джерело. Розраховано авторками.

наведених даних узагальнено оцінку освітнього рівня ВПО з урахуванням частки осіб серед дорослого населення, які були не зайняті. На основі цих оцінок у табл. 8 наведено загальні обсяги освітнього потенціалу для цих категорій (вікові межі розподілу встановлено відповідно до їх значень, наведених у вихідній інформації)⁴⁵.

Отже, лише за рахунок населення, яке виїхало за межі країни, річні втрати освітнього потенціалу можуть сягнути 36 500,1 тис. людино-років, або 15,1% від загального обсягу освітнього потенціалу робочої сили віком 15—64 років, який станом на кінець 2021 р. дорівнював 241 950,5 тис. людино-років⁴⁶. Оцінка втрат освітнього потенціалу ВПО базується на їх розподілі за рівнями освіти і зайнятості. Виходячи з того, що, за результатами обстежень, близько 39—41% дорослого контингенту віком 15—64 років не працюють, загальні втрати ОП становлять близько 38 011,4 тис. людино-років навчання.

Значні обсяги втрат освітнього потенціалу пов'язано з депортацією населення до РФ і загибеллю цивільного населення і військових. Розподіл цих контингентів за освітнім рівнем базувався на певних вихідних припущеннях:

- для депортованого населення і загиблих цивільних — відповідно до розподілу робочої сили за освітою, яка склалася в Україні станом на 2021 р.;

⁴³ Восьме загальнонаціональне опитування України в умовах війни. 6 квітня 2022 р. Соціологічна група «Рейтинг». 2022. 8 квіт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.11.2022).

⁴⁴ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення України. Раунд 8. 17—23 серпня 2022. DTM. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23> (дата звернення: 19.11.2022).

⁴⁵ За об'єктивних умов втрати освітнього потенціалу визначаються як поточні, тобто за рік, без їх поділу на безповоротні й тимчасові.

⁴⁶ Робоча сила України 2021. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України, 2022. 216 с.

- для загиблих військових — по чоловічому населенню відповідних вікових груп.

З урахуванням цих вихідних умов, втрати освітнього потенціалу внаслідок незаконної депортації населення становлять 25 920 тис. людино-років, незворотні втрати цивільного населення — 440,3 тис. людино-років, а внаслідок загибелі військових — близько 136,5 тис. людино-років. Загальні річні обсяги втрат ОП за всіма наведеними джерелами таких втрат дорівнюють 101 008,3 тис. людино-років навчання, або 41,7% від освітнього потенціалу робочої сили країни, який склався станом на 2021 р.

Значні негативні наслідки посилення розбалансованості трудової сфери пов'язано із суттєвим звуженням можливості відтворення робочої сили. Основні параметри відтворення робочої сили необхідно розглядати у вузькому розумінні, тобто з точки зору зміни кількісної оцінки, яка формується в результаті природного й міграційного приросту (зниження) чисельності робочої сили. У такому контексті коефіцієнт відтворення визначається як співвідношення загального контингенту робочої сили на період визначення до фактичних рівнів, які склалися на початок поточного року.

Якісна оцінка потребує повної інформації щодо можливого сальдо зовнішньої міграції населення, у тому числі працездатного віку, чисельності втрат серед цивільного населення і військового контингенту. Але така інформація відсутня. У цьому зв'язку оцінка відтворення робочої сили внаслідок природного і міграційного руху базується на співвідношенні чисельності населення, яка наведена в пояснювальній записці до проекту Державного бюджету України на 2023 рік (34,5 млн осіб), і чисельності, яка була станом на кінець 2021 р. (41,17 млн осіб)⁴⁷. За умови, що робоча сила збережеться на рівні 2021 р., коефіцієнт відтворення робочої сили становитиме 0,838, або 83,8%, тобто за рік його зниження сягне 16,2%, що свідчить про істотне падіння базового параметра відтворення робочої сили.

Якщо розглядати процеси відтворення робочої сили в широкому розумінні, то обов'язково необхідно враховувати і соціальний рух, і відтворення якісних параметрів робочої сили через соціальну мобільність населення. Соціальний рух пов'язаний у першу чергу із зміною соціального статусу і статусу за родом занять. За період війни й воєнного стану в Україні професійно-соціальна мобільність має в основному низхідний характер. Так, за результатами наведених опитувань, 3-поміж біженців, які отримали статус тимчасового захисту, серед дорослого зайнятого до війни контингенту за родом занять близько 9% — керівники, 25,2% — спеціалісти-професіонали, 15,5% — спеціалісти й допоміжний персо-

---

⁴⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Інформація про економічне становище держави та основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України. *Щотижневик АПТЕКА*. 2022. 23 вер. URL: <https://www.apteka.ua/article/646822> (дата звернення: 17.11.2022).

нал, 45,7% — службовці. Доцільно припустити, що протягом поточного року більшість з них не буде зайнята відповідно до попереднього статусу. Високий рівень незайнятості й безробіття як серед ВПО, так і в цілому по всьому працездатному населенню країни супроводжується і значними втратами соціального статусу. Таку ситуацію підтверджують і результати спеціальних опитувань: близько 65% пошукачів роботи готові погодитися на зниження рівня оплати праці й роботу, яка не відповідає їхньому освітньому і професійно-кваліфікаційному рівню. Серед них зменшилася також матеріальна мотивація до активного пошуку роботи, при цьому близько 43% готові до роботи, яка не повністю відповідає їхньому професійно-кваліфікаційному рівню. Але сьогодні визначити вплив низхідної соціальної мобільності в забезпеченні відтворювальних процесів за практично повної відсутності інформації неможливо, тому в подальших розрахунках використовуватимемо лише коефіцієнт відтворення робочої сили в його вузькому визначенні.

За період воєнної агресії суттєво знизився соціальний і економічний статус населення внаслідок втрати житла, скорочення доступності до ресурсів і активів. Так, за умов продовження війни рівень бідності населення, згідно з міжнародною межею бідності, зросте майже до 19,8% порівняно з 1,8% у 2021 р., а за національним критерієм — з 18% (2021 р.) до 70% на кінець 2022 р., серед ВПО близько 90% можуть зіткнутися з ризиком бідності.

Унаслідок істотного падіння реальних доходів населення, загального зменшення його чисельності суттєво звужується внутрішній споживчий попит. Виходячи з його частки в структурі ВВП станом на 2021 р. (68,4%), прогнозованої оцінки падіння ВВП до кінця 2022 р. (близько 35%), загальні споживчі витрати можуть скласти близько 42,2% від їх рівня за 2021 р. При обчисленні на одну особу з урахуванням прогнозованої чисельності населення на кінець 2022 р. (34,5 млн осіб) середньорічні витрати складуть 45,7 тис. грн, що є на 49,7% меншим, ніж у 2021 р. У цілому значне падіння споживчого попиту населення супроводжується звуженням внутрішнього споживчого попиту, що суттєво обмежує можливості економічного зростання в майбутньому.

Наведені оцінки основних соціально-економічних наслідків розбалансованості трудової сфери за період воєнної агресії дають можливість розрахувати за співвідношенням (1) субіндекс зміни соціально-економічних наслідків (І_{СЕН}). Проміжні розрахунки вихідних показників виміру наведено в табл. 9.

Субіндекс соціально-економічних наслідків поглиблення розбалансованості трудової сфери за період воєнних дій і воєнного стану в країні буде таким:

$$I_{\text{СЕН}} = 0,97^{0,0073} \cdot 0,595^{0,0757} \cdot 0,583^{0,031} \cdot 0,838^{0,184} \cdot 0,256^{0,289} \cdot 0,422^{0,413} = \\ = 0,9998 \cdot 0,9614 \cdot 0,9834 \cdot 0,968 \cdot 0,674 \cdot 0,7 = 0,432, \text{ або } 43,2\%.$$

Таблиця 9. Основні показники зміни соціально-економічних наслідків розбалансованості трудової сфери за період воєнної агресії РФ у 2022 р.

Показники	Напрямок впливу	Зміни за лютий — вересень 2022 р.		Вагові коефіцієнти	
		% (+, -)	коефіцієнт з урахуванням напрямку впливу	чисельність населення, тис. осіб (S_i)	W_i , %
Трудовий потенціал	Стимулятор				
незворотний		-3,0	0,97	607,9	0,73
тимчасовий (річний)		-40,5	0,595	6 328,5	7,57
Освітній потенціал	Те саме	-41,7	0,583	2 560,2	3,1
Коефіцієнт відтворення робочої сили	» »	-16,2	0,838	15 400,0	18,4
Рівень бідності за національним критерієм	Дестимулятор	Зростання в 3,9 рази	0,256	24 150,0	28,9
Внутрішній споживчий попит	Стимулятор	-57,8	0,422	34 500,0	41,3
Р а з о м					100

Джерело. Розраховано авторками.

Отже, посилення розбалансованості трудової сфери супроводжується значними соціально-економічними втратами. З урахуванням позитивного спрямування визначення субіндексу⁴⁸, його значення свідчить, що рівень втрат трудового й освітнього потенціалів, падіння можливості відтворення робочої сили країни, матеріальної забезпеченості населення і споживчого попиту в цілому складає 66,8% порівняно з попереднім роком. При цьому найбільш значні негативні наслідки пов'язано із зростанням рівня бідності й звуженням купівельної спроможності населення. У цілому близько половини соціально-економічних втрат обумовлено безпосередньо цими двома складовими, їх частка в загальному падінні становить близько 47,2%.

На основі цих чотирьох субіндексів за співвідношенням (6) можна визначити узагальнюючий показник зміни збалансованості трудової сфери ($I_{ЗТЧН}$), який у цілому враховує всі складові, пов'язані з умовами формування й поглиблення розбалансованості трудової сфери, із зміною рівнів збалансованості на ринку праці й у системі соціально-тру-

⁴⁸ Такий підхід пов'язаний з необхідністю його порівняння з визначеними субіндексами рівня збалансованості трудової сфери.

дових відносин, а також соціально-економічні наслідки поглиблення дисбалансів:

$$I_{\text{ЗТСН}} = 0,737^{0,386} \cdot 0,699^{0,246} \cdot 0,64^{0,111} \cdot 0,432^{0,257} = \\ = 0,89 \cdot 0,916 \cdot 0,952 \cdot 0,806 = 0,625, \text{ або } 62,5\%.$$

У цілому поглиблення дисбалансів трудової сфери та їх соціально-економічних наслідків супроводжується падінням рівня збалансованості трудової сфери на 37,5%. У загальному обсязі такого зниження близько половини (-19,5% із 37,5%) пов'язано з суттєвим зростанням безпосередньо негативних наслідків розбалансування. Цей висновок підтверджується і порівнянням за відповідними складовими безпосередньо субіндексів. Якщо рівень збалансованості на ринку праці знизився на 30,1%, а в системі соціально-трудова відносин на 36%, то посилення розбалансованості супроводжується зростанням соціально-економічних втрат на 57,8%.

ВИСНОВКИ

Повномасштабне вторгнення РФ, активні бойові дії на території України призводять до значних ризиків і небезпек життю й здоров'ю людей, вагомих втрат людського потенціалу країни, мотивують населення до зовнішньої міграції, руйнують виробничу інфраструктуру і можливість працювати, обумовлюють різке зростання безробіття й бідності, спричиняють обмеження трудових і соціальних прав людини і працівника, поглиблюють соціальну нерівність тощо. Для згладжування виниклих проблем потрібними є якісне інформаційне і науково-методичне забезпечення щодо встановлення причинно-наслідкових зв'язків прояву негативних явищ і розробка ефективних і адресних управлінських рішень щодо їх попередження, пом'якшення й ліквідації у сучасних умовах і під час повоєнного відновлення. Для реалізації даних цілей запропоновано науково-методичне забезпечення оцінювання рівня розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану, здійснено апробацію розробленої методики з кількісними розрахунками втрат в умовах війни, які визначаються зовнішніми і внутрішніми причинами їх прояву.

У системі науково-методичного забезпечення певною інноваційністю вирізняються методика оцінювання незворотних втрат трудового потенціалу, яка базується на попередніх оцінках кількості загиблих військових і цивільного населення, а також методика оцінювання тимчасових і часткових втрат трудового потенціалу за період воєнних дій, обумовлених тривалістю незайнятості переміщеного населення всередині країни, виїздом населення за межі країни, можливостями працевлаштування на новому місці, ймовірністю повернення за умови припинення війни і пропозиції робочих місць.

Розроблений алгоритм побудови інтегральних оцінок розбалансованості трудової сфери виходить з концептуальних засад методології

розробки європейської системи соціальних показників з коригуванням узагальненої моделі їх побудови відповідно до потреб визначення кількісних оцінок зміни рівнів розбалансованості трудової сфери України з встановленням ступеня впливу окремих складових на такі зміни.

Формуванню бачення і розумінню потреб збалансованого розвитку трудової сфери України сприяли дослідження зовнішніх і внутрішніх умов його незабезпечення, трансформація процесів на ринку праці, зайнятості й соціально-трудовах відносин і відповідні втрати внаслідок повномасштабної російської агресії і воєнних дій в Україні. Результати апробації розробленої методики визначення інтегральних показників зміни рівнів збалансованості трудової сфери показали таке:

- рівень збалансованості трудової сфери України за рахунок зовнішніх умов, розбалансованості на ринку праці й у системі соціально-трудовах відносин знизився на 28,8% порівняно з 2021 р.; зовнішні умови, такі як падіння національної економіки, на половину знизили цей рівень;

- розбалансованість на ринку праці пов'язана з дисбалансом між попитом і пропозицією робочих місць, зростанням безробіття, падінням рівня зайнятості населення в активному працездатному віці;

- гальмування можливостей зростання збалансованості в системі соціально-трудовах відносин обумовлено істотним зниженням реальної заробітної плати і падінням матеріального забезпечення, втратами матеріальної мотивації до пошуку роботи тощо;

- за національним критерієм бідності, частка населення, що перебуває в межах бідності в період воєнної агресії, зростає майже в три рази; унаслідок падіння реальних доходів і зменшення чисельності населення у 2022 р. загальні споживчі витрати становили 42,2% від їх обсягів 2021 р.; звуження попиту суттєво обмежує можливості для економічного зростання;

- незворотні втрати трудового потенціалу за період повномасштабної збройної агресії становлять 3% від загального його обсягу; тимчасові (річні) втрати трудового потенціалу за умов повної і тимчасової зайнятості, тривалого безробіття, зовнішньої міграції складають 40,5% від загального річного обсягу трудового потенціалу зайнятого у 2021 р. населення;

- загальні річні втрати освітнього потенціалу за період воєнних дій в Україні склали 41,7% від обсягу освітнього потенціалу робочої сили країни станом на 2021 р.;

- поглиблення кризи в трудовій сфері обумовлено звуженням параметрів для забезпечення відтворення робочої сили навіть на рівні простого відтворення — рівень коефіцієнта відтворення знизився на 16,2%.

Отже, поглиблення дисбалансів трудової сфери обумовлено низхідною соціальною мобільністю зайнятого населення, втратою соціаль-

ного, професійно-кваліфікаційного статусу, значними обмеженнями можливості капіталізації людського, трудового й освітнього потенціалів на рівні як окремого працівника, так і суспільства в цілому, негативними наслідками для економіки тощо.

Визначення і оцінювання стану розбалансованості трудової сфери України в умовах воєнної агресії 2022 р. за запропонованою методикою показали, що за глибиною втрат і руйнівними наслідками управлінських рішень з їх подолання і мінімізації повинні мати стратегічний характер. Перш за все, висока залежність трудової сфери від стану національної економіки потребує системного розв'язання трудових проблем у державних стратегіях, спрямованих на подолання зовнішніх і внутрішніх загроз для економічного розвитку. Це обумовлює внесення змін і доповнень до чинної Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року з включенням до неї напрямів й заходів, здатних забезпечити збалансованість трудоворесурсної і економічної безпеки.

Одночасно в проєкті Плану відновлення України серед стратегічних напрямів і заходів, які стосуються відновлення й розвитку економіки країни на 2023—2035 рр., доцільно виокремити ті, що будуть спрямовані на підвищення ефективності системи управління ринком праці й сферою зайнятості та врегулювання соціально-трудова відносин.

Високий рівень втрат трудового потенціалу і необхідність створення умов його збереження й відновлення вимагають відображення цільових напрямів і заходів у чинній Стратегії людського розвитку на період до 2025 року, які доцільно включити до неї під час актуалізації її змісту або при підготовці її нової редакції. В оновленій Стратегії людського розвитку акцент має бути на людський капітал, відновлення трудових і соціальних прав людини, пом'якшення демографічної кризи, соціальну безпеку людини і суспільства. Для подолання ризиків, пов'язаних із значним погіршенням добробуту населення, втратою роботи, звуженням споживчого попиту, падінням матеріального забезпечення, які призводять до різкого зростання бідності, необхідно розробити і прийняти нову редакцію Стратегії подолання бідності в Україні з визначенням у ній дієвих механізмів її попередження і мінімізації. Термінового оновлення й актуалізації також потребує чинна Стратегія продовольчої безпеки в Україні. Це необхідно робити з урахуванням негативних наслідків воєнної агресії РФ, тенденцій до зменшення обсягів вітчизняної продовольчої продукції і зростання бідного населення в Україні, особливо серед працюючих.

Крім державного регулювання процесів забезпечення збалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і під час повоєнного відновлення необхідно використати важелі колективно-договірного регулювання соціально-трудова сфери. У чинних Програмі МОП для України на 2020—2024 роки і Генеральній угоді на 2020—2022 роки слід окреслити потреби розвитку соціально-трудова сфери з урахуванням нових

обставин, пов'язаних з воєнною агресією РФ та її наслідками у сфері праці. Новий вимір ринку праці, соціально-трудова відносин і соціального діалогу в цих документах посилить можливості досягнення збалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану, повоєнного відновлення і просування до євроінтеграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дейнеко Л.В., Кушніренко О.М., Ципліцька О.О., Гахович Н.Г. Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 3—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003>
2. Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2020. № 5. С. 26—37. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>
3. Бобух І.М. Україна у вимірах інклюзивності та інституційного розвитку. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 38—58. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.038>
4. Піляєв І.С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 3—20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.003>
5. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 21—42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021>
6. Зверяков М.І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 3—19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003>
7. Антонюк В.П. Втрати людського капіталу внаслідок війни як загроза повоєнній модернізації економіки України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 20—33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020>
8. Гуменюк В.В. Зарубіжний досвід повоєнної трансформації державного управління і уроки для України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 34—54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.034>
9. Варналій З.С., Васильців Т.Г., Левицька О.О. Міграційна безпека держави як основа збереження і розвитку інтелектуального капіталу економіки України. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 3—20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.003>
10. Данилишин Б.М. Економічні трансформації у період воєнного стану: тактика еволюціонізму і модернізація. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 3—14. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.003>
11. Козюк В.В. Повоєнне таргетування інфляції: ключові виклики. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 15—34. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.015>
12. Бублик Є.О. Посилення валютного регулювання в Україні в умовах ескалації воєнних дій. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 35—50. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.035>
13. Левін Р.Л., Яценко Г.Ю. Сприйняття життєвих цінностей українцями та іншими європейцями в контексті проблем інтеграції українських біженців у ЄС. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 51—60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.051>

14. Сіденко В.Р. Виклики і ризики цифрової трансформації: світовий та український контексти. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 40—58. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.040>
15. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2 (48). С. 37—57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
16. Колот А.М., Герасименко О.О. Новітній формат організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторія розвитку. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 59—75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>
17. Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорок О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>
18. Залознова Ю., Азьмук Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>
19. Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В., Новак І.М. Зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи вдосконалення. *Економіка промисловості*. 2022. № 2 (98). С. 75—90. <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>
20. Шамілева Л.Л., Хандій О.О. Основні тренди та наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери протягом першого півріччя воєнного стану в країні. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1. С. 180—187. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187)
21. Панькова О.В., Касперович О.Ю. Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей післявоєнного відновлення України. *Журнал європейської економіки*. 2022. Т. 21. № 3 (82). С. 277—294. <https://doi.org/10.35774/jee2022.03.270>
22. Потапенко В., Головка А., Валевський О. та ін. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. Аналіт. доп. За ред. В. Потапенка. Київ, НІСД, 2023. 33 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
23. Риндзак О.Т. Оцінювання соціальної вразливості: теоретико-методологічні аспекти. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 54—65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.054>
24. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників. Відп. ред. Ю.І. Саєнко. Київ, Ін-т соціології НАН України, 2004. 372 с.
25. Шамілева Л.Л., Анісімова Г.В., Панасенко І.В. Кількісні методи в соціологічних дослідженнях. Навч. посіб. Донецький нац. ун-т. Вінниця, ДонНУ, 2015. 205 с.
26. Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л. Соціальна справедливість у процесах вимушеного переселення: оцінка та пріоритети досягнення. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2 (36). С. 109—121. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.109>
27. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. Киев, Наукова думка, 1992. 177 с.

Надійшла 27.12.2022

Прорецензована 12.01.2023

Доопрацьована 16.01.2023

Підписана до друку 19.01.2023

REFERENCES

1. Deineko L., Kushnirenko O., Tsyplitska O., Gakhovych N. Ukrainian economy during the military aggression of the Russian Federation and in the period of post-war recovery. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 5, pp. 3-25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003> [in Ukrainian].
2. Ostashko T. Ukraine's agricultural export in the conditions of war and the ways of its recovery. *Economy of Ukraine*, 2020, No. 5, pp. 26-37. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026> [in Ukrainian].
3. Bobukh I. Ukraine in the dimensions of inclusiveness and institutional development. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 5, pp. 38-58. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.038> [in Ukrainian].
4. Piliaiev I. Transformation of globalization processes in the context of the consequences of full-scale Russian invasion of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 7, pp. 3-20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.003> [in Ukrainian].
5. Shubravskaya O., Prokopenko K. Ensuring food security of Ukraine: post-war context. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 7, pp. 21-42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021> [in Ukrainian].
6. Zveryakov M. Formation of the economic development model in new historical realities. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 8, pp. 3-19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003> [in Ukrainian].
7. Antoniuk V. War-induced human capital losses as a threat to the post-war modernization of Ukraine's economy. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 8, pp. 20-33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020> [in Ukrainian].
8. Humeniuk V. Foreign experience of post-war transformation of public administration and lessons for Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 8, pp. 34-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.034> [in Ukrainian].
9. Varnalii Z., Vasylytsiv T., Levytska O. Migration security of the state as a basis for preservation and development of intellectual capital of Ukrainian economy. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 9, pp. 3-20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.003> [in Ukrainian].
10. Danylyshyn B. Economic transformations during martial law: the tactics of evolutionism and modernization. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 10, pp. 3-14. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.003> [in Ukrainian].
11. Koziuk V. Post-war inflation targeting: key challenges. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 10, pp. 15-34. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.015> [in Ukrainian].
12. Bublyk Ye. Strengthening foreign exchange regulation in Ukraine amid the escalation of hostilities. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 10, pp. 35-50. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.035> [in Ukrainian].
13. Levin R., Yatsenko H. Perception of life values by Ukrainians and other Europeans in the context of Ukrainian refugees' integration in the EU. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 10, pp. 51-60. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.051> [in Ukrainian].
14. Sidenko V. Challenges and risks of digital transformation: global and Ukrainian contexts. *Economy of Ukraine*, 2021, No. 5, pp. 40-58. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.040> [in Ukrainian].
15. Libanova E.M., Pozniak O.V., Tsybmal O.I. Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, 2022, No. 2 (48), pp. 37-57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> [in Ukrainian].

16. Kolot A., Herasymenko O. Noel formats of labor activity organization: nature, challenges, development trajectories. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 5, pp. 59-75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059> [in Ukrainian].
17. Heyets V., Blyzniuk V., Nykyforuk O. Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 6, pp. 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003> [in Ukrainian].
18. Zaloznova Yu., Azmuk N. Human capital of Ukraine in the conditions of war: losses and gains. *Economy and society*, 2022, No. 38. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59> [in Ukrainian].
19. Novikova O.F., Ostafychuk Ya.V., Novak I.M. Changes in the regulatory and legal field of the social and labor sphere in the conditions of martial law: problems and prospects for improvement. *Economy of Industry*, 2022, No. 2 (98), pp. 75-90. <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075> [in Ukrainian].
20. Shamileva L.L., Khandii O.O. The Main Trends and Consequences of Deepening Imbalances in the Labor Sphere During the First Six Months of Martial Law in the Country. *Herald of the Economic Sciences of Ukraine*, 2022, No. 1, pp. 180-187. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187) [in Ukrainian].
21. Pankova O., Kasperovich O. Ukrainian volunteer movement under conditions of armed Russian aggression: opportunities, national and global challenges for Ukraine's post-war recovery. *Journal of European Economy*, 2022, Vol. 21, No. 3 (82), pp. 270-287. <https://doi.org/10.35774/jee2022.03.270> [in Ukrainian].
22. Potapenko V., Holovka A., Valevskyi O. et al. The impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine. Kyiv, 2023. <https://doi.org/10.53679/NISS-analyt-rep.2023.01> [in Ukrainian].
23. Ryndzak O. Social vulnerability assessment: theoretical and methodological aspects. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 6, pp. 54-65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.054> [in Ukrainian].
24. Methodology and methods of determining integral social indicators. Yu.I. Sayenko (Ed.). Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
25. Shamileva L.L., Anisimova H.V., Panasenko I.V. Quantitative methods in sociological research. Vinnytsya, 2015 [in Ukrainian].
26. Novikova O.F., Shamileva L.L. Social justice in the processes of forced resettlement: evaluation and priorities of achievement. *Demography and Social Economy*, 2019, No. 2 (36), pp. 109-121. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.109> [in Ukrainian].
27. Pirozhkov S.I. Labor potential in demographic dimension. Kyiv, 1992 [in Russian].

Received on December 27, 2022

Reviewed on January 12, 2023

Revised on January 16, 2023

Signed for printing on January 19, 2023

Olga Novikova, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Deputy Director
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine
2, M. Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine

Larysa Shamileva, PhD (Econ.), Associate Professor,
Leading Research Fellow of the Department of Economic Problems of Social Policy
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine

2, M. Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine

Olena Khandii, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Leading Research Fellow of the Department of Economic Problems of Social Policy
Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine

2, M. Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine

Head of the Department of Public Administration, Management and Marketing

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

17, Ioanna Pavla II St., Kyiv, 01042, Ukraine

ASSESSMENT OF IMBALANCE IN THE LABOR SPHERE UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW AND THE POSSIBILITIES TO OVERCOME IT

The theoretical substantiation of the essence and content of the «labor sphere» concept is provided, its significance and influence on the system of social relations is revealed. The organizational and managerial structure of the labor sphere as a social institution in the system of national economy is presented, and its role in ensuring the adaptation of Ukraine's labor environment to European requirements is revealed.

The results of the authors' scientific research on the development of scientific and methodological framework for assessing the level of imbalance in the labor sphere of Ukraine are presented, the main conditions and reasons for the deepening of imbalance in the labor sphere of Ukraine during wartime, which leads to the intensifying impact of social risks and dangers on people, national economy, and the country, are considered. The main imbalances in the labor sphere and the socio-economic consequences of their manifestation in the conditions of martial law are systematized.

In the system of scientific and methodological support, the authors propose novel methods for assessing the irreversible losses of Ukraine's labor potential due to the deaths of military personnel and civilian population; assessing the temporary and partial losses of labor potential during wartime determined by the duration of unemployment of the displaced population within the country, their departure abroad, employment opportunities in a new place, the probability of return after the end of the war.

The developed algorithm for the construction of integral estimates of the imbalance in Ukraine's labor sphere is based on the conceptual foundations of the methodology for the development of European social indicators system with the adjustment of the generalized model of their construction. Indicators of the conditions for ensuring balance and balanced development of labor sphere during wartime are developed and substantiated. Approbation of the developed algorithm for the construction of integral estimates, which determine changes in the labor sphere balance levels in quantitative and qualitative dimensions, is carried out; emphasis is placed on the need to ensure strategic management of the labor sphere in Ukraine under martial law and during post-war recovery. The expediency of balancing labor and economic security, human development, overcoming poverty, food security, etc., which are the components of the current national security strategy of Ukraine, is substantiated.

Keywords: *imbalance; labor sphere; martial law; integral indicator; social risks; labor market; labor and educational potential; post-war recovery and development strategies.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.055>

UDC 338

JEL: M37, D12, M30

FARENIUK YANA, PhD Student of the Department of Economic Cybernetics

Faculty of Economics

Taras Shevchenko National University of Kyiv

90-A Vasylykivska St., 03022, Kyiv, Ukraine

e-mail: yfareniuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6837-5042>

CHORNOUS GALYNA, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,

Professor of the Department of Economic Cybernetics

Faculty of Economics

Taras Shevchenko National University of Kyiv

90-A Vasylykivska St., 03022, Kyiv, Ukraine

e-mail: Galyna.Chornous@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4889-1247>

PRINCIPLES OF EFFECTIVE PLANNING OF ADVERTISING ACTIVITY IN THE 21ST CENTURY

The research contains a description of 12 principles of media planning, which will help to solve the tasks of media mix selection and strategic work with different media tools. The research goal is to determine the key principles of effective planning of advertising activity, which will be actual for media planning in the 21st century. Among the main principles are reach maximization, multi-media mix, digital plus TV, the display gives frequency, mobile thinking, regional specifics, etc.

Keywords: media; advertising; planning; marketing; principles.

The current dynamics and competitiveness of the market mean that marketing must constantly adapt its strategies to the challenges of a permanent change in order to fulfill its obligations to the consumer. As a result, enterprises strive for a

C i t a t i o n: Farenjuk Y., Chornous G. Principles of effective planning of advertising activity in the 21st century. *Economy of Ukraine*. 2023. No. 2. P. 55—72. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.055>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

dynamic balance, working with the variables of the marketing mix, in accordance with the innovative challenges posed by the market and the consumer [1].

Any advertising campaign will be successful in the case of the correct combination of a relevant advertising message (high-quality creative) and the correct choice of communication channels and tools for conveying this message to the target audience. The enterprise must always clearly form the purpose of each advertising campaign, which may consist in forming knowledge about the brand or enterprise, creating a positive image of the company, conveying information about the product and its competitive advantages in the market, etc., in order to later occupy a strong position in the market and ensure the company's sales growth.

At the same time, there are a number of problems that need to be solved, including the determination of the optimal media mix and the necessary size of the company's advertising budget, as well as the optimization of media planning processes. Economic-mathematical modeling with the help of Data Science technologies makes it possible to largely solve these problems and formulate recommendations for optimizing the media planning process and forming an effective media strategy [2], however, it is possible to single out general planning principles recommended for use among Ukrainian and foreign enterprises.

The generalization of advertising planning principles is very important as helps marketing practitioners and strategic managers to improve advertising planning by focusing on relevant recommendations and marketing achievements. Such principles make it possible to solve a set of strategic tasks in advertising planning such as the selection of media mix, development of effective campaign architecture, mix by formats and creatives, etc.

The specificity of the current level of development of the market environment, consumer behavior, and their interaction with various communication channels, as well as the impact of advertising activity on business results, requires adaptation of the principles of media planning to current needs.

So, **the purpose of this article** is to determine the key principles of effective planning of advertising activity, which will be actual for media planning in the 21st century. The proposed principles make it possible to increase the validity of marketing decisions and improve business and advertising results, so they are recommended for future implementation in marketing processes.

Advertising is almost always seen as a tactical decision, but this approach leads to a systematic misallocation of advertising and other resources between products. P. Doyle [3] shows why advertising must be developed on the basis of a clear strategy in today's multi-product firm and examines some of the unresolved dilemmas in advertising planning. C. Beltran-Royo et al. [4] propose and analyze an effective model of multi-stage multi-product advertising budgeting, which optimizes advertising investment for multiple products, taking into account cross-elasticity, various sales drivers, and the entire planning horizon. The authors proposed a simple procedure for calculating the optimal advertising budget and its optimal allocation, which can significantly increase the revenue from advertising.

How to distribute advertising tools in conditions of a limited budget is one of the leading problems in advertising planning [5]. To solve the problems of determining ad rates in real-time bidding, C. Zhang et al. [6] propose a multi-level budget constraint deep Q network framework that divides a long sequence in an RTB into several shorter ones with different budget levels and learns the optimal strategy for each level. The results show such an approach can achieve higher revenues and promote the marketing effect of advertising investments. S. Karray et al. [7] examine the scenarios of how advertisers optimally allocate advertising resources through cooperative advertising programs and their own. Retail advertising stimulates immediate sales but may harm long-term (post-advertising) demand, while own manufacturer's advertising aims to build brand equity and also stimulates both immediate and long-term sales.

The paper by N. Gavrylenko and M. Shkoda [8] is about media planning and its role in the company's advertising campaign. The main stages of drawing up the ad campaign media plan and the system of indicators necessary for making a sound management decision have been studied. The article [9] discusses the main principles of managing advertising activities at the enterprise and the role and place of advertising in its business strategy. Considering the need to achieve the best efficiency, the expediency of using a system approach in the management of advertising activities is substantiated. V. Lisovska and A. Moshenska [10] reflect the relevance of the problem of modeling the process of advertising appeals of the enterprise and analyzed the analytical functions of the sales reaction in the form of a logistic curve, which simulates the response from marketing costs, which turn affects the volume of sales, as well as economic and mathematical modeling of the distribution of advertising appeals with a rational distribution of budget for each channel with profit maximization using the gradient descent method.

Before starting media planning, as part of the media strategy, decisions are made about the necessary audience coverage and the frequency of advertising contacts. The Ostrow matrix involves the analysis of certain market factors, factors of the quality of an advertising message, and media factors, which allows it to be used as a method for determining the effective frequency of an advertising message. The purpose of the article [11] is to highlight a practical method for determining the effective frequency of an advertising message — Ostrow's matrix, which allows you to analyze many factors that affect the effectiveness of advertising returns, to digitize all factors, and as a result — to determine the minimum threshold of effective frequency for advertising messages.

Promotion is an important stage of the life cycle of any product. All companies dealing in one or more goods advertise their products. Advertising is the most common form of promotion for most products. The study [12] focuses on companies that produce a variety of products and advertise them using available mass media, with budget as the main restriction. P. Jha et al.

formulate the problem of media planning to allocate the available budget in several media considered suitable for advertising some products, taking into account the aspect of marketing segmentation of advertising in order to maximize the total reach in all segments.

Nowadays, the use of advertising is one of the main types of marketing activity. Optimizing this component of the business process can significantly improve the performance of enterprises, to ensure appropriate planning of advertising costs. In order to optimize advertising costs, media agencies use different types of software that are based on statistical data (market volume, demand, competition, etc.) to calculate the advertising budget [13].

A. Belenky and I. Belenkii [14] consider the generalization of the mathematical model and operations research problems formulated on its basis as part of the approach to planning an advertising campaign for goods and services. B. Pérez-Gladish et al. [15] propose a crisp logarithmic programming model on fuzzy information that will help companies plan their TV advertising campaigns. The goals include achieving the highest impact on the audience or the maximum reduction of advertising costs. The impact of advertising during an ad campaign is measured by the logarithm of ad repetitions.

Online banner ads, which are the most common form of internet advertising, attract the attention of consumers. It is important for online advertisers to plan their ads to maximize their effectiveness. G. Kim and I. Moon present an online banner ad scheduling model with a new objective function that includes four factors that influence ad performance [16].

Digital technology has enabled «invisible» advertising, such as native advertising, that looks like entertainment content. Scientific research largely supports causal relationships between advertising exposure and certain behaviors, including requests, purchases, and consumption of advertised products [17].

Programmatic advertising is an emerging and rapidly growing information technology phenomenon that also responds to and influences consumers and their behavior. Despite its popularity and widespread use, research in this area remains scarce. Research by A. Samuel et al. [18] contributes to the understanding of this technology by revealing the means by which it functions and interacts with consumers. Programmatic advertising is common in online advertising. However, it offers managers limited control over the type of website where the ads appear, leading to brand safety problems. The study [19] analyzes the impact of brand website quality on branding and performance campaigns and enriches the understanding of programmatic advertising implications.

Despite the significant number of scientific research, issues related to forming general principles of advertising planning remain unclear. The need to develop the principles of effective media planning of advertising activity is caused by the demand to simplify the process of developing a media strategy and its implementation in the future. This forms the relevance and purpose of the current research.

ADVERTISING PLANNING PRINCIPLES

Twelve main principles of media planning of the 21st century are formed in Fig. 1. Let's consider the specifics of each of them in more detail.

Principle 1: Reach/Coverage maximization is the main target. The speed of reaching the audience is a primary task in media planning, but it is important to correctly define and control the target indicators. In this case, it is always most appropriate to measure the weekly coverage at the frequency of contact of the target audience with the advertising message 1 time or more (frequency 1+), the potential of which differs significantly by media channel (Fig. 2). The frequency 1+ is recommended for measurement as it shows the general potential of each media channel and the capacity of covered consumers.

Each communication channel has a different potential for building reach. Thus, television (TV) quickly and reliably builds high weekly coverage on all frequencies, in particular on 1+, 3+, and 5+. TV is the leader in building coverage, as it allows you to reach ~70% coverage of the target audience during the week¹. The online activity (in Digital) allows you to quickly rebuild weekly coverage, however, due to limited inventory, it has a much lower upper limit — ~30—40%, depending on the target audience². As for outdoor advertising (OOH — out of home), due to regional restrictions, the coverage potential within national campaigns is not so high, but coverage within the city can reach 80%³, but it grows slowly and with a high frequency of contact with the regional target audience.

Principle 2: Multimedia mix increases efficiency. Each communication channel is strong at different times of the day and has a different degree of conveying the message to the target audience. So, for example, the main time for viewing TV content is the evening hours after 6:00 p.m., and in the daytime hours the audience is in most cases outside the home⁴, which increases the role of mobile formats of placement in digital, the volume of audience contacts with outdoor advertising increases, as well as advertising in public transport (Fig. 3). As a result, the OMNI-channel mix always has higher efficiency as each media covers different touchpoints of contacts with the target audience. Additionally, the use of different media in a media mix makes it possible to achieve synergy because one media channel increases the quality of contacts with another communication channel due to the new contact on the consumer journey.

Principle 3: Online + TV are strong supplements. Digital and TV as communication channels perfectly complement each other, taking into account the fact that the audience of TV viewers and online audiences are significantly different, which affects the potential and specificity of target audience coverage.

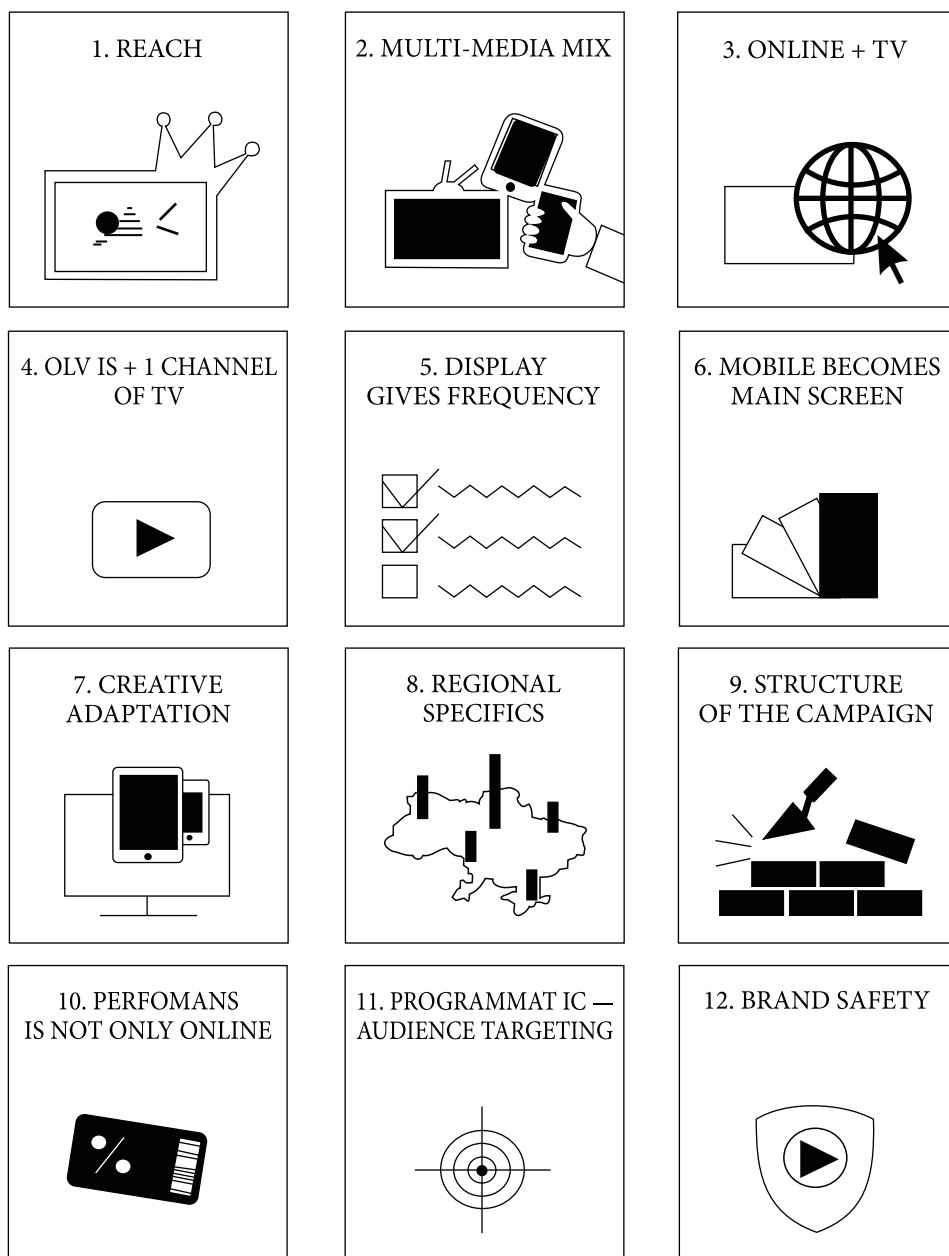
---

¹ *Nielsen Ukraine*. URL: <https://www.nielsen.com/about-us/locations/ukraine/> (accessed on: 20.12.2022).

² *Kantar Ukraine*. URL: [https://www.kantar.com/locations/ukraine#_="](https://www.kantar.com/locations/ukraine#_=) (accessed on: 20.12.2022).

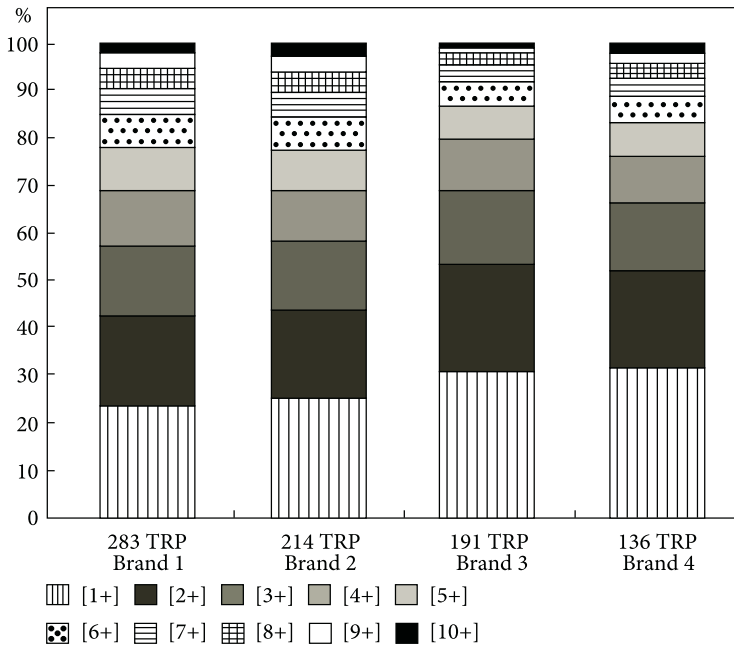
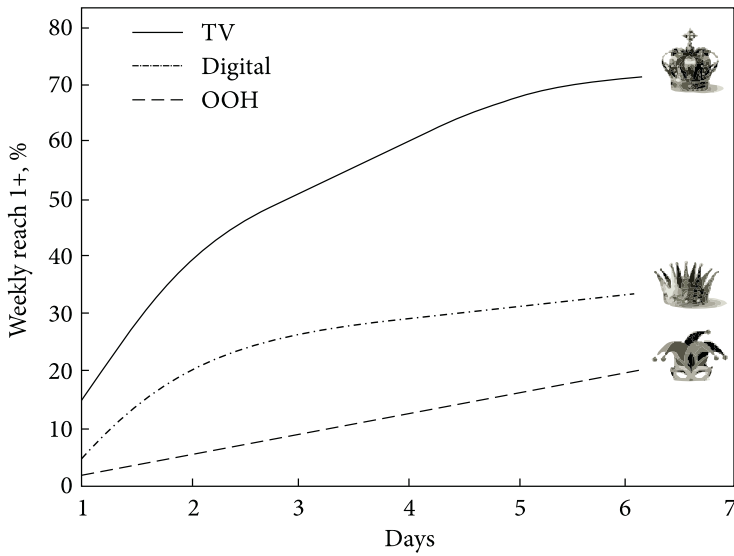
³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

Fig. 1. Basic principles of media planning of the 21st century
 Source. Constructed by authors.

TV is usually watched more by the older generation. Thus, for the audience older than 45 years, TV allows to ensure coverage at the level of 80%, but for the audience under 30 years, this indicator does not reach 70% (Fig. 4). Younger audiences use the Internet more, and in addition, each of these two communication channels reaches a certain unique segment of the audience that only watches TV or only uses the Internet. Yes, only TV is watched by 12% and up

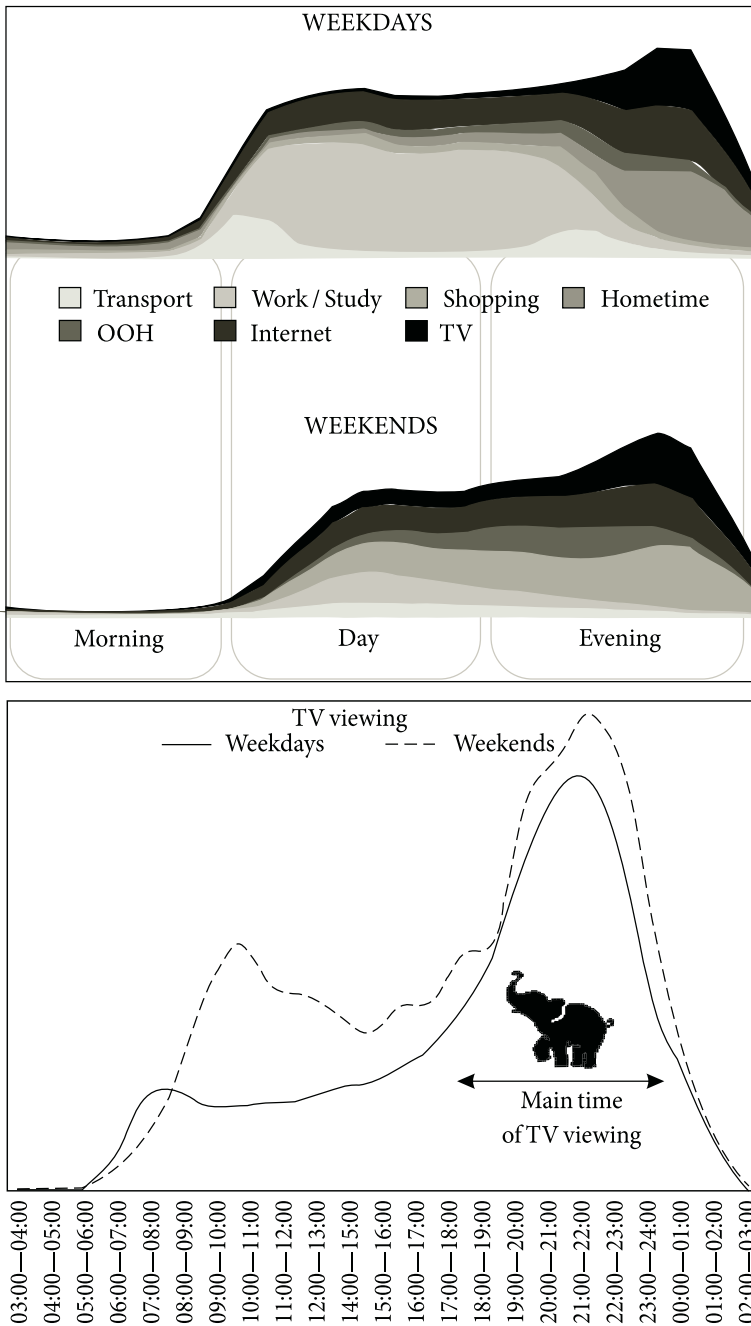
Fig. 2. Building the coverage of the target audience through various communication channels, as well as the distribution of coverage by frequencies on TV

Source. Constructed by authors based on internal data of the marketing researchers Nielsen Ukraine and Kantar Ukraine (data is confidential) for 2021.

to 68% of the audience, depending on the age group among people aged 16 to 65, and only 4% to 32% of the audience use only the Internet^{5;6}.

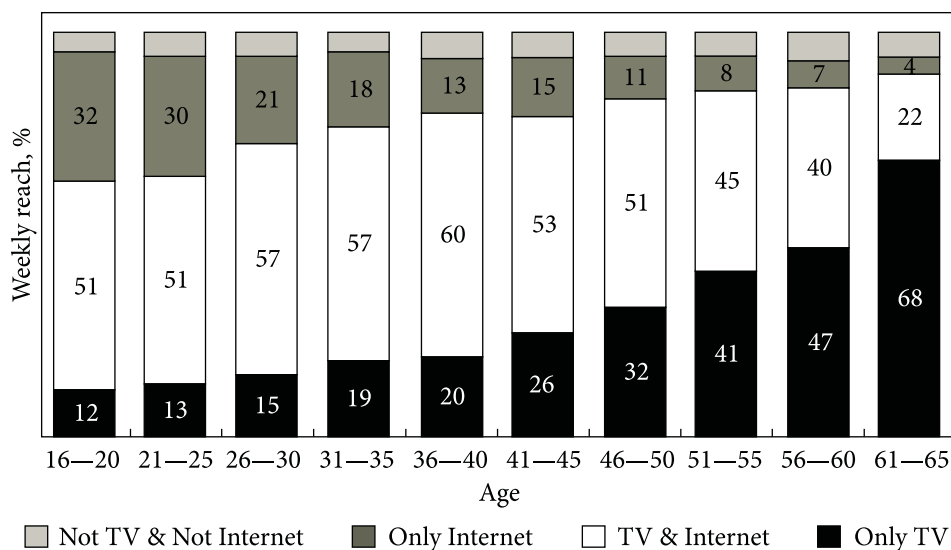
⁵ Nielsen Ukraine. URL: <https://www.nielsen.com/about-us/locations/ukraine/> (accessed on: 20.12.2022).

⁶ Kantar Ukraine. URL: [https://www.kantar.com/locations/ukraine#_="](https://www.kantar.com/locations/ukraine#_=) (accessed on: 20.12.2022).

Fig. 3. Weekday and weekend media consumption for a specific target audience
 Source. Constructed by authors based on internal data of the marketing researchers Nielsen Ukraine and Kantar Ukraine (data is confidential) for 2021.

Accordingly, in order to maximize the coverage of the target audience and increase their contacts with the advertising message, it is advisable to connect TV + Digital activity. It is due to the use of two communication channels at once that the optimization of target audience coverage occurs

Fig. 4. Weekly coverage of the audience on TV and on the Internet for different age groups

Source. Constructed by authors based on internal data of the marketing researchers Nielsen Ukraine and Kantar Ukraine (data is confidential) for 2021.

since in this case, online activity generates additional coverage to coverage of television advertising.

In addition, the digital activity allows you to renew the audience and increase profits because, for brands that currently use only television activity, digital turns into a zone that allows you to reach a significant part of potential buyers. Incremental weekly coverage (coverage of the new audience, which uses Digital and doesn't use the TV) can reach an average 18% of consumers (from 4% to 32% depending on the target audience)⁷ (Fig. 4).

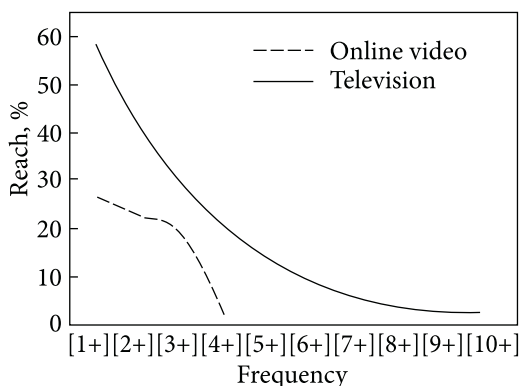
Principle 4: Online video (OLV) is another TV channel for consuming video content. Online video is a full-fledged replacement for TV, and the target audience very often does not distinguish where they saw this or that material — on TV or on the Internet. In this regard, placement on the Internet using the video format is an effective addition to television activity.

Additionally, the specificity of placement in Digital provides, in contrast to TV, the opportunity to limit frequency tails and thus control the frequency of contact of the target audience with the advertising message (Fig. 5).

Depending on business and communication tasks, there are several options for using online video in the media mix:

- consistent use for the continuation of the advertising campaign and the transition to the strategy of permanent (continuity) presence;
- parallel use to increase media pressure and increase the share of voice (SOV), stand out from the noise in a high-profile category, and launch a new product or a new brand communication platform.

⁷ Ibid.

Fig. 5. Reaching the target audience on different frequencies

Source. Constructed by authors based on internal data of the marketing researcher Nielsen Ukraine (data is confidential) for 2021.

significantly and the further increase of the budget is already ineffective. Such a limit value will depend on the specific target audience, the level of the budget, as well as the specifics of the category. Using the example of one of the products, exceeding the share of digital activity in the format of the online video above 10% leads to an increase in cost more than twice (Fig. 6).

Principle 5: Display provides an additional frequency of contact with the target audience, just like outdoor advertising. If video formats (TV and OLV) build the coverage of the target audience, but usually on the eve of purchases and in the evening, then display formats on the Internet work to remind a potentially interested audience about the product during the day and on the way to work or home. In addition, the consumption of display formats is relatively uniform throughout the day. Taking into account the above, such a media mix works for the direct generation of purchases at points of sales.

Principle 6: Mobile thinking should lead to a significant share of mobile placement in the media mix. Mobile is becoming the main screen for the majority of the audience, which requires concentration and adaptation of advertising activity to this variant of consumption of advertising messages. 78% of the online audience are smartphone users⁸, who no longer distinguish where they saw this or that information. The boundaries between the online and offline worlds are blurring and there is a need to allocate a bigger part of the advertising budget to mobile tools in digital.

Principle 7: Adaptation of creatives. It is critical for brands to use adapted formats of all advertising materials, and to adapt all applications and sites for mobile consumers in order to form a quality perception of the brand by its target audience. The target audience interacts with each communica-

However, it is important to understand that depending on the target audience, the overlap between online and offline is usually quite significant and, as a result, OLV adds only a few percent of additional reach and it is important to optimize the media mix taking into account the cost of the reach and the overall media budget. There is always a limit value of the share of the media budget directed to the placement of online video, after reaching which the cost for the increase in coverage increases sig-

⁸ Ibid.

Fig. 6. Building cumulative coverage TV + OLV, as well as determining the optimal share of the budget for video placement

Source. Constructed by authors based on internal data of the marketing researchers Nielsen Ukraine and Kantar Ukraine (data is confidential) for 2021.

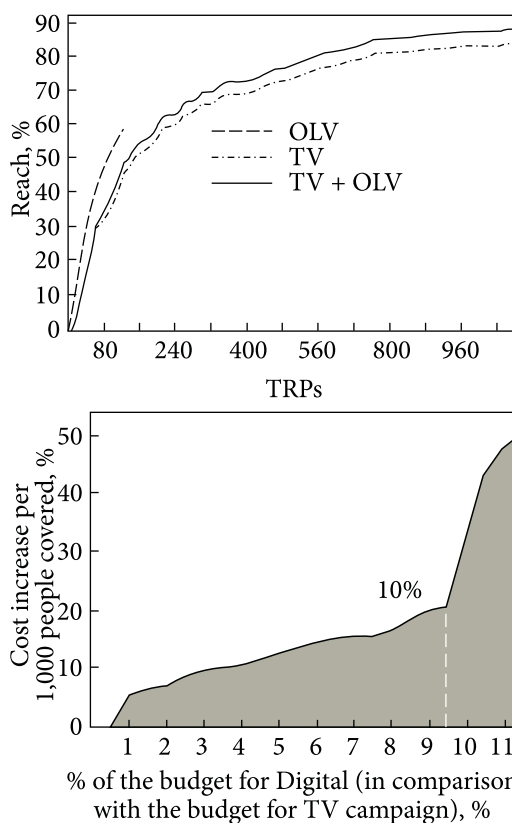
tion channel differently and this affects our behavior. It is important to make the advertising materials look as native as possible in the eyes and surroundings of the target audience, and the perception of advertising is as clear as possible without requiring additional explanations.

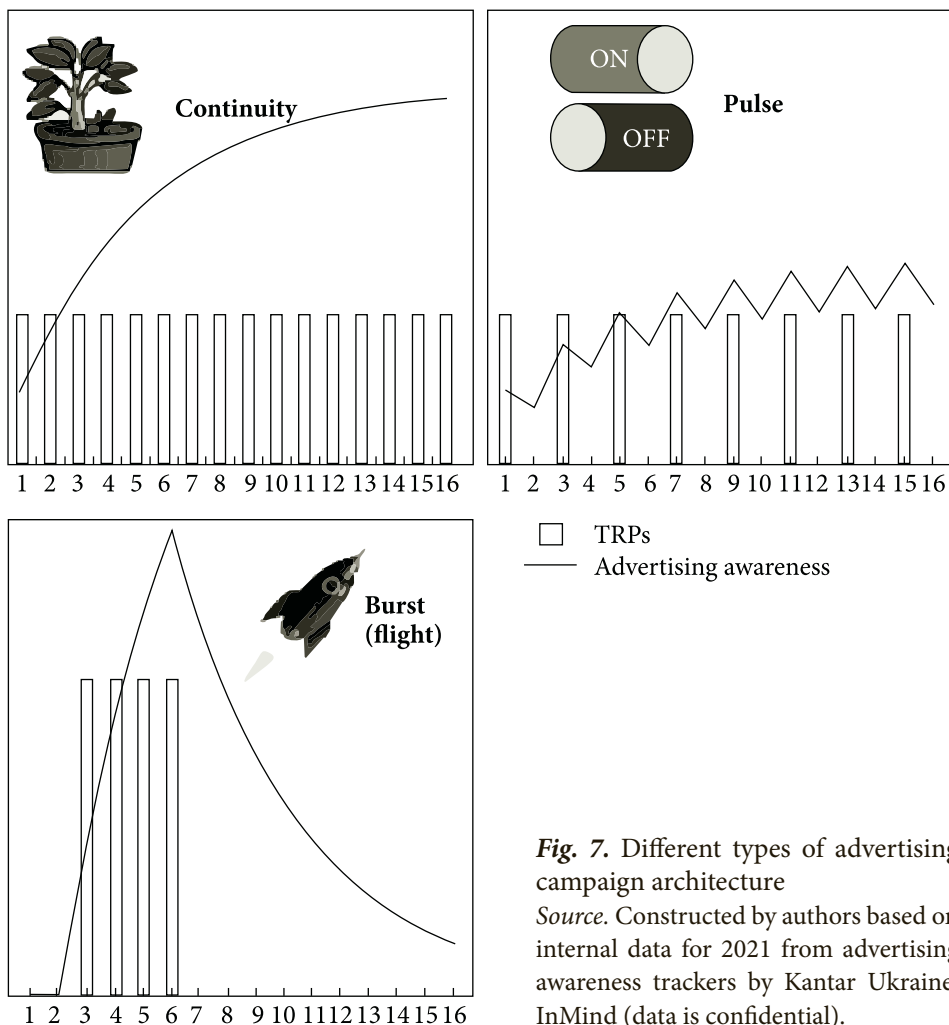
In the framework of creative work, the question of what length of videos is the most optimal, taking into account their cost and effectiveness, always arises. Data Science and modeling of business indicators allow you to evaluate the actual effectiveness of each creative material and the effect of different lengths of videos in order to form the optimal tactics of media placement [2].

Principle 8: Regional specificity. Ukrainians are very different in terms of their consumer attitudes, behavior, and consumer preferences. The experience of Ukrainian companies proves that a national advertising campaign has different returns in different regions and there is an urgent need for the formation of a regional media strategy. In-depth data analysis allows you to identify regions whose residents respond less well to a comprehensive TV, digital, or outdoor advertising campaign and regions in which advertising generates more sales than the national average in order to redistribute regional activity and thus optimize marketing investments.

Principle 9: Campaign Building Architecture. Depending on the goals and specifics of the product and category, there are various options for building the architecture of media campaigns, which determines the choice of the best option in each case (Fig. 7):

- Burst strategy (flight strategy) has the following characteristics: rapid audience coverage; high weights; short campaign period;
- Continuity strategy — constant activity with low weights, which has the following characteristics: stretching coverage in the period; low weights (usually half as much from burst); long campaign period;

Fig. 7. Different types of advertising campaign architecture
 Source. Constructed by authors based on internal data for 2021 from advertising awareness trackers by Kantar Ukraine; InMind (data is confidential).

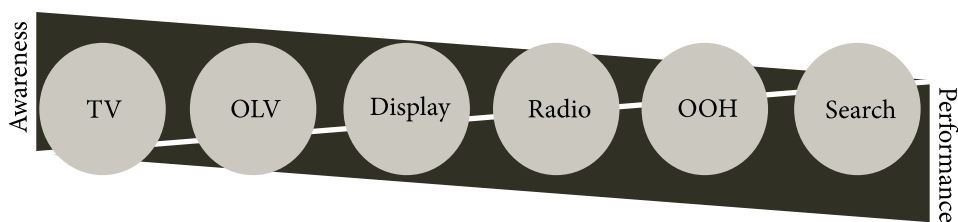
- Pulse strategy — week-by-week activity, which has the following characteristics: stretching of coverage in the period; low weights (usually half as much from burst); alternating one week on the air and one week off.

After choosing the campaign architecture, the question arises as to how to use the media mix of TV and online tools. Two options are possible:

- Parallel placement, which works well for increasing frequency and persuasiveness, but shortens the period of presence on the air. The main advantage of this type of placement is incremental weekly coverage, but on the other hand, the weekly frequency increases, the period of presence shortens, and there is also a high cross-section of the audience — about 82% of the Internet campaign will be covered on television^{9,10}. This type is suitable for a

⁹ Nielsen Ukraine. URL: <https://www.nielsen.com/about-us/locations/ukraine/> (accessed on: 20.12.2022).

¹⁰ Kantar Ukraine. URL: [https://www.kantar.com/locations/ukraine#_="](https://www.kantar.com/locations/ukraine#_=) (accessed on: 20.12.2022).

Fig. 8. The main tools of media promotion and the tasks that they perform

Source. Constructed by authors based on econometric modeling of internal data of the advertisers (confidential).

complex category or seasonal products when placement intensity and SOV should be increased, as well as when launching a new creative or a new product to build a sufficient level of awareness among the target audience;

- Consistent placement that does not increase weekly frequency, but increases air presence.

Among the main advantages of this type of advertising placement are an increase in the accumulated weekly reach and an increase in the duration of the campaign. The main disadvantage is the lack of incremental coverage and lower SOV. This type of activity is recommended for support campaigns and a gradual transition to a continuity strategy.

Principle 10: Performance is not only online. Performance should be considered any activity aimed directly at the growth of traffic and sales. A vivid example is the marketing strategy of pharmacies, which distribute the media budget evenly between the Internet, outdoor advertising, and radio, which work not to build awareness but to directly attract an interested target audience to sales points (Fig. 8).

Summarizing the results of the econometric modeling for different market categories that we conducted earlier [20; 21], there are conclusions, that TV and OLV are the best brand awareness builders, display and radio work both on awareness and on performance goals, as well as OOH and search campaigns in the Internet have a high efficiency on performance metrics (Fig. 8). As a main metrics for econometrics modeling were selected brand awareness, sales, and share of market collected for pharmaceutical, FMCG, banking, retail categories.

Principle 11: Programmatic as the audience targeting should be maximized. Programmatic is a collection of models and technologies aimed at finding target audiences and placing ads with a high degree of targeting to the most interesting segments. The best solution is to increase programmatic placement with the highly segmented target audience as it helps to increase the results of the advertising campaign.

Programmatic purchases allow you to optimize the cost of reaching the target audiences, control the frequency of contact with the target audiences, increase the response of potential customers (for example, the CTR indicator), and also ensure the growth of the key brand and business KPIs (for example, awareness of the brand/advertising message, the level of consumption, sales, etc.).

Principle 12: Brand Safety — protection of the brand environment needs to be in permanent focus. With automatic purchases, you can rely on technology, but additional control and verification will only increase the quality of placement. It is always necessary to control the context in which advertising materials are placed, as an unpleasant or inappropriate context will have a significant negative impact on the health of the brand. In order to avoid this, it is worth:

- work with proven partners;
- exclude inappropriate topics and use negative words (for example, war, alcohol, gambling, drugs, profanity, hatred and negative news, terror, etc.);
- exclude unreliable resources from the placement plan. In Ukraine, the «Clean Sky» initiative operates, since according to the Ukrainian Anti-Piracy Association¹¹, more than 1.7 thousand domains are untrustworthy.

CONCLUSIONS

The main principles of ad planning were development and contain reach maximization, multi-media mix, which increases synergy effects, online plus TV as these communication channels perfectly complement each other, online video is another TV channel, the display provides the additional frequency of contact with potential consumers, mobile thinking, adaptation of creative materials, considering of regional specificity, optimization of campaign building architecture, performance is not only online, programmatic is audience targeting and brand safety is the protection of the brand environment.

The research results will be useful for marketing practitioners, strategic managers, and scientific society for the improvement of advertising planning and future development of marketing principles, considering all changes which will appear in the 21st century (such as war, pandemic, and other new ones). The proposed principles of media planning make it possible to increase the validity of marketing decisions and improve business and advertising results, so they are recommended for implementation in Ukrainian and international companies.

Summing up, it is worth noting that adherence to these principles greatly simplifies media planning and increases the effectiveness of an advertising campaign, but does not solve all problems with planning advertising activity, which is why there is a need for in-depth study of available data and economic and mathematical modeling using Data Science technologies, which are the areas of future researches.

---

¹¹ Ukrainian Anti-Piracy Association. URL: <https://apo.kiev.ua/> (accessed on: 20.12.2022).

REFERENCES

1. Ribeiro R. Os 8P's do Marketing Contemporâneo (The 8p's of Contemporary Marketing). *QSP-Consultoria de Marketing*, 2015, 54 p. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2613693>
2. Chernyak O., Farenjuk Y. Modeling of Effectiveness of Media Investment Based on Data Science Technologies for Ukrainian Bank. In: Proceedings of the 16th International Conference on ICT in Education, Research and Industrial Applications (ICTERI) «Integration, Harmonization, and Knowledge Transfer. Vol. II: Workshops» (Kharkiv, Ukraine, October 06-10, 2020). CEUR Workshop Proceedings, 2020, Vol. 2732. pp. 282-289.
3. Doyle P. Long range planning and advertising. *Long Range Planning*, 1977, Vol. 10, Iss. 6, pp. 16-22. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(77\)90003-6](https://doi.org/10.1016/0024-6301(77)90003-6)
4. Beltran-Royo C., Zhang H., Blanco L.A., Almagro J. Multistage multiproduct advertising budgeting. *European Journal of Operational Research*, 2013, Vol. 225, Iss. 1, pp. 179-188. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2012.09.022>
5. Davis M.P. Advertising Planning and Budgeting. Ch. 11. In: Practice of Advertising. 5th ed., 2005, 400 p. <https://doi.org/10.1016/B978-0-7506-6173-7.50015-5>
6. Zhang C., Zheng K., Tian Y. et al. Advertising Impression Resource Allocation Strategy with Multi-Level Budget Constraint DQN in Real-Time Bidding. *Neurocomputing*, 2022, Vol. 488, pp. 647-656. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2021.11.072>
7. Karray S., Martín-Herrán G., Sigué S.P. Managing advertising investments in marketing channels. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 2022, Vol. 65, No. 102852. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102852>
8. Gavrylenko N., Shkoda M. Planning advertising campaign of the enterprise. In: Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific Internet Conference «Educational and Innovative Interactive Platform «Entrepreneurial Initiatives» (Kyiv, December 07, 2017). Kyiv, KNUTD, 2017, pp. 135-141 [in Ukrainian].
9. Glynskyi N.Y., Girna O.B., Moroz L.A. The essence of management of advertising activities at the enterprise. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 2018, Vol. 18, pp. 38-42 [in Ukrainian].
10. Lisovska V., Moshenska A. Mathematical modeling of the function of advertising activity of the enterprise. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, 2014, Vol. 2, Iss. 10, pp. 248-258 [in Ukrainian].
11. Yalovega N., Verezomskyi D. Planning of product advertising support. *Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, 2020, No. 3 (99), pp. 56-64 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2020-3-7>
12. Jha P.C., Aggarwal R., Gupta A. Optimal media planning for multi-products in segmented market. *Applied Mathematics and Computation*, 2011, Vol. 217, Iss. 16, pp. 6802-6818. <https://doi.org/10.1016/j.amc.2010.12.111>
13. Ulyantsev A., Kolgatin O. Methods of artificial intelligence as a tool for planning marketing activity. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Information Technologies and Systems» (Kharkiv, April 14-15, 2022). Kharkiv, Semyon Kuznets National University of Economics, 2022, p. 37 [in Ukrainian].
14. Belenky A.S., Belenkii I. Optimization of planning an advertising campaign of goods and services. *Mathematical and Computer Modelling*, 2002, Vol. 35, Iss. 13, pp. 1391-1403. [https://doi.org/10.1016/S0895-7177\(02\)00092-4](https://doi.org/10.1016/S0895-7177(02)00092-4)
15. Pérez-Gladish B., Gonzalez I., Bilbao-Terol A., Arenas-Parra M. Planning a TV advertising campaign: A crisp multiobjective programming model from fuzzy basic data. *Omega*, 2010, Vol. 38, Iss. 1-2, pp. 84-94. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2009.04.004>

16. Kim G., Moon I. Online banner advertisement scheduling for advertising effectiveness. *Computers & Industrial Engineering*, 2020, Vol. 140, No. 106226. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.106226>
17. Ritter M.B., Vaala S.E. Advertising effects on behavior. *Encyclopedia of Child and Adolescent Health*, 2023, Vol. 3, pp. 314-324. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818872-9.00187-4>
18. Samuel A., White G.R.T., Thomas R., Jones P. Programmatic advertising: An exegesis of consumer concerns. *Computers in Human Behavior*, 2021, Vol. 116. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106657>
19. Shehu E., Nabout N.A., Clement M. The risk of programmatic advertising: Effects of website quality on advertising effectiveness. *International Journal of Research in Marketing*, 2021, Vol. 38, Iss. 3, pp. 663-677. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2020.10.004>
20. Farenjuk Y. Marketing strategy optimization in FMCG market. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 2022, Vol. 2(219), pp. 49-57. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/219-2/7>
21. Chornous G., Farenjuk Y. Marketing mix modeling for pharmaceutical companies on the basis of data science technologies. *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 2021, Vol. 2(3), pp. 274-289. [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(6\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(6))

Received on January 04, 2023

Reviewed on January 12, 2023

Revised on January 23, 2023

Signed for printing on January 27, 2023

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ribeiro R. Os 8P's do Marketing Contemporâneo (The 8p's of Contemporary Marketing). *QSP-Consultoria de Marketing*. 2015. 54 p. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2613693>
2. Chernyak O., Farenjuk Y. Modeling of Effectiveness of Media Investment Based on Data Science Technologies for Ukrainian Bank. In: Proceedings of the 16th International Conference on ICT in Education, Research and Industrial Applications (ICTERI) «Integration, Harmonization, and Knowledge Transfer. Vol. II: Workshops» (Kharkiv, Ukraine, October 06—10, 2020). *CEUR Workshop Proceedings*. 2020. Vol. 2732. P. 282—289.
3. Doyle P. Long range planning and advertising. *Long Range Planning*. 1977. Vol. 10. Iss. 6. P. 16—22. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(77\)90003-6](https://doi.org/10.1016/0024-6301(77)90003-6)
4. Beltran-Royo C., Zhang H., Blanco L.A., Almagro J. Multistage multiproduct advertising budgeting. *European Journal of Operational Research*. 2013. Vol. 225. Iss. 1. P. 179—188. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2012.09.022>
5. Davis M.P. Advertising Planning and Budgeting. Ch. 11. In: Practice of Advertising. 5th ed., 2005. 400 p. <https://doi.org/10.1016/B978-0-7506-6173-7.50015-5>
6. Zhang C., Zheng K., Tian Y. et al. Advertising Impression Resource Allocation Strategy with Multi-Level Budget Constraint DQN in Real-Time Bidding. *Neurocomputing*. 2022. Vol. 488. P. 647—656. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2021.11.072>
7. Karray S., Martín-Herrán G., Sigué S.P. Managing advertising investments in marketing channels. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 2022. Vol. 65. No. 102852. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102852>

8. Гавриленко Н.Г., Шкода М.С. Планування рекламної кампанії підприємства. У: Матеріали II Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи»» (Київ, 07 грудня 2017). Київ, КНУТД, 2017. С. 135—141.
9. Глинський Н.Ю., Гірна О.В., Мороз Л.А. Сутність управління рекламною діяльністю на підприємстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. № 18. С. 38—42.
10. Лісовська В.П., Мошенська А.В. Математичне моделювання функції рекламної активності підприємства. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2014. Т. 2. № 10. С. 248—258.
11. Яловега Н.І., Везомський Д.Р. Планування рекламної підтримки продукту. *Науковий вісник ПУЕТ. Сер. Економічні науки*. 2020. № 3 (99). С. 56—64. <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2020-3-7>
12. Jha P.C., Aggarwal R., Gupta A. Optimal media planning for multi-products in segmented market. *Applied Mathematics and Computation*. 2011. Vol. 217. Iss. 16. P. 6802—6818. <https://doi.org/10.1016/j.amc.2010.12.111>
13. Ульяновцев А., Колгатін О. Методи штучного інтелекту як інструмент планування маркетингової діяльності. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційні технології та системи» (Харків, 14—15 квітня, 2022). Харків, Харківський аціональний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2022. С. 37.
14. Belenky A.S., Belenkii I. Optimization of planning an advertising campaign of goods and services. *Mathematical and Computer Modelling*. 2002. Vol. 35. Iss. 13. P. 1391—1403. [https://doi.org/10.1016/S0895-7177\(02\)00092-4](https://doi.org/10.1016/S0895-7177(02)00092-4)
15. Pérez-Gladish B., Gonzalez I., Bilbao-Terol A., Arenas-Parra M. Planning a TV advertising campaign: A crisp multiobjective programming model from fuzzy basic data. *Omega*. 2010. Vol. 38. Iss. 1-2. P. 84—94. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2009.04.004>
16. Kim G., Moon I. Online banner advertisement scheduling for advertising effectiveness. *Computers & Industrial Engineering*. 2020. Vol. 140. No. 106226. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.106226>
17. Ritter M.B., Vaala S.E. Advertising effects on behavior. *Encyclopedia of Child and Adolescent Health*. 2023. Vol. 3. P. 314—324. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818872-9.00187-4>
18. Samuel A., White G.R.T., Thomas R., Jones P. Programmatic advertising: An exegesis of consumer concerns. *Computers in Human Behavior*. 2021. Vol. 116. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106657>
19. Shehu E., Nabout N.A., Clement M. The risk of programmatic advertising: Effects of website quality on advertising effectiveness. *International Journal of Research in Marketing*. 2021. Vol. 38. Iss. 3. P. 663—677. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2020.10.004>
20. Farenjuk Y. Marketing strategy optimization in FMCG market. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2022. Vol. 2(219). P. 49—57. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/219-2/7>
21. Chornous G., Farenjuk Y. Marketing mix modeling for pharmaceutical companies on the basis of data science technologies. *Access to science, business, innovation in digital economy, ACCESS Press*. 2021. Vol. 2(3). P. 274—289. [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(6\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(6))

Надійшла 04.01.2023

Прорецензована 12.01.2023

Доопрацьована 23.01.2023

Підписана до друку 27.01.2023

Я.В. Фаренюк, аспірантка кафедри економічної кібернетики
економічного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Васильківська, 90-А, 03022, Київ, Україна
Г.О. Чорноус, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри економічної кібернетики
економічного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Васильківська, 90-А, 03022, Київ, Україна

ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ХХІ ст.

Сучасні динаміка і конкурентоспроможність ринку створюють такі передумови, що маркетинг повинен адаптувати свої стратегії до викликів, постійних змін, щоб виконати свої зобов'язання перед споживачем. Будь-яка рекламна кампанія буде успішною лише в разі правильного поєднання релевантного рекламного повідомлення (якісного креативу) і вірного вибору каналів комунікації та інструментів донесення цього повідомлення до цільової аудиторії.

Описано 12 ключових принципів планування рекламної активності, які можуть бути використані в період підготовки медіа-стратегії і здатні допомогти вирішити завдання підбору медіа-міксу і стратегічної роботи з різними рекламними інструментами. Визначено ключові принципи ефективного планування рекламної діяльності, які будуть актуальними для медіа-планування ХХІ ст. Основні принципи рекламного планування включають: максимізацію охоплення, мультимедійний мікс, що збільшує синергетичний ефект, рекламну онлайн-активність, яка посилює телебачення, оскільки ці канали комунікації ідеально доповнюють один одного; онлайн-відео, яке є ще одним телеканалом, а дисплей забезпечує додаткову частоту контактів з потенційними споживачами, мобільне мислення, адаптацію креативних пропозицій; урахування регіональної специфіки, оптимізацію архітектури побудови кампанії та перформанс не тільки в Інтернеті; програматік, який є основою для націлювання на аудиторію, а також безпеку бренду, яка передбачає захист його оточення. Результати дослідження будуть корисними маркетологам-практикам, стратегічним менеджерам і науковому товариству для вдосконалення планування рекламної активності й майбутнього розвитку принципів маркетингу, враховуючи всі зміни, які відбудуться у ХХІ ст. Запропоновані принципи медіа-планування спроможні посилити обґрунтованість маркетингових рішень і покращити бізнес- і рекламні результати, тому рекомендовані для впровадження в українських і міжнародних компаніях.

Ключові слова: медіа; реклама; планування; маркетинг; принципи.

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.073>

УДК 339.924:36

JEL: J21

В.В. БЛИЗНЮК, д-р екон. наук, с. н. с.,
завідувачка відділу соціально-економічних проблем праці
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: vikosa72@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2265-4514>

Л.Д. ЯЦЕНКО, головний консультант відділу соціальної стратегії
Національний інститут стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7а, 01054, Київ, Україна
e-mail: yatsenkol59@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7686-3812>

ПІДВИЩЕННЯ ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Розглянуто трудову мобільність як актив людського капіталу. Висвітлено фактори й ознаки формування і соціалізації трудової мобільності. Досліджено передумови її розвитку в Україні, окреслено завдання державної політики щодо її забезпечення в контексті збереження і використання людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал; трудова мобільність; ринок праці; структурні диспропорції.

Людський капітал визнаний найвищою цінністю сьогодення. Основним фактором розвитку людського капіталу є рівень і якість зайнятості, що лежить у площині забезпечення можливостей реалізації права на працю, формування сприятливих умов для ефективної зайнятості, роз-

Ц и т у в а н н я: Близнюк В.В., Яценко Л.Д. Підвищення трудової мобільності як фактор розвитку людського капіталу. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 73—95. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.073>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

витку знань, інноваційної активності. Нагромадження продуктивних здібностей людини і здатність до їх успішної реалізації значною мірою визначаються трудовою мобільністю.

В умовах стрімкого науково-технічного прогресу, глобалізації та зумовлених нею нових викликів у всіх сферах суспільного розвитку, включаючи економічну систему, спостерігається зростання цінності знань, відбуваються суттєві структурні зміни. Одночасно формуються сучасні вимоги, відкриваються нові можливості й сприятливі перспективи, а паралельно виникають ризики і загрози. Усі ці процеси поширюються на ринок праці й соціально-трудові відносини. Різновекторність змін і посилення напруженості на ринку праці України в період воєнної агресії, перспективи повоєнного відновлення підвищують актуальність питань, пов'язаних із забезпеченням трудової мобільності, яка визначає рівень адаптивності до змін у сфері прикладання праці та є необхідною умовою розвитку і ефективної реалізації людського капіталу.

Різні аспекти формування і використання людського капіталу висвітлювалися в працях С.І. Бандури, Д.П. Богині, І.К. Бондар, О.А. Грішнєвої, Г.А. Дмитренка, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової та інших. При цьому дискусії щодо теорії людського капіталу обумовлюють постійний інтерес до даної проблеми. Особливої актуальності питання мобільності набувають у контексті ефективності використання людського капіталу. В науковій літературі сформовано теоретичні й методичні підходи дослідження різних аспектів трудової мобільності й аналізу основних факторів впливу на неї. У основу напрацьованих досліджень покладено вивчення різних видів мобільності робочої сили, особливостей і ролі трудових переміщень. Цим питанням присвячено праці низки зарубіжних науковців: Д. Анлерсона, К. Бентейна, Р. Ваденберга, З. Баумана, Ю. Веніге, Л. Дьєтваї, М. Луїса, Ж. Мілковича, С. Суллівана, П. Толберта та інших. Значний вклад у дослідження феномену трудової мобільності зробили такі вітчизняні дослідники, як О. Білик, В. Дружиніна, Н. Іщенко, Н. Дячок, О. Ковальов, М. Личковська, М. Семикіна, М. Приступа, Н. Тілікіна, І. Штундер та інші. Попри багатоаспектність досліджень особливостей і перспектив розвитку трудової мобільності в умовах економічного прогресу, проблематики адаптивності робочої сили до нових викликів сучасності, подальшого розвитку вимагає ряд теоретичних, методологічних і практичних аспектів її формування й активізації в умовах структурних змін воєнної та повоєнної економіки. Необхідним також є пошук новітнього інструментарію забезпечення зайнятості й подолання структурних дисбалансів на ринку праці в складний для розвитку економіки період.

Отже, **мета статті** — дослідити фактори впливу на трудову мобільність, розглянути сучасні вимоги до робочої сили в частині її здатності до професійного переміщення, обґрунтувати перспективи створення сприятливих умов для формування трудової мобільності для забезпе-

чення ефективної зайнятості населення в Україні з огляду на зміни потреб економіки щодо кількості й якості робочої сили.

Розвиток людського капіталу (ЛК) базується на таких принципах, як продуктивність, рівність, стійкість, розширення можливостей і креативність [1]. Функціонування і ступінь віддачі від використання ЛК зумовлено вільним волевиявленням суб'єкта, його індивідуальними інтересами і перевагами, матеріальною і моральною зацікавленістю, відповідальністю, що лежить у площині трудової мобільності. Адже, при розгляді людського капіталу як капіталізованої вартості робочої сили і рушійного чинника всіх економічних і соціальних процесів завдання щодо його ефективного використання стає пріоритетним. Саме людський капітал, який акумулюється і розвивається за рахунок інвестицій у наукову, освітню, культурну сфери, галузь соціальних послуг, виступає найціннішим фактором суспільного піднесення. В епоху зростання продуктивної сили знань і невинного втілення інновацій покращення якісних характеристик робочої сили і забезпечення прийняттого рівня її адаптивності є запорукою позитивних змін у економіці. Реалізація цих завдань значною мірою розглядається у вимірі трудової мобільності, яка, будучи активом людського капіталу, виступає важливою передумовою його цілеспрямованого формування.

Підвищення трудової мобільності відіграє велику роль у збалансуванні попиту і пропозиції робочої сили, розширенні обсягу доступних робочих місць, збільшенні ймовірності успішної реалізації набутих професійно-кваліфікаційних навичок, підвищенні продуктивності праці, зростанні рівня життя і забезпеченні економічного розвитку в цілому. Поряд з тим, мобільність пом'якшує ситуацію з глибокою диференціацією населення за доходами, зменшує загальну макроекономічну волатильність і сприяє зниженню соціальної напруженості в суспільстві.

Політичні, соціально-економічні зміни в сучасному глобалізованому суспільстві зумовлюють появу нових вимог до робочої сили, однією з яких є мобільність. Здатність робочої сили переміщуватися в економічному просторі в умовах зміни попиту на ринку праці — запорука забезпечення її конкурентоспроможності, дієвий інструмент обмеження структурного безробіття і забезпечення ефективної зайнятості. Мобільність працездатних осіб є одним з важливих саморегуляторів ринку праці, в умовах стрімкої динаміки економічної системи вона підвищує їх можливість адаптуватися до структурних і кон'юнктурних змін у сфері прикладання праці, максимально реалізовувати свої трудові навички і знання, сприяє зростанню їх трудових доходів. Водночас трудова мобільність виступає важливим чинником розвитку і збереження людського капіталу.

У сучасних дослідженнях трудова мобільність розглядається як здатність працівників пристосовуватися до мінливих умов виробництва, зміни трудових функцій, місць прикладання праці, готовність до

професійного розвитку, а також сукупність реальних процесів переміщення трудових ресурсів у економічному і географічному просторі. З огляду на теоретико-практичні напрацювання вітчизняних фахівців [2—6], можна стверджувати, що трудова мобільність визначає якісну характеристику трудових ресурсів, їх потенційну здатність до зміни функцій у виробництві матеріальних і нематеріальних благ, готовність до професійно-кваліфікаційного зростання, опанування нових професій, здатність адаптуватися в динамічних виробничих умовах, змінюючи своє становище в системі зайнятості.

У науковій літературі сформовано теоретичні й методичні підходи до розгляду різних аспектів трудової мобільності й аналізу основних факторів впливу на неї. У основу напрацьованих досліджень покладено вивчення різних видів мобільності робочої сили, особливостей і ролі трудових переміщень у процесі її використання, забезпечення продуктивної зайнятості й рівноваги на ринку праці. Трудова мобільність на рівні індивідуума являє собою модель внутрі- й міжорганізаційних переходів протягом трудового життя людини [7; 8]. При цьому розрізняють фактичну мобільність і переміщення робочої сили й психологічну готовність до неї [9].

Теорія людського капіталу розглядає мобільність, у тому числі територіальну, як інвестиції у людський капітал, тобто переваги, привабливість і ефекти потенційних робочих місць переважають міграційні втрати. Таким чином, інвестиції у мобільність здійснюються за умови, коли дисконтована вартість майбутніх доходів від зміни місця прикладання праці перевищить втрати на процес переміщення [10; 11]. У цій площині серед факторів, що впливають на готовність працівника до територіальної мобільності, виокремлюють такі: економічні (рівень економічного розвитку території, рівень оплати праці, умови і режим праці, рівень життя тощо); соціальні (соціальні гарантії, доступність соціальних послуг, наявність громадських організацій тощо); демографічні (вік, гендерний статус, освітньо-кваліфікаційний рівень і досвід роботи, сімейний стан тощо); політичні (політична ситуація, прихильність до певних політичних рухів); природно-екологічні (географічне положення, кліматичні умови, екологічна ситуація); інституційні (розвинутість інститутів ринку праці, інформаційне поле тощо) [2; 12].

Часова компресія трудового світу, поширення і полегшення процесів звільнення і реструктуризації підприємств дедалі частіше приводять до усвідомлення працівниками неможливості й нереалістичності реалізації моделі трудової поведінки, що орієнтується на стабільність професії та робочого місця [8]. З огляду на це, численні дослідження свідчать про готовність до реалізації більш мобільної індивідуальної трудової стратегії [13]. Існує ціла низка емпіричних досліджень, які доводять посилення трудової мобільності в промислово розвинутих країнах [14], поширення дестандартизації зайнятості (наприклад, аутсор-

синг, неповний робочий день і тимчасові працівники, агентський персонал) [15], зниження організаційної відданості персоналу [16; 17; 18], що є ознаками посилення мобільності й гнучкості ринку праці.

Оскільки трудова мобільність стає важливою частиною трудового досвіду працівників, її вивчення набуває центральних рис для розуміння того, як розвивається кар'єра окремих людей. Трудова мобільність також є актуальною для підприємств, оскільки стає важливим урахувати мобільність усередині підприємства для ефективного планування людських ресурсів і розвитку навичок [19; 20]. Краще розуміння трудової мобільності також має першочергове значення на макрорівні, оскільки може сприяти поширенню знань, інновацій і технологій між підприємствами [21] і в такий спосіб стимулювати зростання інтелектуального капіталу в суспільстві.

Ряд дослідників [22; 23] виокремлюють декілька типів трудової мобільності. Так, Н. Ніколсон і М. Вест [24] пропонують такі типи трудової мобільності на основі її трьох вимірів: статусна (висхідна, низхідна, зовнішня); функціональна (висхідна, низхідна, зовнішня); роботодавця (внутрішня і зовнішня). Крім того, деякі фахівці [25] виокремлюють професійну мобільність, яка виникає як у межах однієї професії [26], так і серед різних професійних груп. Переміщення, пов'язане із зміною працівниками своїх професій і спеціальностей, опануванням нових сфер прикладання праці, розглядається як професійна мобільність. Трудова мобільність є важливою для успішної самореалізації на ринку праці в сучасних умовах. Слабка трудова мобільність унеможлиблює гнучку орієнтацію в динамічних професійних умовах, що зумовлює професійну дезадаптацію і стагнацію, втрату джерел доходів, падіння рівня добробуту. Тому сьогодні професійна мобільність набуває особливого значення.

Еволюція економічної системи пов'язана з посиленням ролі інтелектуалізації праці й переходом до «нової економіки», що базується на людському капіталі й знаннях, високих технологіях і високоякісних послугах. Отже, знання як симбіоз кількісних і якісних характеристик кардинально змінюють економіку, технології, людей і соціум. Ці процеси проявляються на ринку праці у вигляді значних скорочень або взагалі ліквідації потреби в працівниках одних професій і виникнення або посилення необхідності в інших. Більше того, унаслідок значного підвищення продуктивності праці у виробничій сфері зменшується чисельність зайнятого в ній економічно активного населення [27]. Трудові ресурси, які вивільнюються з виробничої сфери, знаходять місце прикладання своєї праці в секторі послуг. Зміна професії, що виявляється в професійній мобільності, в умовах ринку виступає «кар'єрним ліфтом», способом і рушійною силою професійного самовизначення і професійної самореалізації.

На формування трудової мобільності впливають, насамперед, динамічні процеси, пов'язані із зміною вимог на ринку праці у зв'язку з якісними і структурними перетвореннями економіки й зміною вимог

роботодавців до наявності конкретних якостей професійної мобільності. При цьому важливими для роботодавця є потенційні можливості й прагнення працівника до професійного розвитку, адаптації до змін, збагачення професійних навичок і компетенцій, здатність до гнучких змін цінностей, цілей і завдань.

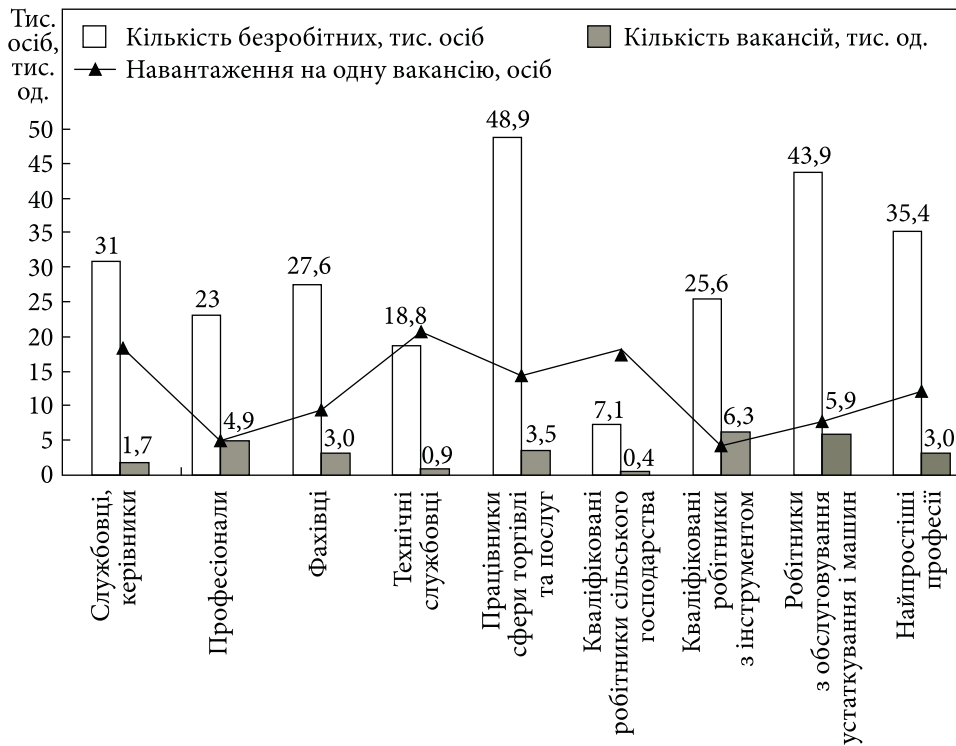
Ринок праці неможливо розглядати відокремлено від економіки, тому ступінь формування і соціалізації трудової мобільності пов'язана з вимогами до робочої сили, що виникають у процесі якісних і структурних змін у економічній системі. Практика свідчить, що найвищий конкурентний статус мають країни, які перебувають на стадії економічного розвитку, заснованого на досягненнях науково-технічного прогресу та інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, розвитку передових новітніх технологій і наукомістких галузей, наданні пріоритету виробництву знань. У цих умовах людина є основною рушійною силою розвитку в суспільстві, базою формування нових духовних і якісних вимірів життя. «Нова економіка» змінює світ праці й соціально-трудова відносини. Технології автоматизують робочі місця, зникають застарілі професії, виникають нові, пов'язані з прогресивними технологіями, з'являються нові вакансії у традиційних галузях, нові методи отримання доходів. У цих умовах пріоритети розвитку ринку праці формуються під впливом різноспрямованої дії факторів, пов'язаних із становленням «нової економіки» та інноваційними зрушеннями, і в більшості випадків вимагають посилення процесів мобільності робочої сили.

У ринковій економіці значний вплив на формування трудової мобільності справляють мотиваційні фактори. Механізми її мотивації безпосередньо пов'язані з державним стратегічним регулюванням сфери формування і розвитку трудового потенціалу. З огляду на це, особливої значущості набувають державне регулювання сфери освітньої та професійної підготовки, яка має стати конкурентоспроможною на ринку праці, й зміщення акценту в економічній політиці уряду на вирішення соціальних проблем. Вагомими в цьому контексті є: дієвість механізмів стимулювання у сфері прикладання праці; політика, спрямована на створення сприятливих умов для соціалізації, орієнтацію на вільний вибір щодо особистісного розвитку і сфери прикладання праці; реалізація принципу соціальної справедливості. Механізми стимулювання трудової мобільності забезпечують прискорення розвитку і покращення якісних характеристик робочої сили, оскільки трудова мобільність — це основа підвищення продуктивності праці, забезпечення успішного переміщення найманого працівника по горизонталі й вертикалі. Мотивація трудової мобільності лежить у площині соціально-трудова відносин, розвитку й організації роботи закладів професійної освіти, узгодженості освітніх послуг з потребами ринку праці, дієвості «соціальних ліфтів».

Ситуація на ринку праці України, що характеризується збереженням високого рівня безробіття, низького рівня економічної активності населення, у тому числі молоді й осіб з вищою освітою, структурними диспропорціями, низькою ціною робочої сили, надмірною експансією неформальної зайнятості, її тісним переплетінням з формальною, недостатніми темпами зростання кількості робочих місць і незадовільними їх якісними характеристиками, значною мірою може бути вирішена за рахунок активізації трудової мобільності. Так, офіційна статистика свідчить, що у 2021 р. чисельність безробітних становила 1711,6 тис. осіб (з них шукали роботу або намагались організувати власну справу — 1667,7 тис. осіб), рівень безробіття сягнув 9,9%, рівень зайнятості — 49,3%. Масштабні втрати робочих місць, масова внутрішня і зовнішня міграція працездатного населення в період повномасштабної війни сильно загострили ситуацію на ринку праці. Зокрема, за інформацією Центру зайнятості, на початок жовтня 2022 р. чисельність офіційно зареєстрованих безробітних дорівнювала 260 тис. осіб, отже, в Україні зафіксовано рекордно високий рівень безробіття — 35%¹. За результатами досліджень Групи «Рейтинг», серед тих, хто мали роботу до війни, у звичному режимі працюють лише 36%, віддалено або частково — 19%, знайшли нову роботу — 6%, втратили роботу і нині не працюють — 37%². Зростання безробіття відбувалося через глибокий спад економічної активності й поповнення лав безробітних мігрантами з прифронтових територій, які потребують працевлаштування. Внутрішні мігранти створюють додатковий тиск на ринок праці, адже в східних регіонах структура зайнятості була суттєво зміщена в бік промисловості порівняно із західними і центральними областями, куди вони переміщуються. Це посилює вже наявні структурні диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили. Станом на початок жовтня 2022 р. в Україні на одне вакантне робоче місце в середньому претендувало дев'ять безробітних, а за окремими професіями — 14—21. Найглибша асиметрія за професійними групами спостерігалася серед технічних службовців (на одну вакансію претендувала 21 особа), службовців, керівників і кваліфікованих робітників сільського господарства (по 18 осіб); працівників сфери торгівлі й послуг (14 осіб). Найбільший брак вакансій спостерігався серед представників таких професій: для 2,3 тис. безробітних менеджерів (управителів) із збуту пропонувалося 175 вакансій; для 1,5 тис. безробітних економістів — 68 вакансій, для 2,0 тис. безробітних адміністраторів — 122 вакансії; для 2,2 тис. безробітних спеціалістів державної

¹ Аналітична та статистична інформація. *Державний центр зайнятості*. 2022. 11 лис. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/view> (дата звернення: 21.11.2022).

² П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23—24 липня 2022). *Соціологічна група Рейтинг*. 2022. 27 лип. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html (дата звернення: 10.10.2022).

Рис. 1. Кількість зареєстрованих безробітних, вакансій і претендентів на одну вакансію станом на 1 жовтня 2022 р. (за професійними групами)

Джерело. Складено авторками за даними Державної служби зайнятості. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

служби (органів місцевого самоврядування) — 86 вакансій; для 589 безробітних юристів — 58 вакансій (рис. 1)³.

Глибина професійної диспропорції, що оцінюється за допомогою коефіцієнта асиметрії на основі використання показника навантаження на одне вакантне робоче місце в розрізі професійних груп, свідчить про критичну розбалансованість вітчизняного ринку праці. Значення вказаного показника протягом останніх трьох років коливалося в межах 1,7—1,9. Значення коефіцієнта асиметрії від 1,1 до 1,3 і від 0,9 до 0,7 говорить про наявність низького рівня асиметричності професійної структури ринку праці, за якої ступінь наявних відмінностей є незначним і може бути скоригований при впровадженні низки державних заходів у сфері регулювання ринку праці. Значення показника в межах від 1,3 до 1,5 і від 0,7 до 0,5 свідчить про наявність середнього рівня асиметрії ринку праці й початок значних перекосів у професійній структурі ринку. Значення коефіцієнта асиметрії від 1,5 до 1,8 і від 0,5 до 0,3 свідчить про високий рівень асиметричності ринку праці й наяв-

³ Аналітична та статистична інформація. Державний центр зайнятості. 2022. 11 лис. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view> (дата звернення: 21.11.2022).

ність дуже значних перекосів у професійній структурі. Значення коефіцієнта в межах більше 1,8 і менше 0,3 свідчить про критичну розбалансованість ринку праці й дуже високий рівень асиметричності.

У 2022 р. в структурі вакансій за професійними групами 23% становили робітники з обслуговування, експлуатації устаткування і машин, 15% — кваліфіковані робітники з інструментом, майже 15% — представники найпростіших професій, 13% — працівники сфери торгівлі й послуг, 11% — професіонали, 10% — фахівці та 6% — службовці й керівники. Ця структура є помітно іншою порівняно зі структурою зареєстрованих безробітних, де теж переважають робітники з обслуговування та експлуатації устаткування, але їх питома вага помітно відрізняється від відповідного показника в структурі вакансій за цією професійною групою (17%). Розподіл зареєстрованих безробітних за іншими професійними групами також відрізняється від структурного розподілу вільних робочих місць: безробітні працівники сфери торгівлі й послуг становлять 17%, службовці й керівники, представники найпростіших професій — по 13%, фахівці — 11%, професіонали — 10%, кваліфіковані робітники з інструментом — 9%.

Структурне безробіття обумовлене структурними змінами в економіці, пов'язаними із зміною структури попиту на продукцію різних галузей і трансформацією галузевої структури економіки, основною причиною якої є технічні й технологічні зміни, удосконалення предметів праці, організаційних і управлінських прийомів, зміна споживчого попиту. Причинами структурного безробіття є невідповідність структури робочої сили структурі робочих місць. Це означає, що люди, які мають професії та рівень кваліфікації, що не відповідають сучасним вимогам і сучасній галузевій структурі, яких звільнили або вони втратили роботу через зміну структури попиту на продукцію різних галузей, не можуть знайти роботу.

Варто зазначити, що останнім часом кризові явища на ринку праці значною мірою зумовлені карантинним режимом, пов'язаним з поширенням пандемії COVID-19, і воєнними діями на території нашої країни. З березня 2020 р. відбувалися скорочення працівників, переведення на неповний робочий день і безоплатні відпустки. Найбільше зростання кількості безробітних у той час відзначалося в таких сферах економічної діяльності, як торгівля і ремонт транспортних засобів; переробна промисловість; державне управління і оборона; тимчасове розміщення і організація харчування. Армія безробітних поповнялась як за рахунок звільнень на вітчизняних підприємствах, так і внаслідок масового повернення українських «заробітчани» з інших країн. За підрахунками Міжнародної організації праці (МОП), через повномасштабне вторгнення РФ в Україну було втрачено більш як 5 млн робочих місць. Повномасштабні воєнні дії, що відбуваються на території України вже майже рік, призводять до фізичних руйнувань цивільної та економіч-

ної інфраструктур; втрати контролю чи згорання виробництва економічних суб'єктів на тимчасово окупованих територіях або територіях, де відбуваються активні бойові дії; порушення логістичних і виробничих зв'язків. Це спричиняє посилення невизначеності, ризиків у економіці країни, звужує поле прикладання праці й поглиблює структурні диспропорції. Наслідками поширення деструктивних процесів на ринку праці, насамперед, стали збільшення кількості безробітних і зростання навантаження безробітних на одну вакансію. Поряд з тим, у період розгортання кризи мало місце поглиблення професійних асиметрій. Саме ця проблема, перебуваючи безпосередньо на перетині попиту і пропозиції робочої сили, є бар'єром на шляху ефективної реалізації трудового потенціалу.

Статистика безробіття через незайнятість свідчить про значне поширення практики примусових звільнень з економічних причин. У структурі безробітних частка таких звільнених значно зросла у 2020 і 2021 рр., сягнувши 27,1% у 2022 р. Понад 10% безробітних — це ті, хто не змогли працевлаштуватися після закінчення закладів освіти. Це говорить про відсутність взаємодії між освітньою сферою і реальним ринком праці, що істотно посилює напруженість на ринку праці в молодіжному сегменті, який є відкритим, мобільним, активним, цілеспрямованим, прогресивним ресурсом, що швидко вчиться і легко адаптується до змін.

У період війни показники, які характеризують стан ринку праці, значно погіршились, і, за прогнозами НБУ, безробіття через довгострокові ефекти війни тривалий час залишатиметься вищим за свій природний рівень. За результатами обстеження стану бізнесу в Україні, з початку війни і до кінця листопада 2022 р. повністю призупинили свою діяльність 12% підприємств і частково — 42%. Значна частина бізнесу зазнала галузевих трансформацій або релокувалася. Зокрема, галузеві трансформації унаслідок війни охопили 14% підприємств, 15% перебувають у процесі часткової або повної галузевої трансформації, 10% потребують галузевої трансформації. При цьому 12% підприємств повністю або частково змінили географічне розташування, 7% — потребують переміщення, 6% — перебувають у процесі часткового або повного переміщення і 4% — відкрили філію українського бізнесу за кордоном. У цей період значна частина населення, у тому числі працездатного, серед яких приблизно дві третини мають вищу освіту, а майже половина зайняті в професіях, що вимагають високої кваліфікації, залишили територію країни. За останніми дослідженнями компанії Gradus Research, переважна більшість (73%) тих, хто наразі перебувають за кордоном, прагнуть повернутися до України за першої можливості, 12% — хочуть залишитися жити в іншій країні. Якщо говорити про можливість й далі проживати за кордоном, то 58% респондентів декларують, що мають таку можливість, тоді як 22% її не мають і планують повернутися додому

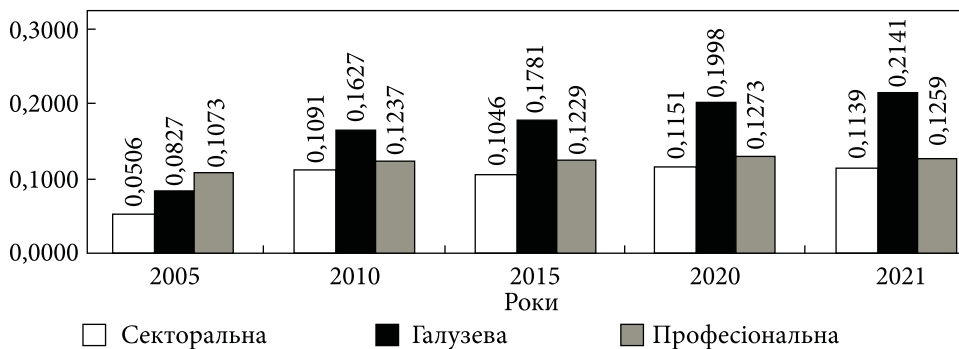
за першої нагоди. Значна частина людей, які повертаються з-за кордону, втратили роботу і потребують працевлаштування. Близько чверті опитаних зазначили, що були змушені змінити своє місце проживання в межах країни через повномасштабне вторгнення агресора. Серед них 64% — це ті, хто проживали в зоні бойових дій. Третина переселенців уже повернулися в місця постійного проживання, 9% — планують повернутися найближчим часом, 15% — ще зачекають, а 6% — не планують повертатися взагалі⁴. Внутрішні мігранти створюють додатковий тиск на ринок праці, адже в східних регіонах структура зайнятості була суттєво зміщена в бік промисловості порівняно із західними і центральними областями, куди вони перемістилися. Це посилює вже наявні структурні диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили, попри релокацію підприємств. Територіальні й галузеві зміни, що відбуваються у виробничій сфері, у поєднанні з активізацією міграційних внутрішніх і зовнішніх потоків населення збільшують ризики в трудовій сфері й актуалізують питання подолання бар'єрів мобільності робочої сили, швидкої адаптації населення до критичних переходів у зайнятості й здатності протистояти соціальному відторгненню.

У найближчій перспективі масового створення робочих місць не передбачається, адже у 2023 р. тільки одна з п'яти компаній Європейської Бізнес Асоціації планує наймати нових людей. І хоча більшість (53%) керівників говорять про плани втримати кількість робочих місць без змін, 28% усе-таки будуть вимушені вдаватися до скорочення штату. Такими є висновки опитування «Прогнози бізнесу на 2023 рік», проведеного Асоціацією в партнерстві з Райффайзен Банком за аналітичної підтримки Gradus Research. Крім того, загальне відновлення попиту на робочу силу стримуватимуть слабкий фінансовий стан бізнесу і недостатні обсяги інвестицій у економіку в найближчій перспективі. У 2023 р. лише 19% підприємців планують запроваджувати нові інвестиційні проекти⁵.

Окреслені проблеми значною мірою пов'язані з структурними дисбалансами, що зумовлюють поширення структурного безробіття. В умовах ринку трансформація структури робочих місць, вимог до їх якісних характеристик призводить до зміни професійно-кваліфікаційного характеру попиту на робочу силу, що, у свою чергу, впливає на зміну структури пропозиції на ринку праці. Науково-технічний прогрес у поєднанні із змінами в соціально-економічному і політичному житті суспільства приводить до якісних і кількісних змін на ринку праці. Змінюється галузева структура виробництва, повсюдно запроваджуються елементи циф-

⁴ Настрої українського бізнесу. Листопад, 2022. Gradus. URL: https://gradus.app/documents/322/Gradus_for_KIEF_-_Business_Survey_y9d5apv.pdf

⁵ Огляди та звіти. Жовтень 2022. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ua/publications?page=1&perPage=5&search=&document=&pubCategory=2&keywords=&created_from=&created_to (дата звернення: 15.11.2022).

Рис. 2. Динаміка структури зайнятості в Україні у 2000—2021 рр. за індексом В.М. Рябцева, од.

Джерело. Побудовано авторками на основі власних розрахунків.

ровізації та інформатизації, іншими стають вимоги роботодавців до фахівців. У результаті формуються принципово нові структури попиту і пропозиції, зайнятості й безробіття.

Розрахунки змін структури зайнятості в Україні у період 2000—2021 рр. за видами економічної діяльності, секторами економіки і професійними групами свідчать про їх суттєвість (рис. 2). Динаміка змін розраховувалася в розрізі п'ятирічних інтервалів, а 2021 р., за наявності даних, також був включений у дослідження. При цьому 2000 р. використано як базовий. Оцінку здійснено на основі інтегрального індексу структурних відмінностей В.М. Рябцева [28].

Оцінку рівня структурних зрушень здійснено з використанням шкали В.М. Рябцева, де значення індексу розподіляються так: 0,000—0,030 — тотожність структур; 0,031—0,070 — дуже низький рівень розбіжностей; 0,071—0,150 — низький рівень розбіжностей; 0,151—0,300 — суттєвий рівень розбіжностей; 0,301—0,500 — значний рівень розбіжностей; 0,501—0,700 — дуже високий рівень розбіжностей; 0,701—0,900 — протилежний тип структур; вище 0,901 — повна протилежність структур. Узагальнення результатів розрахунків структурних зрушень і структурних відмінностей зайнятості в Україні дозволило дійти таких висновків.

Найбільш відчутні зміни структури зайнятості за 20-річний період відбулися в розрізі видів економічної діяльності. Зокрема, у 2005 р. спостерігався низький порівняно з 2000 р. рівень структурних розбіжностей (значення індексу — в межах 0,071—0,150); у наступні періоди структурні відмінності порівняно з базовим періодом помітно зростали й відповідали оцінці «суттєвий рівень розбіжностей» (значення індексів рухалися від нижнього до верхнього значення інтервалу 0,151—0,300).

Помітний секторальний перерозподіл зайнятого населення в економіці мав місце в період 2005—2010 рр., але загальні зміни, що відбувалися в досліджуваний період, знаходилися в межах оцінки «низький рівень розбіжностей».

Трансформація зайнятості в професійному розрізі протягом 20-річного періоду мала стійку тенденцію до збільшення, зміни кожні п'ять років порівняно з базовим 2000 р. не перевищували 0,127, отже, її оцінка інтерпретується як «низький рівень розбіжностей».

З урахуванням ситуації на ринку праці України в період воєнного протистояння, необхідності забезпечення його відновлення і створення сприятливих умов для продуктивної зайнятості, особливої актуальності набуває визначення ключових загроз, які перешкоджають сталому перебігу й розвитку процесів формування, розподілу і використання робочої сили. При цьому варто брати до уваги проблеми, що виникли ще в довоєнний період і загострилися під впливом дії численних факторів, зумовленої сучасними економічними й політичними змінами. Погіршення ситуації на ринку праці в період воєнного конфлікту стало для інститутів ринку праці випробуванням щодо здатності максимально забезпечити його прийнятне функціонування і протидіяти загрозам у сфері зайнятості. Аналіз тенденцій дозволяє виявити загрози на ринку праці, загострення яких спричинено розгортанням воєнних дій на території України, серед яких виокремимо сім.

1. **Посилення напруження на ринку праці.** У результаті воєнних дій відбулося скорочення найціннішого ресурсу країни — людського потенціалу, що в перші роки російської агресії було найвідчутнішим для суспільства наслідком окупації Криму і частини Донбасу. Найтяжчою ціною для України стали також незворотні людські втрати. Українське суспільство серйозною соціально-економічною проблемою стали масові вимушені переселення. Проблеми трудової сфери, що загострилися внаслідок воєнного конфлікту, зумовили погіршення якісних характеристик робочої сили, падіння рівня життя населення і збільшення економічного навантаження на працюючих, послаблення мотивації до праці, скорочення надходжень до бюджетів і соціальних фондів при збільшенні навантаження на них. Як наслідок, це спричинило зниження рівня життя працюючих та їх родин, звуження можливості доступу до соціальних послуг.

2. **Розривання виробничих ланцюгів, погіршення умов для підприємництва, втрата значної частини потенціалу базових галузей промисловості й аграрного сектору, руйнування соціальної інфраструктури.** Це, а також тимчасова втрата частини територій призвели до значних втрат економічного потенціалу і, як наслідок, до звуження поля прикладання праці, зменшення якісних робочих місць, поглиблення галузевих і освітньо-професійних диспропорцій на ринку праці.

3. **Поширення значних обсягів довготривалого безробіття.** Типовим соціально-економічним явищем для ринкової економіки є безробіття, яке виступає неприйнятною альтернативою зайнятості й проблемою, що потребує розробки адаптаційних інструментів державної політики. Проблеми на ринку праці загострюються, унаслідок чого знижується мотивація до активного пошуку роботи, втрачаються професійні

вміння й навички, слабшає конкурентоспроможність індивидів; знижується рівень життя, відбуваються поступова деградація особистості й збільшення ризику щодо нездійснення самореалізації.

4. Низька дієвість мотиваційних і стимулюючих чинників. Погоджуючись з існуючими в науковій літературі поглядами, поняття «мотивація у сфері праці й стимул», яке широко використовується в теорії і практиці мотивації трудової діяльності, ми трактуємо як формування активної позиції населення щодо пошуку гідної роботи, забезпечення можливостей професійно-кваліфікаційного розвитку, мотивів певної трудової поведінки людини, які стають спонукальною причиною, поштовхом до ефективної зайнятості в легальному секторі економіки [29]. Низька ж дієвість цих чинників виступає причиною слабкої економічної активності населення і сприяє поширенню тіньового сегмента зайнятості.

5. Рівень адаптивності ринку праці. Адаптивність — це здатність суб'єктів ринку праці адекватно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього характеру, спроможність його інститутів підтримувати прийнятний рівень збалансованості попиту і пропозиції робочої сили й зберігати сприятливі умови для її ефективного використання, розвитку і відтворення. У період швидких змін вона набуває особливої важливості. Ознаками, що сприяють адаптивності ринку праці, є:

- потенційні можливості реагувати на зміни, підтримувати стійкість до впливу негативних факторів і нормальні умови функціонування;
- перманентне накопичення, модифікація, посилення характеристик ефективності ринку праці;
- здатність до постійного оновлення, удосконалення і розвитку, що допомагає зберігати і посилювати конкурентоспроможність;
- сприйняття норм зовнішнього середовища і здатність до змін цінностей, цілей, завдань, мотивацій;
- здатність збалансовувати інтереси, що забезпечує гнучкість і мінімізує ризики виникнення конфліктів у взаємовідносинах.

Недостатній рівень адаптивності може спровокувати загрозливе зниження рівня й ефективності використання трудових ресурсів, загострити проблему безробіття, підвищити ймовірність виникнення соціальної ексклюзії на ринку праці.

6. Недостатній рівень трудової мобільності та її низька ефективність. Підвищення трудової мобільності — важлива умова збалансування попиту і пропозиції робочої сили, оптимізації її вертикального і горизонтального переміщення, забезпечення потреб економіки робочою силою, підвищення продуктивності праці й забезпечення стійкості економічної системи в цілому. Поряд з тим, мобільність робочої сили сприяє її ефективному використанню і пом'якшенню напруженості на ринку праці.

7. Зміна вікової структури робочої сили. Відбувається внаслідок фізичної втрати працездатного населення у воєнний період і в резуль-

		Колонка			
		А	В	С	
		Номер рядка			
Вплив	Слабкий	1		5, 8	
	Помірний	2		3	4, 6
	Значний	3	7		1, 2
			Висока	Помірна	Низька
			Ймовірність		

Рис. 3. Матриця загроз на ринку праці України під час війни і в період після-воєнного відновлення

Джерело. Розроблено авторками.

таті міграційного відпливу наявної та потенційної робочої сили в поєднанні з чинниками природного характеру, що тривалий час формувалися в умовах негативних демографічних тенденцій. Це загрожує збільшенням навантаження на бюджет країни і соціальні фонди, зниженням рівня продуктивності праці, погіршенням якісних характеристик робочої сили і скороченням її чисельності.

8. Низький рівень інфорсменту трудового законодавства. Для української моделі соціально-трудова відносин характерними є розрив між нормативними і фактичними параметрами, поєднання жорстких правових рамок регулювання з домінуванням неформальних інститутів і недостатньою ефективністю інфорсменту законів на практиці. Слабкий інфорсмент не спроможний забезпечити безпечні й гідні умови праці, ефективну дію мотиваційних інструментів до продуктивної зайнятості, подолати проблеми поширення неформальної і тіньової зайнятості.

Позиціонування перелічених загроз на запропонованій карті загроз дозволяє наочно класифікувати їх за ймовірністю і значущістю. Ступінь впливу загроз та ймовірність їх настання визначалися методом експертного опитування і оцінювалися за шкалою від 1 до 9 (рис. 3).

Негаразди на ринку праці характеризуються не тільки загрозами, але й наслідками (впливом на робочу силу, економіку, суспільство в цілому). Насамперед, варто зазначити, що за строком дії можливі наслідки можуть бути довго-, середньо- і короткостроковими, за способом дії — прямими чи опосередкованими, за змістом — демографічними, соціальними, економічними, психологічними, екологічними тощо. Наприклад, звуження сфери прикладання праці в суспільстві призводить як до прямих, так і до непрямих негативних наслідків для всіх учасників соціально-трудова сфери, серед яких найсуттєвішими є: зниження рівня життя працездатних осіб та їх родин, поглиблення диференціації населення і збільшення ймовірності поширення бідності, скорочення купівельної спроможності населення, податкових надходжень і зменшення обсягів виробництва, виникнення і посилення соціальної напруженості в суспільстві та соціально-економічної дестабілізації, руйнування традицій-

Потенційні загрози на ринку праці України та їх можливі наслідки під час війни і в період післявоєнного відновлення

Загрози	Координати на матриці (див. рис. 3)	Наслідки
Деформація вікової структури робочої сили	С2	Збільшення навантаження на соціальні фонди Зниження продуктивності праці
Загострення проблем на ринку праці в період війни	А3	Зменшення обсягу пропозиції робочої сили Збільшення навантаження на соціальні фонди
Руйнування виробничої і соціальної інфраструктур унаслідок бойових дій	А3	Поглиблення структурних диспропорцій зайнятості Проблеми з доступністю якісних робочих місць Зростання безробіття
Посилення проблем тривалого і молодіжного безробіття	В2	Погіршення якості трудового потенціалу (декваліфікація) Втрата мотивації до продуктивної зайнятості Падіння рівня життя працюючих та їхніх родин
Низький рівень мотивації трудової діяльності	А2	Низький рівень економічної активності Збереження тіньової зайнятості
Недостатній рівень адаптивності суб'єктів ринку праці до нових вимог	В1	Зростання економічної неактивності (поза робочою силою) Поповнення лав безробітних Зростання ймовірності соціальної ексклюзії на ринку праці
Низький рівень мобільності робочої сили	А2	Посилення галузевих і освітньо-професійних асиметрій ринку праці Звуження можливостей для працевлаштування Зниження продуктивності праці
Проблеми розвитку і дотримання трудового законодавчого поля	В1	Збільшення сегмента неформальної і тіньової зайнятості Втрата мотивації до продуктивної зайнятості Погіршення безпеки і якості робочих місць

Джерело. Розроблено авторками.

них цінностей сучасного суспільства. Наслідки можуть бути умовно вимірними. Суб'єктивна якісна міра впливу стосується масштабів і сили ураження й характеризується змістовними висловами: «суттєвий вплив»; «помірний вплив»; «незначний вплив». Об'єктивна кількісна міра зазвичай стосується кількості уражених або масштабів соціально-економічних збитків (масштаби безробіття, рівень навантаження на соціальні фонди, зміна якісних чи кількісних характеристик робочої сили тощо). Для визначення напрямів попередження й послаблення їх негативного впливу необхідно усвідомлювати характер і масштабність можливих наслідків. У площині наведених міркувань наочно представимо загрози та їх наслідки на ринку праці України (табл.).

ВИСНОВКИ

Під час воєнних дій і в період повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері збереження й використання людського капіталу мають бути максимально ефективними. Важливим для залучення робочої сили в поле зайнятості в ці важкі часи залишається питання забезпечення її мобільності, у тому числі професійної робочої сили, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці й сприяє забезпеченню потреб підприємств у ній. Вирішення зазначених завдань значною мірою лежить у площині ефективності й дієвості «соціальних ліфтів», серед яких одним з дієвих є узгодженість і взаємодія ринків праці й освіти. З урахуванням суб'єктно-об'єктних зв'язків і рівнів, на яких можлива реалізація взаємодії суб'єктів ринків праці й освіти, серед пріоритетних напрямів її забезпечення варто виокремити такі:

1) удосконалення моніторингу ринків праці й освіти з метою забезпечення достовірності оцінок розвитку обох систем, зокрема, у частині відтворення якісних складових робочої сили за освітньо-кваліфікаційними рівнями, професійною структурою і видами економічної діяльності, а також побудову на цій основі моделі прогнозування потреб ринку праці у кваліфікованій робочій силі;

2) зменшення дисбалансу на ринку праці шляхом урахування прогнозних оцінок щодо його освітньо-кваліфікаційних потреб і поступового коригування напрямів професійної підготовки і внесення змін до навчальних програм;

3) наближення сутнісної відповідності системи вищої та професійної освіти потребам ринку праці шляхом збагачення змісту освітніх програм когнітивними і соціальними компетенціями (зокрема, здатності до сприйняття нового і саморозвитку, до прояву самостійності в особистому і професійному житті, володіння сучасними засобами комунікацій і активне їх використання в особистій та професійній діяльності тощо), забезпечення гнучкості професійної підготовки в умовах постійних змін у суспільстві;

4) створення передумов для активізації участі бізнесу у формуванні сучасних компетенцій, які відповідатимуть потребам робочих місць, шляхом запровадження незалежної кваліфікаційної атестації, участі в підготовці, реєстрації і ліцензуванні навчальних програм, створенні й розвитку сучасних навчально-виробничих комплексів на базі університетів для забезпечення набуття професійних компетенцій у процесі освіти;

5) створення можливостей для практичного застосування кваліфікацій, набутих у рамках неформального навчання, шляхом розроблення стандартів для оцінювання, валідації і сертифікації навчання;

6) формування умов для збереження й розвитку виробничого і освітнього потенціалів конкурентоспроможних закладів професійно-технічної освіти, що здійснюють підготовку робітничих кадрів за дефіцитними професіями шляхом надання державних субвенцій;

7) сприяння поширенню інновацій у освітню і трудову сфери, що забезпечують активізацію людського капіталу в напрямі здобуття професійних знань та їх застосування на практиці;

8) розширення можливостей для нарощування конкурентоспроможності робочої сили шляхом удосконалення мережі освітніх закладів і правових умов, які сприяють захисту прав робочої сили на здобуття додаткових професійних знань;

9) сприяння формуванню навичок раціональної побудови освітніх траєкторій серед молоді шляхом створення інформаційної підтримки, починаючи від обрання професії і закінчуючи працевлаштуванням і адаптацією на робочому місці.

Для акумуляції людського капіталу важливим залишається завдання вдосконалення системного пакета законодавчих і соціально-економічних засобів активізації участі молоді в суспільному житті держави, розвитку її наукового і трудового потенціалів, забезпечення гідної зайнятості. Молодь є однією з найважливіших домінант у складі стратегічних ресурсів держави, яка визначає орієнтири соціально-економічної сфери, масштаби і темпи науково-технічного прогресу і впливає на суспільний розвиток країни в цілому. З огляду на це, реалізація активної політики щодо молодіжної зайнятості із застосуванням прозорих і ефективних механізмів стимулювання роботодавців до працевлаштування молоді, мотивація молодих людей до розвитку, трудової активності й подолання стереотипних уявлень роботодавців стосовно їх низького професіоналізму мають стати пріоритетом державної політики в найближчій перспективі. Розв'язати проблеми підвищення мобільності молоді можна лише шляхом реалізації систематизованих і скоординованих дій, спрямованих на забезпечення загальної соціальної стабільності й захищеності молоді.

Система регулювання трудової мобільності в контексті створення сприятливих умов для формування і розвитку людського капіталу потребує вдосконалення інституційних механізмів, що включають політико-правові важелі, які реалізуються, головним чином, через державну

політику і соціально-адаптаційні інститути, представлені службою зайнятості населення. Отже, потрібні дії, спрямовані на оптимізацію й підвищення результативності державної служби зайнятості, робота якої полягатиме в посередництві в працевлаштуванні, професійній переорієнтації, підвищенні конкурентоспроможності пошукачів роботи шляхом професійного навчання і підтримки підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Близнюк В.В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність). *Економіка і прогнозування*. 2005. № 2. С. 67—78.
2. Білик О.М. Основні напрями збереження і розвитку національного людського капіталу за рахунок активізації трудової мобільності. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 1. С. 43—46.
3. Личковська М.Р. Сутність та тенденції формування трудової мобільності: національні проблеми. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 667—673. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/93.pdf
4. Штундер І. Мобільність робочої сили як засіб забезпечення ефективної зайнятості. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 34. С. 115—122.
5. Ковальов О.С. До питання трудової мобільності працівників в Україні в умовах сьогодення. У: *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*. Одеса, Гельветика, 2022. 796 с. С. 584—587.
6. Приступа М.В. Трансформації трудових відносин під впливом глобалізації: нові проблеми соціальної політики. *SOCIOPROSTIR*. 2020. № 9. С. 23—30.
7. Hall D.T. Proteen careers of the 21st century. *Academy of Management Executive*. 1996. No. 10. P. 8—16.
8. Sullivan S.E. The changing nature of careers: A review and research agenda. *Journal of Management*. 1999. No. 25. P. 457—484.
9. Тихонова Л.Е. Трудовая миграция и миграционная политика Республики Беларусь в рамках интеграции в Евразийский экономический союз. *Журнал международного права и международных отношений*. 2015. № 2. С. 67—71.
10. Courhene T.J. Interprovincial Migration and Economic Adujstment. *The Canadian Journal of Econotmics*. 2002. Vol. 3. No. 4. P. 289—341.
11. Нестерова А.А. Трудовая мобильность населения в условиях региональной интеграции. Минск, БГУ, 2020. 135 с.
12. Тілікіна Н.В. Фактори територіальної мобільності робочої сили та їх класифікація. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 2. С. 163—169.
13. Littler C.R., Wiesner R., Dunford R. The dynamics of delayering: Changing management structures in three countries. *Journal of Management Studies*. 2003. No. 40. P. 225—256.
14. Arthur M.B., Rousseau D.M. Introduction: The boundaryless career as a new employment principle. In: *The boundaryless career: A new employment principle for a new organizational era*. M.B. Arthur, D.M. Rousseau (Eds.). New York, Oxford University Press, 1996. 30 p. P. 3—20.
15. Stahl G.K., Gerdin J. Global careers in French and German multinational corporations. *Journal of Management Development*. 2004. No. 23. P. 885—902.

16. White M., Hill S., Mills C., Smeaton D. Managing to change? British workplaces and the future of work. Basingstoke. Palgrave Macmillan, 2004. 226 p.
17. Bentein K., Vandenberg R.J., Vandenberghe C., Stinglhamber F. The role of change in the relationship between commitment and turnover: A latent growth modeling approach. *Journal of Applied Psychology*. 2005. No. 90. P. 468—482.
18. Lance C.E., Vandenberg R.J., Self R.M. Latent growth models of individual change: The case of newcomer adjustment. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 2000. No. 83. P. 107—140.
19. Vandenberg R.J., Self C.M. Assessing newcomers' changing commitment to the organization during the first 6 months of work. *Journal of Applied Psychology*. 1993. No. 78. P. 557—568.
20. Anderson J.C., Milkovich G.T., Tsui A. A model of intra-organizational mobility. *Academy of Management Review*. 1981. No. 6. P. 529—538.
21. Greenhaus J.H., Callanan G.A., Godshalk V.M. Career management. Orlando, 2000. 159 p.
22. Saxenian A. Beyond boundaries: Open labor markets and learning in Silicon Valley. In: *The boundaryless career: A new employment principle for a new organizational era*. New York, Oxford University Press, 1996. 39 p. P. 23—39.
23. Louis M. Career transitions: Varieties and commonalities. *Academy of Management Review*. 1980. No. 5. P. 329—340.
24. Nicholson N., West M. Managerial job change: Men and women in transition. Cambridge, Cambridge University Press, 1988. 650 p.
25. Neal D. The complexity of job mobility among young men. *Journal of Labor Economics*. 1999. No. 17. P. 237—261.
26. Tolbert P.S. Occupations, organizations, and boundaryless careers. New York, Oxford University Press, 1996. 349 p.
27. Близнюк В.В., Яценко Л.Д. Особливості розвитку ринку праці в умовах становлення «нової економіки». *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2021. № 1(102). С. 74—81.
28. Садовничий В.А., Акаев А.А., Коротаев А.В., Малков С.Ю. Моделирование и прогнозирование мировой динамики. М., ИСПИ РАН, 2012. 359 с.
29. Семикіна М.В., Іщенко Н.А., Родіонова М.О. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії. Моногр. Кіровоград, КОД, 2009. 200 с.

Надійшла 21.12.2022

Прорецензована 09.01.2023

Доопрацьована 10.01.2023

Підписана до друку 16.01.2023

REFERENCES

1. Blyzniuk V.V. Human capital as a factor of economic development (evolution of methodological approaches and modernity). *Economics and Forecasting*, 2005, No. 2, pp. 67-78 [in Ukrainian].
2. Bilyk O.M. The main directions of preservation and development of national human capital through labor mobility activation. *Ukraine: Aspects of Labor*, 2009, No. 1, pp. 43-46 [in Ukrainian].
3. Lichkovska M.R. Essence and tendencies of forming of labour mobility: national problems. *Economy and Society*, 2018, No. 18, pp. 667-673. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/93.pdf [in Ukrainian].

4. Shtunder I. Labor mobility as a means to ensure effective employment. *Scientific Notes of «KROK» University*, 2013, Vol. 34, pp. 115-122 [in Ukrainian].
5. Kovalyov O.S. To the question of labor mobility of workers in Ukraine in today's conditions. In: *The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century*. Vol. 1. Odesa, 2022, pp. 584-587 [in Ukrainian].
6. Pristupa M. Transformation of labor relationships under the globalization influence: new problems of social policy. *SOCIOPROSTIR*, 2020, No. 9, pp. 23-30 [in Ukrainian].
7. Hall D.T. Protean careers of the 21st century. *Academy of Management Perspectives*, 1996, No. 10, pp. 8-16.
8. Sullivan S.E. The changing nature of careers: A review and research agenda. *Journal of Management*, 1999, No. 25, pp. 457-484.
9. Tikhonova L., Krasinets E. Labour Migration and Migration Policy of the Republic of Belarus within the Framework of Integration into the Eurasian Economic Union. *Journal of International Law and International Relations*, 2015, No. 2, pp. 67-71 [in Russian].
10. Courhene T.J. Interprovincial Migration and Economic Adjustment. *The Canadian Journal of Economics*, 2002, Vol. 3, No. 4, pp. 289-341.
11. Nesterova A.A. Labor mobility of the population in the context of regional integration. Minsk, 2020 [in Russian].
12. Tilikina N.V. The factors of the labour force space mobility and their classification. *Demography and social economy*, 2008, No. 2, pp. 163-169 [in Ukrainian].
13. Littler C.R., Wiesner R., Dunford R. The dynamics of layering: Changing management structures in three countries. *Journal of Management Studies*, 2003, No. 40, pp. 225-256.
14. Arthur M.B., Rousseau D.M. Introduction: The boundaryless career as a new employment principle. In: *The boundaryless career: A new employment principle for a new organizational era*. M.B. Arthur, D.M. Rousseau (Eds.). New York, Oxford University Press, 1996, pp. 3-20.
15. Stahl G.K., Gerdin J. Global careers in French and German multinational corporations. *Journal of Management Development*, 2004, No. 23, pp. 885-902.
16. White M., Hill S., Mills C., Smeaton D. *Managing to change? British workplaces and the future of work*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2004.
17. Bentein K., Vandenberg R.J., Vandenberghe C., Stinglhamber F. The role of change in the relationship between commitment and turnover: A latent growth modeling approach. *Journal of Applied Psychology*, 2005, No. 90, pp. 468-482.
18. Lance C.E., Vandenberg R.J., Self R.M. Latent growth models of individual change: The case of newcomer adjustment. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 2000, No. 83, pp. 107-140.
19. Vandenberg R.J., Self R.M. Assessing newcomers' changing commitments to the organization during the first 6 months of work. *Journal of Applied Psychology*, 1993, No. 78, pp. 557-568.
20. Anderson J.C., Milkovich G.T., Tsui A. A model of intra-organizational mobility. *Academy of Management Review*, 1981, No. 6, pp. 529-538.
21. Greenhaus J.H., Callanan G.A., Godshalk V.M. *Career management*. Orlando, 2000.

22. Saxenian A. Beyond boundaries: Open labor markets and learning in Silicon Valley. In: The boundaryless career: A new employment principle for a new organizational era. New York, Oxford University Press, 1996, pp. 23-39.
23. Louis M. Career transitions: Varieties and commonalities. *Academy of Management Review*, 1980, No. 5, pp. 329-340.
24. Nicholson N., West M. Managerial job change: Men and women in transition. Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
25. Neal D. The complexity of job mobility among young men. *Journal of Labor Economics*, 1999, No. 17, pp. 237-261.
26. Tolbert P.S. Occupations, organizations, and boundaryless careers. New York, Oxford University Press, 1996.
27. Blyzniuk V., Yatsenko L. Features of labor market development in the conditions of formation of «new economy». *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series «Economic Sciences»*, 2021, No. 1(102), pp. 74-81 [in Ukrainian].
28. Sadovnichiy V.A., Akayev A.A., Korotayev A.V., Malkov S.Yu. Modelling and Forecasting World Dynamics. M., 2012 [in Russian].
29. Semykina M.V., Ishchenko N.A., Rodionova M.O. Motivation of effective employment: problems, trends, strategy selection. Kirovohrad, 2009 [in Ukrainian].

Received on December 21, 2022

Reviewed on January 9, 2023

Revised on January 10, 2023

Signed for printing on January 16, 2023

Viktoriia Blyzniuk, Dr. Sci. (Econ.),

Senior Research Fellow,

Head of the Department of Socio-Economic Problems of Labor

Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine

26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Liubov Yatsenko, Chief Consultant at the Social Strategy Department

National Institute for Strategic Studies

7a, Pyrohova St., Kyiv, 01054, Ukraine

LABOR MOBILITY ENHANCEMENT AS A FACTOR OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Taking into account the increased importance of human capital in the modern world and its huge potential for economic development, creating favorable conditions for the accumulation of human capital and improving its characteristics will allow to obtain a significant and long-lasting socio-economic effect. Labor mobility is the fundamental prerequisite for its purposeful formation in today's dynamic world. Labor mobility is an objectively existing phenomenon of any labor market; it reflects the movement of labor force as a commodity, and its dynamics shape the market situation. Relocation is a significant factor affecting overall labor productivity, the use of labor force, and therefore, the formation and use of human capital. Labor mobility, which determines the qualitative characteristics of the labor force, its potential ability to change functions in the production of tangible and intangible goods, readiness for professional and qualification growth, mastering new professions, the ability to adapt in dynamic production conditions, is determined by the prospects of the structural

transformation of the domestic economy, changes in the regional specialization in the process of post-war reconstruction of the economy and modern economic conditions, when technological processes and labor market requirements for the functional duties of employees are rapidly changing.

Structurally deformed, disproportionate, lacking its own stable drivers of development, the domestic economy is not able to properly respond to existing risks and crisis fluctuations. Troubles accumulated in the labor market are characterized not only by threats, but also by serious negative consequences. During wartime and in the period of post-war reconstruction, state policy measures in the field of preservation and use of human capital should be as effective as possible and aimed at reducing structural imbalances in the field of employment, ensuring the efficiency of «social elevators», improving the systemic package of legislative and socio-economic means for regulating the labor market and social and labor relations.

Keywords: *human capital; labor mobility; labor market; structural disproportions.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.096>

Г.М. ШЕВЧЕНКО, д-р екон. наук, доц.,
старший науковий співробітник відділу
економічного регулювання природокористування
ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України»
Французький бульвар, 29, 65044, Одеса, Україна
e-mail: hannashevchenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0817-7754>

ЕКОСИСТЕМНІ АКТИВИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ОСНОВИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ОЦІНЮВАННЯ

**Рецензія на книгу: Веклич О.О., Бойко Є.О., Колмакова В.М.,
Патока І.В. Прикладна теорія оцінювання екосистемних
активів територіальних громад. За ред. О.О. Веклич**
Суми, Університетська книга, 2022. 246 с. ISBN 978-617-521-022-2

Поняття і зміст природних активів є відображенням новітніх економіко-коорієнтованих і водночас людиноцентричних поглядів на розвиток економіки природокористування й охорони довкілля. Природні активи мають прямий зв'язок з такими більш усталеними в цій сфері поняттями, як «природний капітал», «природно-ресурсний потенціал» і «природні ресурси». Ідентифікуючи їх як активну частину природного капіталу, тобто як таку, від залучення якої в економічну діяльність одержується вигода, необхідно, згідно з концепцією стійкого розвитку, враховувати поряд з економічними й інші чинники, а саме: екологічні — втрачання можливості природного ресурсу набувати форми активу

Ц и т у в а н н я: Шевченко Г.М. Екосистемні активи територіальних громад: основи та інституціоналізація оцінювання. Рец. на кн.: Веклич О.О., Бойко Є.О., Колмакова В.М., Патока І.В. Прикладна теорія оцінювання екосистемних активів територіальних громад. За ред. О.О. Веклич. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 96—100. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.096>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

через забруднення, правові — право людини на природний ресурс як безумовність його ідентифікації як активу, соціальні — розподіл прибутків від використання природних ресурсів має підвищувати добробут індивідів [1]. Якщо розглядати природні активи в межах екосистем як об'єкт природокористування, то до такого ключового поняття, як «екосистемні послуги», додається поняття «екосистемні активи».

Сьогодні, коли російська війна руйнує Україну, її економіку й природне середовище, надактуальним є оцінювання екосистемних активів, результати якого на рівні територіальних громад викладено в рецензованій монографії [2].

Це перша в Україні книга, у якій досліджуються екосистемні активи. Новизна дослідження порівняно із спеціалізованими зарубіжними публікаціями еколого-економічного характеру полягає в розширенні на прикладі територіальної громади в Україні проблематики екосистемних активів на рівні місцевих спільнот, а саме в аспектах їх оцінювання, зокрема аналітико-прикладного алгоритму і методики розрахунку вартості екосистемних активів. Практична значущість розробленого підходу виражається у створенні на основі результатів оцінювання консультативно-інформаційного підґрунтя для реального впровадження екосистемних послуг у практику прийняття і реалізації управлінських рішень у межах функціонування й розвитку територіальних громад.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним основам оцінювання екосистемних активів територіальних громад, а саме в аспектах визначення характеристик і ключових ознак оцінювання екосистемних активів, зокрема, пов'язаних з водою; базових методологічних орієнтирів оцінювання екосистемних активів територіальних угруповань, зокрема, пов'язаних з водою і в межах природоохоронних територій. У другому розділі викладено науково-методичні засади оцінювання екосистемних активів територіальних громад, а саме: сучасні наукові підходи до формалізації вартісного оцінювання екосистемних активів соціально-територіальних спільнот; структурну характеристику загального комплексу методів алгоритмізації монетарного оцінювання екосистемних активів; формалізації вартісних оцінок й оцінювання екосистемних активів, пов'язаних з водою і в межах природоохоронних територій громад.

Прикладні аспекти дослідження, які логічно взаємопов'язані із зазначеними теоретико-методологічними положеннями, розкрито в другій половині книги. Зокрема, у третьому розділі наводяться теоретико-прикладні основи проведеного авторами на прикладі одного із сіл у Миколаївській області оцінювання екосистемних активів територіальних громад стосовно доцільності й параметризації вартісної цінності ґрунтів і поверхневих прісних вод як просторових зон місцевих екосистемних активів, а також природоохоронної зони на прикладі НПП

«Бузький Гард» у межах території громади с. Семенівка. Завершальним у рецензованій монографії є четвертий розділ, присвячений інституціоналізації процесів оцінювання екосистемних активів територіальних громад у формі комплексу науково-практичних рекомендацій для центральних і місцевих органів влади щодо імплементації процедури і результатів цього оцінювання.

Автори досліджують екосистемні активи з позиції розкриття їх сутності як природних активів, що уможливило виявлення таких властивих їм ознак, як ємність, компоненти і стан екосистеми, зміни й покращення в екосистемах. Поряд з тим, автори наголошують на дуалізмі сутності екосистемних активів, які вони розглядають одночасно як вид природних активів, зокрема, як запаси природи, що забезпечують потік екосистемних послуг, і як вид економічних активів, тобто як «сукупність нагромаджених і функціонуючих природних запасів, що надають екосистемні послуги та мають грошову вартість, створюючи матеріальну й нематеріальну вигоду суб'єктам природокористування внаслідок права власності на них протягом деякого періоду часу» [2, с. 15].

Автори також розкривають умови, за яких широке залучення екосистемних активів у господарський обіг є детермінантою посилення спроможності громади, а саме: усвідомлення членами громади й особами, що приймають рішення, значущості цих активів; формальне включення цих активів до сфери економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів громади. З огляду на це, вони пропонують проведення облікової інвентаризації, опису й оцінки наявних екосистемних активів, якими володіє громада, в аспектах їх присвоєння, користування і розпорядження. Кінцеві результати управління екосистемними активами громади вбачаються в такому: нарощування доходності місцевого бюджету; активізація вжиття природоохоронних заходів для одержання бажаних стабільних вигод від екосистемних послуг у середньо- і довгостроковій перспективі; посилення інвестиційного, культурологічного, рекреаційно-туристичного іміджу території; формування умов і в подальшому розвиток місцевого ринку екосистемних послуг; стабілізація і поступова розбудова місцевої економіки і, врешті-решт, підвищення добробуту населення за показниками якості життя, здоров'я і фінансового забезпечення.

Значний інтерес викликає авторський підхід до структурно-предметної характеристики екосистемного потенціалу спроможності територіальних громад, представленого у формі відповідних активів, з розкриттям цільового використання їх біотичних компонентів [2, с. 19], таких як: біорозмаїття як запас рослинного і тваринного світу, а також генетичних ресурсів — для депонування вуглецю, продукування кисню, харчування, як паливо, волокно, ліки і туристичні активи; земля для природного зростання зернових та інших культур (рілля, ползахисні смуги, природні луки, сіножаті, пасовища, перелоги, лісові галя-

вини, чагарники тощо) — для виробництва продукції рослинництва і тваринництва, розвитку бджільництва, збирання лікарських рослин тощо; поверхневі прісні води, тобто струмки, річки, озера, водосховища, ставки, — для питної води, гідроенергетики і зрошування; органічний вуглець, що утримується в наземних рослинах і ґрунтах, а також морських організмах, — для підвищення родючості ґрунту і пом'якшення наслідків кліматичних змін; територіальні й аквальні ландшафти — для освітніх, культурологічних, естетичних, туристичних і оздоровчих цілей. Крім того, авторська характеристика, елементи якої деталізовано в різних параграфах книги, сприяє більш структурованому ознайомленню з результатами дослідження.

До дискусійних моментів, які підвищують інтерес до рецензованої монографії і опосередковують можливі подальші напрями розвитку дослідження, можна віднести такі: використано спрощений математичний апарат, який є більш зручним для осіб, що приймають рішення на місцях, проте не повністю відображає комплексність взаємозв'язків між складовими екосистемних активів; поряд з тим, що структура екосистемних активів охоплює в комплексі їх матеріальні й нематеріальні складові, запропоновану методологію оцінювання спрямовано переважно на матеріальну складову екосистемних активів, що продемонстровано на прикладі послуг рибальства та їх рекреаційної функції; для посилення прикладного спрямування книги, а саме в межах конкретних територіальних громад, у подальшому доцільними є ретельні збирання, обробка і деталізований аналіз первинних, релевантних екосистемним активам інформаційних даних. Така дискусійність, яка передусім пов'язана з трансдисциплінарністю дослідження, що наближає одержані результати до реальної практики і водночас ускладнює вирішення вказаних моментів, не завадила авторському колективу вдало поєднати підходи та інструменти оцінювання екосистемних активів на рівні територіальних громад у відповідній прикладній теорії.

У цілому рецензована монографія орієнтована на фахівців державних і профільних інституцій, у першу чергу територіальних громад, як науково-практичне підґрунтя для прийняття і реалізації рішень щодо використання екосистемних активів на основі результатів їх оцінювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петрушенко М.М., Шевченко Г.М. Дизайн механізмів використання природних активів. Моногр. Одеса, Астопринт, 2021. 208 с.
2. Веклич О.О., Бойко Є.О., Колмакова В.М., Патока І.В. Прикладна теорія оцінювання екосистемних активів територіальних громад. Моногр. За ред. О.О. Веклич. Суми, Університетська книга, 2022. 246 с.

Надійшла 23.01.2023

Підписана до друку 30.01.2023

REFERENCES

1. Petrushenko M.M., Shevchenko H.M. Design of mechanisms for the natural assets use. Odesa, 2021 [in Ukrainian].
2. Veklych O.O., Boyko Ye.O., Kolmakova V.M., Patoka I.V. Applied theory of territorial communities' ecosystem assets assessment. Sumy, 2022 [in Ukrainian].

Received on January 23, 2023

Signed for printing on January 30, 2023

Hanna Shevchenko, Dr. Sci. (Econ.), Associate Professor,
Senior Research Fellow of the Department
of Economic Management of Natural Resources
Institute of Market and Economic-Ecological Researches of the NAS of Ukraine
29, Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65044, Ukraine

ECOSYSTEM ASSETS OF TERRITORIAL COMMUNITIES:
BASIS AND INSTITUTIONALIZATION OF ASSESSMENT

Review of the book: *Veklych O.O., Boyko Ye.O., Kolmakova V.M., Patoka I.V.* Applied theory of territorial communities' ecosystem assets assessment. O.O.Veklych (Ed.) Sumy, 2022, 246 p. ISBN 978-617-521-022-2 [in Ukrainian]

In the review of the monograph «Applied theory of assessment of territorial communities' ecosystem assets» by the team of authors under the general editorship of O.O. Veklych, its relevance is emphasized, first of all, in connection with the destruction of Ukrainian economy and ecosystems as a result of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine. It is noted that this is the first Ukrainian book in which ecosystem assets are studied. The novelty of the study lies in the expansion of the ecosystem assets problem at the level of local communities, namely in the aspects of their assessment, in particular the analytical applied algorithm and methodology for calculating the value of ecosystem assets. The practical significance of the developed approach is due to the creation, based on the results of the assessment, of consultation and information basis for the real implementation of ecosystem services in the practice of management decision making and implementation within the scope of the functioning and development of territorial communities.

Keywords: *ecosystem assets; ecosystem services; evaluation algorithm; assessment methodology; value; territorial community.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.
2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.
3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.
7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 2 від 13.02.2023 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 2 of February 13, 2023)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602
тел. +38 (044) 280-12-34
E-mail: econom-ukraine@ukr.net
<http://www.economyukr.org.ua>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 24.02.2023. Формат 70 × 108/16.

Гарн. Minion Pro. Тираж 93 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

